

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

P. Žigo, Tabulatúra ako prameň poznávania predpisovnej slovenčiny ■
K. Lifanov, Základné neurčité zámená vo vývine spisovnej slovenčiny
(II) ■ L. Urbancová, Morfológická rovina mestskej reči vo Zvolene

DISKUSIE A ROZHĽADY

F. Kočiš, Ešte raz o výrazoch *napriahnuť* a *náprah* ■ J. Mlacek, Štvrtsto-
ročie činnosti frazeologických komisií

SPRÁVY A RECENZIE

NIŽNÍKOVÁ, J.: Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na
korpusovom základe). F. Ruščák ■ BÖHMEROVÁ, A.: Slovak for You:
Slovak for Speakers of English (for Beginners and Intermediate Students)
– Slovenčina pre vás: slovenčina pre začiatočníkov a stredne pokročilých
po anglicky hovoriacich študentov. E. Hornáčková Klapicová ■ DU-
VERGER, J.: L'enseignement en classe bilingue (Vyučovanie v bilingvál-
nej triede). M. Partová

KRONIKA

250 rokov od narodenia Štefana Lešku. I. Valentová

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- P. Žigo, Tabulatúra ako prameň poznávania predpisovnej
slovenčiny 65
K. Lifanov, Základné neurčité zámená vo vývine spisovnej
slovenčiny (II) 71
L. Urbancová, Morfológická rovina mestskej reči vo Zvolene. 87

DISKUSIE A ROZHĽADY

- F. Kočiš, Ešte raz o výrazoch *napriahnuť* a *náprah* 105
J. Mlacek, Štvrtstoročie činnosti frazeologických komisií 107

SPRÁVY A RECENZIE

- NIŽNÍKOVÁ, J.: Valenčný slovník slovenských slovies.
2. zväzok (na korpusovom základe). F. Ruščák 115
BŮHMEROVÁ, A.: Slovak for You: Slovak for Speakers
of English (for Beginners and Intermediate Students)
– Slovenčina pre vás: slovenčina pre začiatočníkov
a stredne pokročilých po anglicky hovoriacich študen-
tov. E. Hornáčková Klapicová 117
DUVERGER, J.: L'enseignement en classe bilingue
(Vyučovanie v bilingválnej triede). M. Partová 120

KRONIKA

- 250 rokov od narodenia Štefana Lešku. I. Valentová 124

ROZLIČNOSTI

- Zl'utovník. M. Považaj 127

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 72, 2007. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2007

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
72 – 2007

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

Pavol Žigo

TABULATÚRA AKO PRAMEŇ POZNÁVANIA PREDSPISOVNEJ SLOVENČINY

ŽIGO, P.: Tablature as a source of research of the pre-standard Slovak language, *Slovenská reč*, 72, No. 2, pp. 65 – 70. (Bratislava)

Manuscript records of musical compositions – tablatures – that have been preserved since the 16th century as a musical and text notation of various authors from different denominational and cultural surroundings are valuable source of the research of a public form and appropriate stylistic differentiation of the Slovak language in its pre-standard period. Also the Vietoris tablature from the years 1660 – 1670 belongs to this kind of documents. Records of secular compositions, in their name, theme, contents and function, gain a significant nation-identification character.

Možnosti na hľadanie základných vývinových tendencií v predspisovnom období slovenského jazyka poskytujú okrem tradičných slovesných žánrov súkromného a verejného styku aj také pamiatky, v ktorých textová stránka tvorila komplementárnu zložku zápisu. Hodnotnými poznávacími prameňmi verejnej podoby a primeranej štýlovej diferenciacie slovenčiny v jej predspisovnom období sú rukopisné záznamy hudobných skladieb, tabulatúry, ktoré sa zachovali od 16. storočia ako notové a textové zápisy rozličných autorov z rozličného konfesionálneho aj kultúrneho prostredia. Okrem tradičných umelých skladieb náboženského poslania si do týchto tabulatúr vtedajší interpreti či hráči na hudobných nástrojoch zapisovali množstvo žánrovo odlišných skladieb svetského charakteru – ľudových aj zľudovených pôvodných umelých skladieb a tancov s dôležitou umeleckou hodnotou a estetickou funkciou. K takýmto pamiatkam patrí známa Vietorisova tabulatúra z rokov 1660 – 1670, na ktorú nás upozornili kolegovia prof. M. Hulková a prof. Ľ. Chalupka z Katedry hudobnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (hudobnoteoretická analýza pamiatky vyšla v edícii *Musicalia Danubiana*, 5, 1986; tabulatúru spomína jednou vetou aj R. Krajčovič, 2006, s. 88). Hudobné žánre, ku ktorým táto pamiatka patrí, plnili – spolu s literárnymi žánrami – aj ďalšiu význam-

nú spoločenskú funkciu: stávali sa súčasťou kultúry a prirodzeným stimulom aktivizovania domácej reči vo verejných žánroch. Časť týchto žánrov svojou metrikou a rytmom vychádzala z domácich ľudových tradícií, časť z nich napodobňovala aj nedomáce inojazyčné vzory. Okrem tohto spôsobu kultivovania reči však už od 15. storočia treba rešpektovať aj inštitučnú formu kultivovania reči, ktorá vychádzala z vtedajšej prirodzenej sociálnej diferenciacie a ktorú ovplyvnili aj rozvoj a koncentrácia štátnej správy a zriaďovanie štátnych i cirkevných inštitúcií v mestách. Fungovanie štátnej a cirkevnej správy predpokladalo existenciu nižšej honorácie a kňazstva, t. j. vzdelancov, ktorí boli schopní komunikovať nielen v úradnom jazyku, ale aj v domácom jazyku, resp. „in laica lingua“, teda v jazyku blízkom ľudu.

S ohľadom na nedostatočné domáce tradície sa však kultúrne predpisovné útvary vyznačovali množstvom nedomácich prvkov, ktoré plnili dvojakú funkciu. Ich primárnou funkciou bolo vyjadrovanie významov, ktoré ešte nemali pendant v domácom jazyku, druhotne mali aj významnú stimulačnú funkciu – nabádali používateľov verejných žánrov – s ohľadom na adresáta – hľadať adekvátne významové prvky v domácom jazyku. V spomenutej Vietorisovej tabulatúre je z jazykového hľadiska rovnako zaujímavá problematika svetských aj duchovných žánrov vo vzťahu k prostrediu, v ktorom pamiatka vznikala. Snaha o kultiváciu jazyka v tomto prostredí bola prostriedkom na rozvinutie úvah o pôvode skladieb v tejto pamiatke, resp. aj iných tabulatúrach. Viacerí bádatelia našli súvislosť medzi Vietorisovou tabulatúrou a súdobými tlačenými a rukopisnými zbierkami tancov zo stredoeurópskej oblasti (porov. *Musicalia Danubiana* 5, s. 10 a n). Výskumy ukazujú, že 2/3 duchovných piesní Vietorisovej tabulatúry sú zasa prevzaté z rôznych vydání *Citary Sanctorum*, resp. *Cantus Catholici* (vo vydání *Citary* z r. 1674 je pomer zhodných a nových piesní s Vietorisovou tabulatúrou 22 : 13, vo vydání *Cantus Catholici* je 91 zápisov zhodných; Ch. Abelmannová zistila porovnaním vydania z r. 1766, že zo 129 incipitov *Citary* je s Vietorisovou tabulatúrou zhodných 87 zápisov). Filozofický zmysel problému jazyka v rukopisných tabulatúrach, medzi ktoré patrí aj spomenutá Vietorisova tabulatúra, spočíva v tom, že texty týchto pamiatok v pozitívnom zmysle menia konzervativizmus: umelá svetská pieseň sa ocitá v kontakte s duchovnou piesňou a na druhej strane duchovná pieseň sa vracia do rukopisnej podoby, do zbierok, ktorých súčasťou sa stávajú aj svetské žánre. Prameň výskumu – Vietorisova tabulatúra – sa dostal bližšie k používateľovi a vyvoláva otázku, či ide o znak konfesiónálne signifikantný (rímskokatolícke farnosti Koválovce, Horovce, resp. aj Šopron) alebo nadkonfesiónálny (súčasť tabulatúry tvoria piesne z katolíckeho aj z evanjelického spevníka). Čeština je – pochopiteľne – výrazne prítomná, odmieta sa však klasická forma biblickej češtiny kralického typu. Do pamiatky prenikajú znaky kultúrnej západoslovenčiny severného typu (v časti slovenských zápisov sú diftongy). O nehomogénnej jazykovej povahe jedného z východísk Vietorisovej ta-

bulatúty – kancionála Cantus Catholici (1655) – L. Blažencová (2005, s. 178 – 179) uvádza, že sa „v ňom miešajú prvky slovenskej i českej jazykovej proveniencie“. Takúto povahu má aj druhý zdroj Vietorisovej tabulatúty – prvé vydanie Cithary Sanctorum (1636), ktorej poslaním bola podpora utvárajúceho sa liturgického systému s jeho adaptáciou pre slovenské cirkevné zbory (pozri Vráblová, 2005, s. 315, resp. Mocko, 1907, s. 188). Zo svetských žánrov sú vo Vietorisovej tabulatúre jazykovo najzaujímavejšie chorey, zápisy vzťahujúce sa na choreografiu tancov a na prostredie, v ktorom sa mali interpretovať. Pôvodne sa o Vietorisovej tabulatúre predpokladalo, že reprezentuje maďarsky orientovanú uhorskú šľachtickú kultúru a bola určená na počúvanie (rukopis vlastnil gróf Esterházi, porov. Hulková, 1986, s. 18). Novšie analýzy poukazujú na to, že s ohľadom na slovenské duchovné piesne odzrkadľujúce každodennú cirkevnú prax ide o pamiatku, ktorej autorom bol organista s repertoárom cirkevných aj svetských skladieb (tamže).

Keďže ortografické pravidlá neboli v čase vzniku pamiatky ustálené, aj vo Vietorisovej tabulatúre sa grafémy *i – í, y – ý* používajú bez osobitných zjednocujúcich snáh (*Sstesty gest nestale nema*, 40, *A na zemý Budyž*, 136, 233)¹, v nadväznosti na tradíciu sa fonéma *v* označovala grafémou *w* (*Weryme [w Boha gedneho]*, 137, *O wssechmohucý Bože nass*, 240, *Otče Bože wssechmohucý*, 241), fonéma *j* sa zapisovala grafémou *g* (*Kryšte gedyný*, 146, *Gestit psano*, 173, *Prygdýž Dusse Swatý napln nas*, 220, *Gežyssy ma Radost*, 265). V texte sa uplatňuje jednoduchý aj zložkový princíp označovania spoluhlások *c, č, s, š, z, ž* (*Sstesty gest nestale nema*, 40, *Klobucký Tanecz*, 90, *Kazdý krestan ma se slussne*, 151). Na základe mnohých analýz pamiatky niet pochýb o tom, že východiskom jazykovej štruktúry Vietorisovej tabulatúry sú české tradície. Možno ich rozdeliť do niekoľkých skupín: typickým hláskoslovným bohemizmom je vokál *ů* (po zmene *ō > ů*, graficky v podobe *u*: *Büh mnohe slýbý*, 143; *Ach Otče mug zhlednyz na mne*, 184; *Ach mug Boze w kryžý zarrmu[teny]*, 188), protéza *j* v slovách typu *Gysla dýevečka do geze*, 97; *Gyž slunce z hwezdy wýss[lo]*, 155), typicky česká je zmena *'u > i* po pôvodnom mäkkom konsonante (*Büh mnohe slýbý*, 143; *Gyž slunce z hwezdy wýss[lo]* 155; *Wesel se Lýdske st[worený]*, 160; *O Gežýssý negsladssý*, 186; *Gýž gest slawne wskrysseny*, 192; *Gežýssý wečný Bože*, 246), zmena *'a / a > e* (*Kazdý krestan ma se slussne*, 151, *Syn Božý se nam na[rodil]*, 152, *Rozmýsslegmez mý*, 181, *Ach Otče mug zhlednyz na mne*, 184, *Slawa na wýsostech Bohu*, 194, *Pleseg male srdečko*, 206, *Mýlý pane deg hodne*, 255), ktorá sa prejavila aj v tvarosloví (*Sudneho dne Oznamený* (144), *Kryšte z nebe poslaný*, 230, 231, *Kdež mam hledat Gežýsse*, 267). Patrí sem aj úženie *ē > ie > í* (*Po zlem padu cloweka hriss[neho]*, 138, *Wesele spýwegme Bo[ha]*, 139, *Spiwegmez wssichný wesele*, 165 *Dýte mýle Z čelož Rag[ský]*, 169, *Umučený nasseho pa[-*

¹ Číslom za dokladom udáva poradie skladby v publikovanej podobe tabulatúry.

na], 182, *Gýž gest slawne wskrýsseny*, 192, *Tretiho dne*, 198), neprítomnosť slabičnej sonóry (*Gýž slunce z hvezdý wýss[lo]*, 155, *Mý k tobe wolame z hlubokosti*, 187) a neprítomnosť hlások *dz*, *dž*. Ďalším typickým prvkom českého jazykového systému je slovesná tematická morféma *-e-* v type *Plesege male srdečko* (206); *Sprawedlýwý plesegte* (271), pádové koncovky neživotných podstatných mien mužského rodu (*Po zlem padu cloweka hriss[neho]*, 138), klasické vokatívne tvary typu *Moja pani matko* (118); *Hospodýne Otce* (= Otče, pozn. P. Ž.) *zadu[ci]*, (132); *Krýste gedýný*, 146; tvary *l*-ových participií typu *mohl*, typickými tvaroslovnými bohemizmami sú aj tvary prechodníkov (*Weselte se sprawed[liwi] Magýc w srdcý ute[sseni]* (207) a tvarotvorných morfém ako dôsledok hláskoslovných zmien [*Eý nuž nýný Zradostý* (168)] a archaické slovesné tvary *Poslan gest Archangel* (142), *Wstal gest z mrtwých Krýstus dnes* (208), *Stupýl gest Krýstus Na nebe* (212), *stupýl gest Krýstus* (213), *Büh gest Sam nasse utočyste* (270). Neslovenský je aj pôvod prísloviak, častíc, predložiek a spojok *Eý nuž nýný Zradostý* (168), *Nebeský pan at[by dokazal]* (180), *Wssychni genz shladaji w panu* (272), *Prez hag* (84), tvarov s enklitikami typu *K tobet wolame* (153), *Podekugmez panu* (179), *Wermez B[oha]* (174, 235 *w Boha*).

Obdobie 17. stor. sa však vyznačuje aj silnejúcou tendenciou v nahrádzaní charakteristických znakov češtiny domácimi prostriedkami. Dokazuje to aj ústup od česko-bratského pravopisu, ktorý sa na Slovensku presadzoval najmä v evanjelických tlačiarňach, a absencia jeho znakov vo Vietorisovej tabulatúre: neprítomnosť grafém *y*, *ý* v pozíciách po *c*, *z*, *s* (pôv. *cyzý*, *měsýc*, *syla*), označenie spojky *i* grafémou *y*, ale aj jej výskyt v predpone *ney-* (*neywjc*), absencia tradičného označenia českej dvojhlásky *ou* podobou *au* a neprítomnosť grafémy *j* na označenie dlhého *i*. S ohľadom na tradície sa zachovala graféma *w* na označenie fonémy *v*, nie je tu však typické *v*-clausum na označenie hlásky *u-* (typ *včeny* = *učeny*). Ide o znaky, ktoré svedčia o adaptácii pôvodnej biblickej češtiny v slovenskom katolíckom prostredí, a o dôkaz väzby Vietorisovej tabulatúry na spevník *Canthus Catholici*, resp. aj na tradície, ktoré sa neskôr prejavili aj v spisoch M. Thomassyho *Prawa Katolicka ručny Knižka* (1691) a A. Mácsaya *Panes Primitiarum Aneb Chleby Prwotjn* (1718).

Formálne (pravopisné), hláskoslovné, tvaroslovné a lexikálne bohemizmy nie sú z hľadiska jazykovej situácie polovice 17. storočia ničím výnimočným. Sú dôsledkom vplyvu českých predlôh biblických textov a svetských žánrov, ktoré na našom území už v predchádzajúcich storočiach ovplyvňovali jazyk a štýl žánrov verejného styku. Popri týchto typických bohemizmoch sa prejavuje aj ďalšia tendencia – vedomá snaha o normalizovanie jazyka, t. j. o odstraňovanie nedomácich, nesystémových prvkov, a to počiatku v hláskosloví. V prvom rade ide o vedomé vynechávanie spoluhlásky *ř* (typu *Werýme [w Boha gedneho]*, 137); *Werýme srdéc[ne]*, (149); *Wskrýssenému Krýstu* (200); *Wskrýssený spasýtele* (201). Okrem typických bohemizmov sa vo Vietorisovej tabulatúre vyskytujú slovakizmy, ktoré sú svedectvom svetskej nad-

nárečovej podoby zaznamenaných skladieb. Typické hláskoslovné slovakizmy sú v názvoch skladieb *Ga puojgdem* (85), *Na wognu puogdem* (99; diftong *uo*, v ktorého pozícii je v češtine *ů*, rozdielny vývin $\bar{o} > \bar{u}$ v češtine, $\bar{o} > \bar{o}$ v slovenčine), na druhej strane neprítomnosť českej dvojhlásky *ou* typu *Sudneho dne Oznameny* (144), *Posluchagte, Krestane* (162), *W tomto nassem suzeny* (273), *Stupyl gest Krystus Na nebe* (212), *stupyl gest Krystus* (213), *Ma dusse se nespusteg* (247), neprítomnosť českej dispalatalizácie *a > e* typu *Posluchagte, Krestane* (162), *Otce naymilostiwegssyho* (195), *Ganuss moga* (102), *Wytag Myly Gezu Kriste* (237), *Wssychni genz shladaji w panu* (272; tu ide o hybridný tvar s českou osobnou koncovkou *-i*, v koreni slova *-hl'ad-* je slovenská samohláska *a*)². Z tvaroslovných znakov treba uviesť ako dôsledok hláskoslovného vývinu typické slovenské nekontrahované zámenné tvary typu *Ganuss moja* (102), *Moga pani matko* (118), resp. *Wstal gest tegto chwyle* (199). Za dištinkatívny znak českej proveniencie analyzovanej pamiatky nemožno pokladať tvary zámen typu *tobe, sobe* (*Mý k tobe wolame z hlubokosti*, 187; *K tobet wolame*, 153), pretože obidve podoby boli v starej slovenčine rozšírenejšie, ako by sme predpokladali z dnešného stavu (porov. E. Pauliny, 1990, s. 151).

Podrobnejší rozbor Vietorisovej tabulatúry dokazuje, že ide o slovakizovanú češtinu, v ktorej pomer formálnych, hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálnych bohemizmov k slovakizmom je približne 5 : 1 v prospech bohemizmov. Tento pomer v prospech češtiny vysvetľujú prevzatia duchovných piesní z tlačených predlôh kancionálov. Slovakizovaná, resp. slovenská podoba svetských hudobných žánrov svedčí o mnohodoménnej štylovej diferenciacii kultúrnych predpisovných útvarov, o ich koexistencii s výrazovými prostriedkami neslovesných žánrov a ich výrazovej a estetizujúcej funkcii. Z hľadiska rozvoja jazyka sa pozitívnu črtou tabulatúr stala skutočnosť, že sa pestovali rovnako vo vidieckom, ako aj v mestskom prostredí a jazykovo tak ovplyvňovali nižšie aj vyššie spoločenské vrstvy.

Tieto tendencie v 17. storočí produktívne ovplyvňovalo v duchovnej aj svetskej sfére aj nedostatočné ovládanie vtedajšej češtiny. Akoby tu išlo o vzťah manieristického myšlienkového napätia: český jazykový základ sa dostával do napätia s domácimi jazykovými prvkami a pôvodné prvky českého hláskoslovia a tvaroslovia, ktoré sa v slovenskom kultúrnom kontexte pociťovali ako nesystémové, im ustupovali. Na ich miesto postupne prenikala vrstva domácich hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálnych prvkov, ktoré sa už nepociťovali ako regionálne obmedzené a s ohľadom na žáner a jeho prijímateľa nadobúdali nadnárečovú povahu. Ako stimulačný činiteľ prenikania týchto znakov do spomínaných žánrov pôsobila práve čeština takými svojimi prvkami, ktorým bolo treba – vzhľadom na zrozumiteľnosť a funkčnosť – hľadať adekvátne pendanty v domácom jazyku. Mali to byť prvky zrozumiteľ-

² V nekodifikovaných útvaroch sa v jednom slove môže vyskytnúť viac znakov heterogénnej povahy (z oblasti pravopisu, hláskoslovia, tvaroslovia, lexiky a pod.)

teľné na širšom území. A tak je Vietorisova tabulatúra a jej jazyk svedectvom formujúceho sa kultúrneho predpisovného útvaru, ktorý v polovici 17. storočia ešte obsahoval množstvo bohemizmov. S ohľadom na znaky manierizmu, vývin žánrov, tradície a tematickú polarizáciu prejavuje sa aj vo Vietorisovej tabulatúre jazyková polarizácia. Na jednej strane pôlu je konštatovanie, že zápisy jazykom nepresahujú svetské ani duchovné archívne pramene toho obdobia, na druhej strane skladby názvom, tematikou, obsahom, poslaním a aj prienikom domácich jazykových znakov do umeleckej tvorby nadobúdajú významný identifikačný charakter. V závere nášho príspevku o jazykovej povahe tabulatúry, pamiatky z oblasti dejín hudby, by sme sa radi dostali k presvedčeniu o význame hľadania znakov vývinu a fungovania jazyka aj za hranicami lingvistiky, t. j. v pamiatkach a na miestach, kde jazyk plnil spolu s inými výrazovými prostriedkami funkciu rovnakých národnoidentifikačných hodnôt.

Literatúra

- ABELMANNOVÁ, Charlotte: Der Codex Vietoris, ein Beitrag zur Musikgeschichte des ungarisch-tschechoslowakischen Grenzgebietes. Dizertačná práca. 1946 (citované podľa Hulková, Marta: Tabulatura Vietoris).
- BLAŽENCOVÁ, Ľubica: Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka. In: Studia Acedemica Slovaca. 34. Red. J. Mlacek a M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 177 – 195.
- HULKOVÁ, Marta: Tabulatura Vietoris. Úvod. In: Musicalia Danubiana. 5. Bratislava: Opus 1986, s. 9 – 23.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 252 s.
- MOCKO, Ján: Tranovského knižnica. Cirkevné listy, 21, 1907. s. 188
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- VRÁBLOVÁ, Timotea: Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí. (Cithara Sanctorum). In: Studia Acedemica Slovaca. 34. Red. J. Mlacek a M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 313 – 328.

Konstantin Lifanov

ZÁKLADNÉ NEURČITÉ ZÁMENÁ VO VÝVINE SPISOVNEJ SLOVENČINY (II)

LIFANOV K.: Basic Indefinite Pronouns in the Development of the Slovak Literary Language (II). Slovenská reč, 72, 2007, No. 2, pp. 71 – 86. (Bratislava)

This article is the continuation of the paper, published in Slovenská reč, 72, 2007, No. 1. Specific functioning of basic indefinite pronouns since 30's of 20th century are examined in it. In this period the specific functioning of basic indefinite pronouns are formed in the Slovak Literary Language. Only some Slovak writers use the whole mini-system of them, while different types of their combination are characteristic for the others.

Na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia sa vo vývine neurčitých zámen v spisovnej slovenčine začína nová etapa. Jej zvláštnosťou je to, že zmeny nezasiahli jazyk všetkých používateľov spisovnej slovenčiny¹ v rovnakej miere. Niektorí používatelia naďalej považovali neurčité zámená s predponou *nie-/ne-* za jedinú podobu zodpovedajúcu spisovnej slovenčine a ostatné zaradovali do sféry hovorovej či dokonca nárečovej. O tom sa môžeme jasne presvedčiť na príklade románu Jerguš Lapin (1939) od Ľ. Ondrejova. Kým v prvej časti trilógie Zbojnická mladosť (1937) sa neurčité zámená s predponou *da-* nevyskytujú vôbec, v druhej časti ich môžeme nájsť v Jergušovej reči ako štylistický prvok, ktorý má zrejme dodávať prejavu hovorový ráz:

– Nerád by som sa na to dal – neraz sa mi tak vidí, že sú lepšie od ľudí!... Radšej sa prejdime; možno dôjde nás *dajaké* svedomie!... (283); Berte si moju slobodu! – rozhodil ruky pred fúzatými dozorcami, ktoré ho odprevádzali, – ale matke mojej, ak by ste ju *dakedy* stretli, nič nezradte!... (318).

Ešte zreteľnejšie sa Ondrejovovo chápanie zámen s *da-* ako nespisovných prejavuje v liste, ktorý píše Rudko Lapin Jergušovi na front.² Zámeno *dajaký*, ktoré je

¹ Skupiny používateľov spisovnej slovenčiny reprezentujú konkrétni spisovatelia, v ktorých jazyku badať zrejme rozdiely v používaní neurčitých zámen. Na to, aby sme ich zistili, sme zvolili takýto metodický postup: Najprv sme preštudovali jednotlivé kratšie diela viacerých spisovateľov zahrnutých v dvojdielnej antológii slovenských noviel Čas medených tvárí (1993). Získaný predbežný materiál sme roztriedili na základe toho, ako jednotliví spisovatelia používajú neurčité zámená, a potom sme overovali výsledky na základe rozsiahlejších diel (romány, zborníky poviedok) niektorých spisovateľov. Keďže je veľmi problematické preskúmať celú tvorbu každého spisovateľa, ostala iba náznakovo načrtnutá problematika toho, či sa nemenilo používanie neurčitých zámen v jazyku jednotlivých spisovateľov v priebehu času. V tejto súvislosti nevyklúčujeme, že niektoré tvrdenia o systéme používania neurčitých zámen charakterizujú len určité obdobie tvorby týchto spisovateľov. Keďže sa však rôzne čiastkové systémy opakujú v jazyku tých, ktorí tvorili s určitým časovým odstupom, môžeme vyvodit' záver, že zistené čiastkové systémy fungujú v spisovnej slovenčine nepretržite.

² Porovnaj s analogickou funkciou neurčitých zámen s predponou *da-* v Kukučinovom románe Mladé letá.

absolútne netypické pre neutrálne vyjadrovanie Ľ. Ondrejova³, využil v liste ako štylistický prvok spolu s pravopisnými chybami a prvkami ľudovej reči:

„Milý a drahý náš jerguško. Ja chodím doškoly. Zali ma do mesta doľudovej čo je tam pri nemeckom kostole. Lebo mama zanesli pánu dilektorovi dve sličky aj toho starého gu-nára čo bou taký zlý. Učím sa aby som nebou sprostý. Mama povedali. Ale skoro nič nerozumiem lebo sútu samí maďari. A ja som najväčší fškole a najmocnejší. Mama aj Anna Ťa pozdravujú. Aby si poprosiu *dajakého* vojaka, abyti napísal list či ešte žiješ“ (230 – 231).

Pre niektorých autorov je naďalej typické výlučné používanie neurčitých zámen s predponou *nie-/ne-*⁴. Nereagujú na formálnu zmenu systému neurčitých zámen spojenú s kodifikáciou z r. 1931, keď sa do systému neurčitých zámen spisovnej slovenčiny zaradili zámená s predponou *voľa-*⁵, ani na kodifikáciu z r. 1940, keď sa doň dostali aj zámená s predponou *da-*⁶. Ako príklad uvedieme Margitu Figuli. V jej novele *Tri gaštanové kone* uverejnenej r. 1940, čo znamená, že ju písala pred novou kodifikáciou, nachádzame výlučne neurčité zámená s predponou *nie-/ne-*:

Do Maliarikov nesmieme vraj bez neho prísť, lebo hneď by vedeli, že za tým *niečo* väzí (24); Vyznám sa sám v sebe, – odpovedal som, – lebo keby som pil, iste by som zabil *niekoho* (68 – 69); Ale tvoj bratanec, Jožko Greguš z Vyšného Kubína, povedal mi dnes večer, že treba dať i na teba pozor, aby si neutiekla s *nejakým* tulákom (79); Dovtedy mienil som si zasa ušetriť *niekoľko* korún (132); Iste sa oneskoril *niektorý* gazda s mlátením (169).

Situácia sa nezmenila ani v jej románe *Babylon* (1946), teda po novej kodifikácii:

Či sa vojakovi hovorí spanilý ako *nejakej* rozmaznanej panne? (18); Obišiel ešte *niekoľko* gazdovských stavaní v Hamadanovej obci, Dedine Zlatých Klasov (23); Nanaina krásna iste privábila *niektorého* z nich a táto bystrá dievčina vylúdila od neho dôležité vojenské údaje (37); Starý sochár Hedeka je jedinou osobou, ktorá má *niečo* z tejto nádhery (44); Hamadan a jeho dcéra ostali po týchto slovách stáť, akoby ich *niekto* premenil na kameň (52).

Aj po kodifikácii z r. 1940 môžeme z textov niektorých autorov vyvodit', že naďalej berú tieto neurčité zámená ako prvky prináležiace výlučne ľudovej reči. Napríklad v románe *Andreas Búr Majster* (1947) od J. Cígera Hronského nachádzame takmer výlučne zámená s predponou *nie-/ne-*:

Ale horár to nespozoroval, lebo už týždne na to myslel, že na hornom konci doliny príde o trávu, ak sa na pílu *niekto* naozaj dostane (47); Andreas Búr nepovedal, ako sa volá, ako ho má volať najbližší jeho predstavený, ráztočiansky feršter, vlastne starší horár, čo mal

³ Celkovú charakteristiku systému neurčitých zámen v Ondrejovovom jazyku pozri ďalej.

⁴ Ľ. Ondrejov však medzi týchto autorov nepatrí; o tom pozri ďalej.

⁵ Pozri prvú časť tejto štúdie.

⁶ Pozri ďalej.

niekoľko horámi na starosti (44); A bola priam šťastná, že sa mater pred jej odchodom *niekde* podela, nebolo jej v dome, tak ani nemohla nič hovoriť, i keby bola naozaj chcela (54); Na dne veľkých kaluží, čo ešte nevsiakli do zeme, ani nevyschli, smialo sa belasé nebo; zo žľabu tiekla už čistá voda ako sklo, ale Andreas Búr Majster znášal horúce slnko ako opravdivá skala: neuhol sa pred ním, nedbal, či hreje veľmi a či málo, hľadel do trosiek, akoby mal kamenný zrak a kamenným zrakom *niečo* v troskách čakal, vyčakúval, že sa pod nimi naraz *niečo* pohýbe, *nejaký* obor podvihne plecيا, i postaví sa ráztočianska píla na staré naklonené stĺpy zas a zasa bude *nejako* tu stáť (46).

J. Cíger Hronský však používa aj neurčité zámeno *daktory*, a to vtedy, keď napodobňuje reč Andreasa Búra (v predstavách Lucie Hankeje), čo formálne zdôrazňuje tým, že dáva výraz so zámenom *daktory* do uvodzoviek:

Tak neopytovala sa svojej matere na nič a naozaj myslela na Andrea Búra, ako sa má, nemyslela po všetky robotné dni, lebo i roboty bolo v týchto dňoch dost', azda ani nemala času, ale keď prišla nedeľa, musela si rozhútať, či je nie hneď táto prvá tá *„daktorá* najbližšia nedeľa', na ktorú sa do domu sľúbil a v ktorú by do domu vkročiť mohol (53 – 54); Nerada spievala prihlasno, no o to bolo to krajšie, lenže teraz nespievala už dávno, po celé tie týždne, v ktorých mala prísť tá *„daktorá* najbližšia nedeľa', ktorej sa tak bála a čo neprišla, nuž nazbieralo sa jej v duši hlasitejších zvukov viac, ako si myslela, a rozspievala sa tak, ako vari nikdy (55).

Uvedený spôsob používania neurčitých zámen je dost' stabilný a stretávame sa s ním aj v neskorších desaťročiach, čo môžeme doložiť príkladmi zo zborníkov noviel D. Mitanu Na prahu (1987) a P. Viličovského Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch (1989)⁷:

- *Niektorí* chlapi z našej dediny sa s ním stretli v Orave: robil v bani a nechcel ani počuť o zmene zamestnania (11); Odvtedy sa mi často snívalo, že lietam a *niekedy* mám dojem, že človek nepochádza z opice, ale z vtáka (13 – 14); Za tie roky som ti našetril *nejaké* peniaze, ktoré som teraz previedol na tvoje meno do bratislavskej banky (15); *Niečo* hovorí, – počul som opäť Betin hlas (27); Okolo štyroch mužov za stolom stálo *niekoľko* iných chlapov s pohármi v rukách (34); Musíme ju *niekde* umyť, – povedal blondáčik (44); *Niekoľkými* priehrstiami motorku opláchol (45); Iba cestou si odtrhol zopár egrešov a *niekoľko* strapcov ríbežlí (78) (Mitana);

- Stávalo sa mi v poslednom čase, že som *niekedy* v noci vstal a zažal lampu, aby som sa mohol vidieť (16); Bude to bez lúčenia, bez zbytočných scén, a keby som aj chcel *niečo* povedať, nebude ma už počuť (57); Bola tam navyše ešte *nejaká* prekážka – na hlavnej ceste vytŕhali dlaždice a kládli asfaltový povrch (65); Ak už možno *niekoho* na mňa nasadili, pomyslel si, nech sa trochu čuduje (78); Cestou k bráničke kútikom oka sledoval, či sa *niekde*

⁷ V uvedenej knihe od P. Viličovského sa však v priamej reči vyskytuje jeden prípad použitia neurčitého zámena s časticou *da-*: „Ty sa určite dostaneš do neba.“ „Len aby,“ povedala. „Iste tam budú mať *dáku* prijímaciu či preverovaciu komisiu a vieš, ako to chodí“ (56). Považujeme to za istý, zatiaľ ešte slabý vplyv systému iného typu, o čom pozri ďalej.

v okne nepohne záclona (85); „Prineste mi *niečo* ľahké. Párok. A čiernu kávu“ (85); Urobil *niekoľko* ráznych krokov, ale iba preto, že nechcel svedka; len čo ho auto predbehlo, zvrtol sa a prešiel na druhú stranu (119 – 120).

Za variant uvedeného typu používania neurčitých zámen by bolo možné považovať spôsob, keď popri zámenách s predponou *nie-/ne-* sa vyskytujú aj zámená s predponou *voľa-*, ktoré však autori používajú veľmi zriedkavo a hodnotia ako prvok hovorovej reči. Na rozdiel od uvedených prípadov používania neurčitých zámen s časticou *da-* v jazyku L. Ondrejova a J. Cígera Hronského tieto zámená sa považujú za spisovné, ale majú špecifickú štylistickú charakteristiku. S takýmto systémom neurčitých zámen sa stretávame už v novele J. Červeňa *Modrá katedrála* (1942), v ktorej autor takmer dôsledne používa neurčité zámená s predponou *nie-/ne-*:

Dozorca *niečo* hundral, nebolo ho rozumieť, zaiste prechladol v noci a mal z toho teraz zachrípnutý hlas (318); Nuž zbohom, Lambert... azda sa ešte *niekde* stretneme (318); Boh je tam hore nad nami a vidí všetko, už je to raz tak, veru hej, a tresce nemilosrdne, ak sa mu *niekto* protiví (320); Postaral sa oň tým spôsobom, že mu zoslal na oči sen; a tento sen pochádzajúci od samého boha, bol podobný *nejakej* hre a *nejakej* armáde, ktorá bojuje (321).

Len raz, a to v priamej reči, sa v tejto novele vyskytlo zámeno s predponou *voľa-*:

„No, hľa,“ vravel si, „tu je *voľáčo*“ (332).

Kým jazyk J. Červeňa nesie iba náznak toho, že existovali aj iné kodifikované neurčité zámená, jazyk niektorých spisovateľov charakterizoval iný, dvojkomponentný systém skladajúci sa z neurčitých zámen s predponou *nie-/ne-* a s predponou *voľa-*. Ako sme už povedali⁸, zámená s predponou *voľa-* boli síce kodifikované, ale ostávali na úplnej periférii spisovnej slovenčiny, lebo sa používali len okrajovo. Teraz však zámená s predponou *nie-/ne-* i *voľa-* vystupujú v jazyku jednotlivých autorov ako rovnocenné zložky, aj keď zámená s *voľa-* majú nižšiu frekvenciu. Klasickú realizáciu tohto systému nachádzame v jazyku F. Švantnera – tak v jeho zbierke noviel *Dáma* napísaných bezprostredne po vojne (vydané až r. 1966), ako aj v neskoršom románe *Život bez konca* (1956):

- Skoro s ľahkým srdcom prevzal som správu nad dobytým mestom od *nejakého* škrekl'avého a vyciveného Prušiaka, ktorý ma pri rozlúčke protektorsky nazval svojím kamarátom (146); Aspoň tak to robievajú dámy, keď zbadajú, že by im *niekto* mohol vyčítať z očí tajné myšlienky (162); Každé ráno dunenie kanónov tam *niekde* na severe bolo slabšie (171);

⁸ Pozri prvú časť tejto štúdie.

Nikto nepamätal, že by bol tadiaľto *niekedy* prechádzal riadne vystrojený vojak (190) – Úbožiak, nenašiel napochytre slov, ktorými by sa mi bol poďakoval, len zatriasol bradou, *voľačo* zajachtal na pozdrav a drobnými krôčikmi bežal ku dverám, aby bol čím prv na ulici (167); *Voľakedy* sa vraj pri ňom zhromažďovali baníci pred fánaním, lebo na okolí sa nachádzalo *niekoľko* zasypaných štôlní (220); Tvorila zo všetkých strán neprístupne uzatvorenú kotlinu, temnú, oslznutú, na dne ktorej *voľakto* usedavo plakal (223); Iba orešnica vyplašila sa z *voľaktovej* dolinky a preletúvala krížom (234); V dedine tvrdili, že je vojna, že *voľakde* na východe stoja proti sebe dve strašné armády a chrlia na seba dňom i nocou olovo a oheň (248) (Dáma);

- Mala práve *niekde* na tomto vidieku dobrú známosť, mohla teda všetko zariadiť za jej chrptom (14); Každý ti predsa musí uznať, že nie si *nejako* zvlášť školený a zbehlý počtár, najmä keď treba počítať rýchlo a spamäti (16); *Niekedy* sa jej zdalo, že to už vydrží, že *nejakým* nerozvážnym činom spretíha všetky *zvážky*, ktoré ju sem pútajú, a že ujde naspäť ku prameňom svojho života (19); Hoci presný dátum tej udalosti nosí v pamäti a opakuje ho vždy, keď ju majú zapísať na *nejakú* listinu, len mať jej bola o *niečom* spomenula (25); *Niektoré* slová predlžuje, ba až premieňa (40) – Má dojem, že kráča hustou hmlou, *voľakde* za sebou počuje žblnkotať rovnomerným a pokojným prúdom jeho hlas, ktorý sa vôbec nezmenil (13); Áno, *voľačo* šípili, od večera nezažmurili oka, nedalo im spať (28); Pani Hermína ich *voľakedy* priniesla z horárne s posledným nákladom svojho dedičstva a postavila práve do tohto okna, ktorým každé ráno vchádza do izby nový deň, aby ju prebúdzala vôňa rodičovského domu (31) (Život bez konca).

Za reprezentanta tohto typu používania neurčitých zámen považujeme aj L. Ondrejova, lebo v jeho jazyku, konkrétnejšie v románoch Jerguš Lapin (1939) a Na zemi sú tvoje hviezdy (1950), sa vyskytujú dvojaké zámená bez akýchkoľvek štylistických rozdielov a líšia sa len väčšou frekvenciou zámen s predponou *nie-/ne-*:

- Z *niekoľkých* ulíc hrnuli sa do stredu mesta skupiny pozbierancov (212); Hať je jeho, to je pravda, ale či je to *nejaká* škoda, keď chlapec pochodí po piesku? (221); Robievala tak vždy, keď chcela Jergušovi *niečo* vybit' z hlavy (288); Nie, mati, – odpovedal, – ja už len sprobujem štastie *niekde* inde (316) – Martin, možno preto, že mu prišiel na rozum majster, čo ho *voľakedy* takto driapal a pritom i zauškovaľ, vytrhol sa mu z rúk a odstúpil k dverám (243); Soplíak neocicaný! Zdochýnali sme v zákopoch, kým si ty materi pod sukňami zohrieval! A teraz sa tu chceš vypínať? Myslíš, že sa ťa *voľakto* bojí? (275); Pohol sa cestou na mesto a ako *voľakedy* dávno, začal sa znova usmievať slnku, ktoré mu svietilo do tvári (321) (Jerguš Lapin);

- Ženičky podľa jej reči usúdili, že otec malého Pavla, mlynár, mohol byť jej vlastným bratom a že iste nebol *nejakým* svätým človekom; že jeho rod pochádza z *niektorej* zo spomenutých osád pod Prašivou a v tej neznámej osade že je utajené i jeho meno (336 – 337); A potom, keď všetko pôjde dobre, postavím si malý domec *niekde* pri bystrom potoku a okolo neho vypestujem krásnu záhradu! (356); *Niekedy* sa i pobili lopatami, ale pri pití a leňošení sa obyčajne pomerili a objímali (373) – Vidím, že si chlap. Bude u teba *voľačo*. Na šťastie triafať ešte nevieš, ale sa naučíš! (360); Majster súhlasil, aby si mi pri tom pomáhal. Neboj sa, *voľajako* vyžijeme (382); *Voľakde* hore v spustnutej doline zavýjalo líšťa (445) (Na zemi sú tvoje hviezdy).

Na rozdiel od jazyka F. Švantnera však L. Ondrejov občas využíva štylisticky aj neurčité zámená s predponou *da-* (ako sme už ukázali). Tieto zámená na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia začali tlačiť na spisovnú slovenčinu, čím vznikli podmienky na formovanie ďalších variácií systému neurčitých zámen. Predovšetkým je to takisto dvojkomponentný systém, ktorého zložkami sa stali neurčité zámená s predponou *nie-/ne-* a s predponou *da-*. Nenadväzuje na jazyk tých autorov z predošlého obdobia, v ktorom používanie neurčitých zámen s predponou *da-* bolo spojené s istým „odrazom“ od češtiny (P. Jilemnický, I. Horváth a iní), ale na jazyk tých spisovateľov, ktorí tieto zámená používali sporadicky (M. Urban, F. Letz a iní).⁹ Je pozoruhodné, že používanie neurčitých zámen s predponou *da-* nebolo vyvolané zmenou v kodifikácii v r. 1940, ale naopak túto zmenu zrejme zapríčinilo. Badať ho napríklad už v jazyku novely D. Chrobáka Kamarát Jašek (1937). Celkovo však frekvencia zámen s časticou *nie-/ne-* ostáva oveľa vyššia ako frekvencia zámen s časticou *da-*. Všimnime si aj to, že v tejto poviedke sa vyskytuje aj ojedinelý prípad použitia neurčitého zámena s časticou *voľa-*. Pozri príklady:

- Nikto z nás nevedel, čo mu to kotkodákanie pripomenulo, ale muselo to byť *niečo* sakramentského, lebo chlap bol celý bez seba (8); Skočím spoza stola, ale už bolo pozde: ozval sa temný buchot, *niekoľko* nôh a potom pád (13); A v jeho očiach vidím pri svetle, čo sem padá oblakom z krčmy, náhly záujem a nádej, že nie je nič stratené, že to bolo nepochopiteľné nerozumenie, že ten úder patril *niekomu* inému (14); Máte *niekde* v povale za hradou zastrčený kalendár z predlanského roku; odporúčam vám tam rozprávku Bez Boha na svete (15); Na vlastné oči som videl: celú zlatku hodil Cigáňovi do basy, – duší sa hostinský a dáva pozor, aby *nejako* neprelial rovášik na rumplíku (30); Myslím, že sa tu skôr dozviem *nejakú* novinku o tej tvojej panenke (32); *Niekedy* zastavil som sa na mesiac, inde nevydržal som ani hodinu (36);

- A nič by som sa nedivil, keby mi bol *dakto* pošepol, že sa s tým chlapom pred rokmi *niekde* zaplietol a že na to veľmi nerád spomína (7); *Dakedy* prešiel som na dúšok stolicu, *dakedy* ledva som sa dovliekol od dediny k dedine (36); Spieval nie nám, ani vari nie sebe, ale čomusi, čo z neho vypadlo, čo v ňom *voľakedy* bolo, ale vytratilo sa rokmi a mrzkým životom (8 – 9).

Dôslednejšie dvojkomponentný systém štylisticky rovnoprávných neurčitých zámen (*nie-/ne-* a *da-*) vystupuje v Chrobákovej novele Drak sa vracia (1943), lebo neurčitých zámen s predponou *da-* pribúda a zároveň úplne chýbajú neurčité zámená s predponou *voľa-*:

- Ale jej sa nezdalo, že by bolo treba *niečo* naprávať (146); Len *niekedy* jej dovolil, aby sa dívala z najodhodlanejšieho kúta na jeho citlivé prsty, ktoré sa jej videli ako prsty čarodějníka, keď z bezforemnej hrudky sivobielej hliny *niekoľkými* nepostihnuteľnými pohybmi vytiahli na točiacom sa kruhu štíhle nádoby, krčah s úzkym hrdielkom a smiešny bachratý

⁹ Pozri prvú časť tejto štúdie.

spuštiak (146); *Nejaký* bezduchý stroj poháňa ďalej jeho telo (165); Potom sa zvalil na posteľ a zdalo sa mu, že zaspal alebo sa prepadol *niekam*, kde prestal vnímať seba i okolie (165); Ak sa chce *niekto* pridať, ak chcete *niekoho* so mnou poslať, nech sa na mraku ohlási (178);

- *Dakto* aj zakľaje, *dakto* kopne do psa, čo sa mu tmolí popod nohy, na viac sa však nikto nezmôže (157); Sám však cíti, že sa ho Drakov návrat netýka viac ako ostatných a že ak už musí zasiahnuť, urobí tak nie z vlastnej vôle, ale iba ako vykonávateľ vyššej *dákej* moci, ktorá si ho naslepo vybrala spomedzi ostatných (161); A čo myslíte, gazda, – začne unaveným hlasom, akoby vysvetľoval vec, ktorá je každému jasná, – čo myslíte, že som na to sám neprišiel, že som nehľadal *dajaké* iné východisko? (175); Ak *dačo* od neho chcu, nech mu to povedia z mosta doprosta (184).

Uvedený dvojkomponentný systém neurčitých zámen sa nielen zachováva aj neskoršie, ale sa aj upevňuje, čo môžeme doložiť príkladmi z novely Na starom grunte (1957) od J. Bodeneka aj z diel Egyptanka Netokris (1972) a Hviezdne okamihy (1974) od J. Lenča.

V zbierke Na starom grunte sú neurčité zámená s časticou *nie-/ne-* síce najfrekvencovanejšie, ale neurčité zámená s časticou *da-* za nimi zaostávajú iba o málo. Dvojaké zámená sa používajú v priamej reči postáv, ako aj v autorovom jazyku. Neurčité zámeno s predponou *vol'a-* sa používa len v reči zaťa hlavného hrdinu, čím J. Bodenek chcel asi zdôrazniť iný pôvod tohto človeka. Pozri príklady:

- Za domami na *niekoľko* desiatok metrov šíre je rovinka so škvarkami rolí ako pokusné polia (6); Oblečení sú v konfekčnom, len sem-tam *niektorá* staršia žena má oplecko a *niektorý* starší chlap je v hrubých súkenkách a v súkennej kabanici (7); Vše len bolo treba *niečo* prikúpiť a doplniť kontingent (20); Tak si ja hútam, povedal napokon starý, – že veď by to ani neškodilo zarobiť si *nejaký* groš (31); Však hore sa potom s *niekým* spriahnete, – povedali mu, – tam bude takých viac (52); Keď zpráva prekonala cestu z mesta do doliny a na samoty, *niekedy* došla ako-tak celá a zdravá, a *niekedy* obrátená dolu koncom, a v každej doline z inej strany (100);

- Nuž ako s tými kontingentmi, Ondřík? Už len *dáko* pomôž. Pokutou sa vyhrádzajú (14, starý Dančo); Predáme *dakomu*, čo vyvládze viac ako otec (16, syn Ondrej); Robota ľahká, len pozor dávať a napraviť, ak by sa na pumpách *dačo* zaseklo (33, majster); Všelijako bolo starému, aj mu bolo do pýchy *dakedy*, ale také čosi on nedal znať na sebe, len si peniažky pekne dlaňou uhladil, aby nemali rožky, prečítal a uložil s obálkou do slamníka v kuchyni, kde spával (33-34); Z humna len blaká *dáka* muzika, a Zajaca nevidí s košom d'ateliny prechádzať cez dvor do maštale (135);

- Dnes je to inak ako *vol'akedy* (24, zať Jožo).

J. Lenčo v románe Egyptanka Netokris použil iba raz neurčité zámeno s predponou *da-*, kým v novelách vrátane Stavby Cheopsovej pyramídy, v ktorej sa takisto opisuje starobylý Egypt, je týchto zámen dost:

- Keď sa *niekoľko* dní neukázal na trhu, obuvník, čo sedával pri ňom, mladý a švárny Cajé znepokojene vošiel do jeho domu a našiel ho mŕtveho (42); Prechádzala sa veselým

a rušným mestom mŕtvych vedno s Cajem a tromi synmi, a keby bol Caje o *niečo* starší, vyzerali by ako rodina (43); Učiteľ každý deň pochválil, pokarhal a potrestal *niekoho* iného (59) – Tešia sa, keď matka s Cajem *dakde* zastanú, vtedy môžu nerušene obdivovať tisícky krásnych vecí! (47);

- Keby ho *niekto* chcel potupiť, povedal by, že bol jej obyčajným otrokom (152); Ba *niekedy* sa s ním dalo aj celkom rozumne a zaujímavo pohovárať (154); Padne za nimi *niekoľko* kameňov, našťastie ich nezasiahnu (158); A pri vypočúvaní *niektorí* obžalovaní uviedli medzi menami svojich známych aj Nechofa... (193); Už dlhšie sa povrávalo, že na miesto terajšieho vedúceho pisárne príde *nejaký* nový, neznámy muž (197) – Predsa však treba nájsť *dajaký* bod, aj keď len nemocný a vedome klamlivý, do ktorého sa umiestni jej počiatok, bod, z ktorého sa bude dať merať jej trvanie (152); Vinníkov otec neujde pokarhaniu, ba *dakedy* ani pokute (158); Pocit, že sa stalo *dačo* výnimočné, jednodaj silnie (161); Nezaslúži si, aby sa oňho *dakto* staral, nič si nezaslúži! (172); Zepnul si nevie predstaviť, hoci sa o to už mnohokrát sústredene pokúšal, že prípadne bude musieť odísť stadiaľto, z miesta, do ktorého vrástol ako strom koreňmi do zeme, nevie si predstaviť, že by mohol žiť *dakde* inde... (186).

Pravdepodobne o čosi neskôr sa začína formovať aj trojkomponentný systém neurčitých zámen. Po prvý raz ho zaznamenávame v jazyku J. Horáka, presnejšie v jeho románe Hory mlčia (1947). Zvláštnosťou tohto systému je rovnoprávne postavenie všetkých trojakých neurčitých zámen, ktoré sa líšia iba frekvenciou, pričom najvyššiu frekvenciu majú spravidla neurčité zámená s časticou *nie-/ne-*. Príklady:

- Zasmial sa a divo hodil rukou, akoby bol *niekoho* odmietal alebo *niekomu* hrozil (10); V hore sa *niečo* dialo a Bartko o tom vie (13); Lebo si v temnej pamäti uvedomil, že ešte pred *niečím* uteká (18); Vojak zamíhal očami, preniklo z nich *niekoľko* plamienkov, ale Bartko vydržal (64); Aj sa mu *niekedy* slinky zbehli a mal sto chutí zavesiť mu jednu jedinú, a nebolo by ho (68);

- Alebo dravý Maco Paukoc z Kremeniska, tiež kalika, lebo nosil len pol pravej ruky, ale ľavou, boh svedok, ak *dakoho* chytil, drúžgal ako slamené steblo (10); Lietadlá hučali každú noc a vatry horeli *dakedy* aj tri naraz, jednako z mesta nik neprichodil s výmerom pokuty pre Bartku (11); Ak sa *daktorý* zjavil v hore alebo na osamelej ceste, nevrátil sa (50); Ja sa už *dáko* prekrváčim v hore... (51); Chcelo sa mu vyviešť *dáku* čertovinu tomuto vysokému obrovi, ktorý ani netušil, aké nebezpečenstvo mu visí nad hlavou, keď si len pomyslí na neznámu (81);

- *Volakedy* to bývala pre Bartku anjelská muzika (28); Počuj, synku, *voľačo* si hovoril, ale nerozumel som. Stará hlava už nie je ako *volakedy* (48); *Volaktoré* decko zastenalo (85).

Tento typ používania neurčitých zámen nachádzame aj v neskorších dielach, napríklad v novelách A. Chudobu Kde pijú dúhy (1962) a Konečne bude mier (1979), pričom v poslednej ide o anomáliu čo do frekvencie neurčitých zámen, lebo najčastejšie sú v nej zámená s časticou *voľa-*:

- Vyzeralo to, ako keby *niekto* medzi borovicami blysol svetielkom elektrickej lampky (8); Prebudil som sa s neobyčajne jasnou myslou a cítil som sa príjemne svieži, akoby som bol spal *niekoľko* hodín (11); Pritom sa mi videlo, že sa Martin s *niekým* rozpráva, lebo oči

mu horeli, zhasínali, iskrili i temneli, čudne pivieral viečka a *niekedy* si vzdychol alebo sa usmial (18); Prešla k peci, žiadal sa jej *nejaký* prudký pohyb, *nejako* musela prejavíť rozhorčenie (85); Kdesi hučala vojna, ale to bolo *niekde* mimo nášho zablateného ostrova (94) – Domačia pani, vojnová vdova, mala vyše sedemdesiat rokov a bývala *dakedy* chýrna statkárka (7); Obaja sme dobromyseľne pohrdali vonkajšími prejavmi bratskej lásky a ani v reči sme sa ju nesnažili *dajako* neznačovať alebo zdôrazňovať (14); Hľadel som na kyvadlo hodín a hľadal som *dáku* podobu smrti, ale neprišlo mi nič na rozum okrem tých dvoch vyjavených žltých očí (49); Myslím, že ohnivej zeme niet, keď Jonáš rozloží oheň, vždy sa vynorí pred našimi očami a my stále objavujeme v nej *dačo* nové (66); Svetlo sviece sa opito kolembalo a motalo po vyhni, akoby rozháňalo drobné úlomky kováčovho kriku, krúžiaceho *dakde* pod začadenou povalou (119); Usúdil som, že sa *daktorá* časť neba zaťahuje (179) – Dívila sa len na iskry a vravela mi: Mal by si nechať meče a robiť niečo iné. *Volakedy* si býval iný, – hororila mi a jej oči hľadeli na mňa *volajako* divne, úrečivo (118); *Volakde* na poslednej čierťazi horeli ohne, možno to ani neboli ohne, ale neskoré hviezdy, a ja som sa čudoval, lebo som ich tam dosiaľ nikdy nevidel (132); Myslím, že keď sa žena zamyslí tak ako ty, myslí na *vollačo* veľmi pekné (142); Drôtený plot, zarastený žihľavou, húževnatý krik krušpánu a okienko s obločnicami prezrádzali, že to bolo *volakedy* milé a útulné hniezda (183); Ach...tebe je ľahko, ale mne je tak...tak mi je *voláko* hlúpo (192) (Kde pijú dúhy);

• A keby predsa len *niečo*, sme verní regentovi vojaci a hľadáme svoju stratenú jednotku... (106); Pod vinicami sa k nám pripojili chlapi ustupujúci z ľavej strany, utekali v *niekoľkých* skupinkách za nami (109); Dedina už bude iste blízko, odhadoval som a znova som vykročil a zdalo sa mi, že kráčam na cudzích nohách, akoby ma *niekto* niesol (112); Človek môže veriť iba sám sebe, ale aj to len *niekedy* (117) – V tej hustej nočnej hmle sme museli *dakde* prejsť cez front (107); Aby nás *dajaký* šupák chmatol a poslal znova na front? (107) – Hľadal na obzore *volajaký* spásny bod, *volajaké* jasné znamenie (107); Začal som (akosi proti vlastnej vôli) uvažovať, či naše kľučky, napätie a únava nie sú zbytočné, či *volakto* už dávno nezotrel dve čierne škvry v zasneženej krajine (109); Zašramotila *volakde* v tme a zažala zelenú petrolejku nad dokrájaným stolom, založeným obuvníckym riadom a nástrojmi (118); Ja vám zatiaľ donesiem *vollačo* na zahryznutie (118) (Konečne bude mier).

Rovnako fungujú neurčité zámená aj v jazyku V. Šikulu a M. Zimkovej. Uvádzame príklady z románu *Majstri* (1976) a z poviedky *Johanka z Brižka* (1980):

• Odytedy postavili mnoho šôp a stodôl; *niektoré* ešte stoja, môžete sa prísť na ne pozrieť, ba i dosku si môžete odtrhnúť (7); *Niekto* príde, *niekto* rád nazíza do stodôl (7); Podchvíľou *niektorý* pristúpil k nemu a podal mu ruku, každý čosi zamrmlal, ale majster si z toho nič nevedel vybrať (10); Jedného dňa vyjdeme s Ondrom na *nejakú* vysokánsku budovu, sedem-osem škripcov bude pri nás vrzúkať (12); *Niekedy* som hrubý, ale ináč zriedka *niekomu* ublížim (23); Chcel *niečo* zakričať, no stihol iba otvoriť ústa (28) – Podišiel k nim, chcel im *dačo* povedať, ale slová sa drali z neho ťažko (10); Zaviedol ich do prednej izby, a to už *dačo* znamená, keď sedliak zavedie hostí v robotný deň do prednej izby (37) – *Volakedy* však mala stodola vážnosť; ani jeden poriadny sedliak nevedel sa bez nej zaobísť (7); Ak človek márne čas rečami, nech potom z toho *vollačo* je (19);

• Podbeľ už žltne. *Nejako* skoro tohto roku (573); Keď sa jej *niekedy* na chvíľu zazdalo, že je mladá, boli práve žnivá, alebo sa sialo (575); Práve chcela priložiť do šparhertu, aby jej do rána nevychladlo, keď *niekto* zabúchal na dvere (581); Chcela, strašne chcela *niečo* pove-

dať alebo zakričať, ale nemohla (583) – Keď sa má *dačo* stať, nech sa stane (576); Nakoniec nečudo, keby ochorel: Celé dni je vonku na skale priviazaný a ktohovie, čo robieva po robote, či spáva *dakde* v zime (576); A *dakedy* sa jej tak veľmi chcelo ísť, keď počula, že hrajú, až ju na prsiach bolelo (579); Len čo vytiahla nohy na posteľ, *dakto* pri samých dverách zakašlal (583) –

Kým oni žili, *volajako* na to nemyslela (574); Johana najlepšie zná, jak sa chlieb rodí a jak koláče pečú, – povedali po chvíli ujco Mihaľ, lebo vedeli, že treba *vol'ačo* dodať (578); *Vol'ajaká* ťažoba jej ľahla na prsia, až sa jej zdalo, že sa zadusí, keď hneď nevyjde von (583).

V jazyku viacerých spisovateľov však dochádza k vzájomnému pôsobeniu rôznych systémov neurčitých zámen, v dôsledku čoho vystupujú v modifikovanej podobe. Takéto pôsobenie môžeme pozorovať medzi prvým a tretím, prípadne štvrtým typom systému, keď sa neurčité zámená s predponou *da-* a *vol'a-* pripúšťajú v spisovnom jazyku, ale ostávajú príznakovými, fungujúcimi hlavne v jeho ústnej podobe. V textoch sa to odráža tak, že sa používajú najmä v reči postáv a spravidla chýbajú v jazyku rozprávača. Slabšie vzájomné pôsobenie uvedených typov môžeme pozorovať v jazyku románu V. Mináča *Nikdy nie si sama* (1962), v ktorom používa takmer výlučne neurčité zámená s predponou *nie-/ne-*. Inakšie povedané, prvý typ ostáva zachovaný v základných črtách. Uvedieme niektoré príklady:

Zobudila sa náhle, bez vonkajšieho popudu, okolo nej bolo ticho a prítmie, ale cítila, že sa musela zobudiť, zdalo sa jej, že *niečomu* unikla (7); Keď prichádzali k taboru, vzdialili sa od seba na *niekoľko* krokov (21); *Niekomu* podával celú ruku a *niekomu* len konce prstov (41); „Je to moje miesto,“ povedal. „*Niekedy* tu sedávam“ (109); „Keď som bol malý,“ povedal, „vtedy sa o *niečom* takom hovorilo. Mohol to byť *nejaký* bratanec“ (201).

V celom románe sa vyskytlo aj 11 neurčitých zámen s predponou *da-* a jedno zámeno s predponou *vol'a-*. V autorskej reči sa však použilo iba raz neurčité zámeno s predponou *da-* iba raz:

Ak *dajaký* druhý breh je (40).

Vo všetkých ostatných prípadoch sa zámená s predponou *da-* použili v reči postáv, pričom spravidla s nižším vzdelaním:

„Chúďatko slečinka. Bude im ťažký ten kufor. A či mám *dačo* povedať sestričke?“ (50, gazdiná); Veď ja to viem, povedal. Sem chodia ľudia, len keď ich *dačo* pricvikne. Obyčajný človek sem inak nepríde, iba ak má *dajaké* trápenie (106, penzista); Obskakujem ťa ako *dákeho* maharadžu (101, sestra); „A kde ho vziať a nekradnúť?“ zapíšťal šofér. „Všetci *dakde* slopú alebo sa vyvaľujú pri ženách...“ (152).

V reči hlavných postáv sa vyskytujú len trikrát, a to buď v emocionálnych kontextoch (Marína), alebo keď sa rozprávajú s robotníkmi na stavbe (Žoržik):

„Topánky,“ povedala opovržlivo Marína. „To je už *dačo*“ (169); *Voľakedy* si býval bystrejší, Vilík (78, Marína); Ten tvoj palier Motaj mi môže *dačo* urobiť (158, Žoržik).

Väčší vplyv systému štvrtého typu sa prejavuje v románe L. Balleka Agáty (1981). Treba zdôrazniť, že v tomto románe je celková situácia používania neurčitých zámen oveľa komplikovanejšia, hoci v zásade je tendencia rovnaká. To je do značnej miery podmienené samotnou štruktúrou románu, v ktorom funkciu rozprávača plní nielen autor, ale aj iní ľudia, s ktorými sa z jazykového hľadiska autor nestotožňuje. Bezprostredne v autorovej reči však drvivú väčšinu neurčitých zámen tvoria zámená s časticou *nie-/ne-*, hoci sa niekedy objavujú aj zámená s predponou *da-* a možno aj s predponou *voľa-*:

- Tichými ulicami pri parku sa ustavične niesli *nejaké* tóny, zväčša ľúbivé ako nádeje (9); Prežíval najpotupnejšie chvíle v živote, a prežíval ich hlboko ako *niečo*, čo ešte nezakúsil (22); Staviteľa málokto ľutoval, okrem neho, lekára a priateľa rodiny, *niekoľkých* prísnych moralistov a nábožnejších ľudí azda už nikto (46); V pracovni si vyložil z regála *niekoľko* obalov na spisy a hneď sa do nich zahĺbil (61); Dnes sa jej prichádza ospravedlniť, nechce, aby na ňu *niekto* ukazoval prstom, že za ňou sledí, a zaprisaháva sa, že už bude taktný a slušný, lebo by sám trpel, keby ju *nejako* urazil (206);

- No všetci do jedného mali čudácke sklony a dosť neznášanlivú povahu, v blízkosti svojej tane nezniesli cudzieho človeka, a len čo sa *dakto* zjavil na kilometer od ich usadlosti, rozohrila ich myšlienka na ukryvanú karabínu (402); Väčšina sa nemohla spamätať, šíriilo sa podozrenie, že dieťa buď zrazil nejaký vlak, hoci práve neprechádzal nijaký, alebo ho uštipol *dajaký* hrozný tropický had, ktorý sa medzitým odplazil kamsi do neďalekých záhrad okolo domov pri trati (430); Šiel za žandára najmä preto, že sa nikdy netajila s obdivom k rovnošate – pred vojnu ženám a dievčatám muži v rovnošatách priam učarovali – a on sa od učňovských rokov zastrájal predstúpiť pred ňu so snubnými prstienkami v dokonale ušitej uniforme, s brigádírkou na hlave a už s *dajakou* hodnosťou (493); Schytil ju, mocne vytrepal po zadku ako *dáku* sopľu a vystrčil z izby (564); Chlapec bez rodičov, samá smola sa mu lepí na päty, aj blesk ho raz trafil, porobil mu *voľačo*, keď si vypije, tak je náramný, aj v tom sa však už pri nich, Riečanovcoch, skromných ľuďoch z Horniakov, zmenil k lepšiemu (565)¹⁰.

Neurčité zámená s predponami *da-* a *voľa-* využíva L. Ballek najmä na charakteristiku postáv vrátane rozprávačov a na napodobňovanie ústneho prejavu. Objavujú sa spravidla v prejavoch, ako sú dialógy hrdinov, dlhšie rozprávanie v podobe monológu, vnútorné úvahy alebo zápisy v denníkoch, teda pri napodobňovaní hovorovej reči:

Je to rehtorské dievča z Pukanca. Aká je? Spoznám ju *dakedy* aj celkom? (67, doktor Varga); Pekní ľudia, však? On je fešiak, statný a plecnatý ako *dáky* oficier, ale vlasy má už

¹⁰ Neurčité zámeno s časticou *voľa-* sme zistili iba v jednej vete, ale asi ju treba brať ako výklad priamej reči pani Riečanovej v podaní Veronky Blačšákovéj.

ako vy (88, sestrička v nemocnici); Priznám sa, bolo mi všelijak, až sa mi vše videlo, že lietam povetrím na *dákej* metle ani bosorka hore nad agátmi, ako temneli, medzi hviezdami – a viem, že sa Nad'a cítila práve tak (161, Nad'a Hamplová podľa Júlie Košinárovej); Žila som, žila, a iba teraz začínam pochybovať, či som *dačo* doteraz robila, či som vôbec čosi urobila, a čo bude ďalej (172, Nad'a Hamplová); Nuž, čakal, áno, ale takéto niečo nie, skôr *voláčo* s mojím zdravím (59, rozmýšľa Tomáš Hampl); A čo som mohol očakávať? Rodíme sa a mrieme – a *voláčo* sa už odohrá aj medzi tým. Čo môžeme na tom zmeniť? (143, doktor Varga); Znervóznel a schudol, trápil sa, sužoval, krenkoval, áno, akoby *voláčo* tušil (174, Júlia Košinárová).

Niekedy nachádzame neurčité zámená s *da-* a *vol'a-* v prejavoch obsahujúcich nespisovné prvky alebo priamo imitujúcich nárečové prejavy, čo ešte zrejmejšie poukazuje na ich štylistickú príznakovosť. Môžeme to zaregistrovať napríklad v denníku lekárniky Filadelfiho a v replikách niektorých postáv:

Otec. Vo všetkom okrem roboty, učňa a našej výchovy *dáky* neistý (365); Prekutalo domy, župný dom, kasárne, kláštor, kostol od pivníc po povalu, od archívov po komoru, lebo takisto muselo z *dačoho* žiť, spravovať svoju krátku republiku rád, kostovať vojsko, šatiť ho a vyrábať mu všetku zbroj (371); Doktor zazrel medzi chlapcami svojho vnuka, nuž sa ho šiel *voláčo* opýtať (315)¹¹; „Nepriđeš *dakedy* zas k našim do Kiripolca?“ opýtala sa (30)¹²; „Ta nič,“ odpovedala jej Tischlerová naoko pokojne. „No jak by čula zvon. Hori? Či *dačo* zle idze? Vojna? Či čo? Ale ne, zle čujem, to mi v uhu zvoní – halucinácie“ (588).

Ako príklad vzájomného pôsobenia systémov druhého a štvrtého typu môžeme uviesť fungovanie neurčitých zámen v jazyku románov *Sklený vrch* (1954) A. Bednára a *Tisícročná včela* (1979) P. Jaroša.

A. Bednár v románe *Sklený vrch* používa väčšinou neurčité zámená s predponou *nie-/ne-*. Uvedieme niektoré príklady:

Moja otázka prekvapila aj môjho muža, aj Tretinu, lebo si nemožno predstaviť, že by *niekto* z Úseku 5 nevedel, čo je to zhybka (12); Ešte ich nestrhli ani vetriská, ktoré dujú *niekedy* po údolí okolo vody (24); Políhali si aj ostatní lyžiari a čoskoro chrápali a s hučiacim vodopádom plnili studené, len okolo pece trochu ohriate povetrie zvukom, aký vydáva guľový mlyn a vedľa neho *niekoľko* drvičov kameňa (27); Spytoval sa ho, či v chate neprechováva *nejaké* podozrivé živly, či sa *nejaké* podozrivé živly po horách netúlajú a či vôbec *niečo* po-

¹¹ V denníku lekárniky Filadelfiho sa objavujú aj vety s nespisovnými prvkami: Dival som sa spoza okna na tých, čo odchádzali, zhora z pavláčky na vlaky, ako aj ten ostatný, čo trhal za sebou železničnú trať, *kerou* som cestoval za svojimi do *Bystrici*, a nič som nechápal, ako nikto v mojom dome nechápal, prečo nejem, nespím a nevládzem nič prevravieť (386).

¹² Tento výrok prináleží Viere Stanovej. Na ukážku podoby jej ústnej reči uvedieme ďalší úryvok: „Daňo!... Čo tam robíš?“ vystrčila sa z okna tak hlboko, div ju prsníky neprevrátili do záhrady. „Šak tá tvoja poscel je už zastlaná. Hybaj ty pekne sem, jesc ci treba, šak nemóžeš byť, očuj, od rána na tých hnusných cigaretách!... A šak sa ci Nadenka vráci... Čuješ ma, či trucuješ?“ (29).

dozrivého nezbadal v Tichej doline (102); Už ide na jedenástu hodinu, a muž ešte nie je doma. *Niekde silvestruje* (108).

Popri týchto zámenách Bednár v rozprávačovom jazyku i v priamej reči postáv používa aj zámená s predponou *vol'a-* (zdôrazníme, že v skutočnosti je to len zámeno *vol'akedy*)¹³, kým zámená s predponou *da-* sa niekedy objavujú výlučne v priamej reči:

- A taká hmla všeličo prikrýva, alebo mnohým veciam dáva trochu inú podobu, než *vol'akedy* mali (31); „Keď *vol'akedy* ešte za prehistórie horolezectva, „povedal mi, „ľudia stúpali na steny a na štíty, nosili so sebou rebríky, aby mohli liezť po stenách a po ťažkých miestach“ (92); Kde je ten Milan, ktorý *vol'akedy* budil vo mne sebadôveru? (137); Tichá dolina je už možno taká, ako bývala *vol'akedy* – biela ako veľký mladuchin závoj (154); Na hrebeni nad Tichou dolinou sa budú červenať aj nové značky, ale už nebudú také husté, ako *vol'akedy* a už sa do Tichej doliny sotva odvážil d'alekozraký turista s krátkozrakou turistkou (351);

- „Na druhý deň – teda ako dnes – idem z tých Valaských grúňov, že reku prejdem okolo hory k potoku a vyjdem *dáko* sem hore do Tichej doliny“ (32, Gaško, nosič z Tichej doliny); „Vtedy v apríli, bolo to tak *dáko* okolo piateho-šiesteho, ale nespravím chybu, keď poviem, že aj okolo siedmeho to mohlo byť – Ale kde je ten Kuna s tou slivovicou?“ (40, lyžiar s orlím nosom); „Ak by sa dalo, išli by sme *dakde* pod Prednô“ (53, lyžiar s orlím nosom); „Daj sa do styku aj s ostatnými závodnými časopismi, čo tu vychodia, a robte *dačo!*“ (107, Jožo Solan); „Aj v marci tu boli takí dvaja,“ povedal chatárov tichý a mlčanlivý pomocník, „bezmála takí istí, ako vy ste, a už nám aj oznámenie poslali, že teraz *dakedy* sa budú brat“ (217).

V podstate rovnaká situácia je aj v románe *Tisícročná včela* (1979) od P. Jaroša. V celom románe sa neurčité zámeno s predponou *da-* použilo v autorovej reči: O *dajakú* hodinku-dve boli v Rimavskej Bani (142).

Všetko ostatné je v súlade s nami naznačenou tendenciou:

- Spomedzi vrbového prútia vykuklo *niekoľko* detských hláv a vzápätí sa ozvali dva-tri rovnaké výkriky (9); Človek zo zúfalstva vklzne *niekedy* pod cudzie krídla (40); Muzikanti sa s účasťou pozerali na Jozefa Nadera a krútili hlavami, akoby nevedeli pochopiť, že *niekto* môže byť tak beznádejne a vytrvalo zamilovaný (48); Dlane im špeli od neustáleho trenia o kosisko, na *niektorých* miestach napuchli vodnaté mozole (72); Pamätne sú jeho slová, ktoré vari po *niekom* opakoval: „Dajte mne pevný bod a pohnem zemeguľu!“ (92); V Poprade sa však dopočuli od istého Jána Martinku z Vavrišova, že v Kežmarku začal *nejaký* podnikateľ stavať malú fabričku a zháňa murárov z celého okolia (151); Za chrbtami cestujúcich sa dialo *niečo*, o čom nevedeli (337); Ale bol to môj syn! – povedal Samo. – Každý je *niečí* syn! (357);

¹³ A. Bednár paralelne používa aj prídavné mená *niekdajší* a *vol'akedajší*: „Z celého jej *niekdajšieho* života neostalo nič, iba tá kniha a ja –“ (190); Keď som v apríli v sedemštyridsiatom roku prišla do Tichej doliny, už tam nebolo ani *vol'akedajšej* starej chaty, ani starého chatára Doubeka (26).

• Hanbu ti do kostola robiť nepôjdem, ešte by som postojáčky *volakoho* urazil (208, Martin Pichanda); Zimu *volajako* prebiedim a potom sa pustíme s partiou do sveta (285, Samo Pichanda); Motáme sa po svete, blúdime po cestách-necestách, krpce na nich derieme podaromnici, a keď sa *volakde* zastavíme, čerta starého zarobíme (138, Samo Pichanda); Teraz sa v tom čiernom otvore po toľkých rokoch Želka opäť usmievala tak ako *volakedy* pri studničke (22); Samo Pichanda sa chcel ešte *volačo* opýtať, ale zadržal v sebe otázku, lebo Štefan Marko Daxner sa rozplakal (133); Čosi, *volačo*, niečo naozaj bolo v otcovej tvári, v očiach cudzie a nové, iné ako predtým (251);

• Hádam chlapi prepáčia! – povedala. – Ponáhl'aj sa a *dajako* sa vyhovor! (71, mat'); „Musíš sa oženit' alebo si nájsť *dajakú* devu!“ radil mu krčmár Gersch (108); – Vari sa im nijako nedostaneme na kožu! – Nijako, kamarát! Neverím, že by sa to *dakomu* podarilo! (117, Ondrej Nader); Voňahdy som sa ticho za ním vytratila do noci, celá v strachu, že sa zbláznil a že *dačo* vyvedie (184, Matilda); Nalejte, ženy moje milé, *dajakej* dobroty (231, Haderpán).¹⁴

Pri porovnávaní rôznych diel A. Bednára a P. Jaroša, ktoré vznikli s časovým odstupom, sme však zistili podstatné rozdiely v používaní neurčitých zámen. Napríklad v Jarošovom románe *Váhy* (1966) neurčité zámená s predponami *vol'a-* a *da-* úplne chýbajú. Na príčine je možno experimentálny charakter románu a na rozdiel od Tisícročnej včely iba náčrt charakterov postáv; autor sa vôbec neusiluje vysvetliť motiváciu ich činov (Čúzy 2003, 434), ktoré zahaľuje isté tajomstvo. Spojenie s realitou je tu iba letmé, vonkajšie, v dôsledku čoho používa P. Jaroš „najneutrálnejšie“ a najrozšírenejšie neurčité zámená s časticou *nie-/ne-*:

Stmievanie pokračuje, ale svetla je ešte toľko, že možno, hoci s námahou, pozorovať aj *niektoré* podrobnosti (13); Vidíme akúsi truhlicu, na nej *niekolko* topánok, mlynček na mäso a zopár papierových škatúl' (15); Postava vo dverách pustila kľučku, a teraz *niečo* zľhadúva vo vrecku (25); Ale na hrobe nemohla byť tak dlho, musela odísť *niekam* inam... (30); V každom kroku cítiť váhavosť, ale aj *nejaké* nevysvetliteľné nutkanie pokračovať (32); Každú z týchto možností sme *niekedy* použili, ale vtedy... vtedy to bola železnica... pamätáme sa na zhrdzavené koľajnice, zarastené na mnohých miestach trávou... (35 – 36); Vtedy sa nám už totiž zdalo, že by *niekoho* mohlo zaujať čosi v našej tvári, zdalo sa nám, že na nej ostali *nejaké* stopy po tom, čo sme sparvili (41).

Určitý rozdiel v používaní neurčitých zámen sa ukazuje aj pri konfrontácii Bednárovho románu *Sklený vrch* s jeho neskorším dielom *Pri holbách smoly* (1978), v ktorom sa neurčité zámená s predponou *da-* objavujú takisto len vo reči postáv, no na rozdiel od prvého diela zaznamenávame v rovnakom kontexte aj neurčité zámená s predponou *vol'a-*:

¹⁴ Osobitne zdôrazníme použitie neurčitého zámena *dakolko* v štruktúre zloženého prídavného mena, ktoré sa vyskytlo v Daxnerovej reči: *Bezsennosť* ma prenasleduje, nohy bolia, neposlúchajú, puchnú v členkoch a už nie som súci k *dakolkohodinovému* maršu – a to ma mrzí, keď človek nemúže, akoby chcel! (134).

„Ej, veru! Prečo sa mu len zunovalo žiť? Veď nebol starý“. „Ha – ja myslím, to *dáky* ten záškodník –“ ... „– ja myslím, to *dáky* záškodník. Dal mu *niečo* vypiť alebo zožrať a už nevládneho zaviedol ta do šrotu“ (20, robotník); „Ticho seď na tých vajciach! Čo som sa s nimi natrápila, čo ma stáli bolesti! Nech ťa Kristus-pán chráni aj všetci svätí *daktoré* z nich rozbit“ (66, manželka); A už aj kňazi sa zbláznili, sympaticky sa stavajú k páleniu mŕtvol, z kazateľníc už nehromžia a neburácajú proti rušeniu cintorínov, ako hromžili *volakedy* –“ (65, Michal Záhumenský); „To bolo *volakedy*“, namietol Ďurana... „Gáfor, gáfrová masť, to už vyšlo z módy. *Volakedy* tým smrdela každá chalupa“ (221 – 222).

Je možné, že takéto použitie zámen s predponou *vol'a-* je len náhodné, lebo počet neurčitých zámen s touto predponou je v románe celkovo veľmi malý. Nemožno vylúčiť ani to, že sa systém neurčitých zámen v jazyku jednotlivých používateľov mohol v priebehu času meniť. Tieto otázky si však vyžadujú osobitné štúdium. Dôležitá je aj otázka, nakoľko ovplyvňuje používanie neurčitých zámen rodné nárečie autorov. Z hľadiska toho, že napríklad v jazyku M. Zimkovej, pochádzajúcej z východného Slovenska, fungujú neurčité zámená s časticou *nie-/ne-*, ktoré sa vo východoslovenskom nárečí nevyskytujú, alebo na základe toho, že existujú určité zhody, ale aj rozdiely v používaní týchto zámen v jazyku F. Švantnera a P. Jaroša, rodákov z Hýb, súvislosti medzi rodným nárečím a fungovaním neurčitých zámen v nárečiach a v jazyku konkrétnych autorov nie sú priamočiare. Pravdepodobne tu pôsobia aj iné činitele. Táto otázka si takisto vyžaduje osobitnú pozornosť.

Z uvedeného vyplýva, že v polovici 20. storočia sa v spisovnej slovenčine vytvoril komplikovaný systém neurčitých zámen, ktorý je súhrnom paralelne fungujúcich čiastkových systémov. Jedným z nich je trojkomponentný systém rovnoprávných neurčitých zámen, ktorý charakterizuje jazyk časti používateľov spisovnej slovenčiny. V rámci tohto systému neurčité zámená s rôznymi predponami nemajú stylistické rozdiely a líšia sa iba frekvenciou. Frekvencia ich používania na internete vo všeobecnosti klesá od *nie-/ne-* cez *da-* k *vol'a-*, ktorých je najmenej, ale na individuálnej úrovni frekvencia neurčitých zámen s niektorou predponou môže byť iná.¹⁵ Častejšie však systém funguje v modifikovanej, eventuálne redukovanej podobe. Modifikácia nastáva v dôsledku pôsobenia stylistického činiteľa, keď sa neurčité zámená s predponou *da-* alebo aj s predponou *vol'a-* vnímajú ako hovorové. Trojkomponentný systém neurčitých zámen sa môže redukovať na dvojaký dvojkomponentný (*nie-/ne-* a *da-* alebo *nie-/ne-* a *vol'a-*), alebo dokonca jednokomponentný (*nie-/ne-*).

¹⁵ Frekvenciou sa líšia nielen neurčité zámená s rôznymi predponami, ale aj zámená utvorené od rôznych opytovacích zámen pomocou tej istej predpony. Napríklad medzi neurčitými zámenami s predponou *vol'a-* sa pomerne často používa zámeno *volakedy*, kým zámeno *volakol'ko* sme v skúmaných textoch vôbec nezaznamenali.

Pramene

- Ballek, L.: Agáty (Druhá kniha o Palánku). Bratislava: Smena, 1983. 654 s.
- Bednár, A.: Sklený vrch. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1954. 356 s.
- Bednár, A.: Pri holbách smoly. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1978. 376 s.
- Bodenek, J.: Na starom grunte. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1960. 148 s.
- Číger Hronský, J.: Andreas Búr Majster. Bratislava: Tatran, 1970. 267 s.
- Červeň, J.: Modrá katedrála. In: Čas medených tvárí. Slovenské novely. I. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, s. 318 – 348.
- Figuli, M.: Tri gaštanové kone. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 266 s.
- Figuli, M.: Babylon. Diel I. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1966. 400 s.
- Horák, J.: Hory mlčia. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964. 220 s.
- Chrobák, D.: Drak sa vracia a iné prózy. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1956. 432 s.
- Chudoba, A.: Kde pijú dúhy. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1962. 208 s.
- Chudoba, A.: Konečne bude mier. In: Čas medených tvárí. Slovenské novely. II. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, s. 105 – 160.
- Jaroš, P.: Váhy. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1966. 208 s.
- Jaroš, P.: Tisícročná včela. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 504 s.
- Lenčo, J.: Egyptanka Nitokris. Hviezdne okamihy. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1983. 356 s.
- Mínáč, V.: Nikdy nie si sama. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1962. 252 s.
- Mítana, D.: Na prahu. Bratislava: Tatran, 1987. 280 s.
- Ondrejov, L.: Slnko vystúpilo nad hory (vrchárska trilógia). Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1962. 480 s. (+ 11 ilustrácií).
- Šikula, V.: Majstri. Muškát. Vilma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981. 624 s.
- Švantner, F.: Dáma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984. 344 s.
- Švantner, F.: Život bez konca. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1963. 732 s.
- Vilikovský, P.: Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch. Bratislava: Smena, 1989. 128 s.
- Zimková, M.: Johanka z Brižka. In: Čas medených tvárí. Slovenské novely. II. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, s. 573 – 583.

Literatúra

- Čúzy, L.: Peter Jaroš. In: Slovacckaja literatura. XX vek. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 2003, s. 434 – 439.

Lujza Urbancová

MORFOLOGICKÁ ROVINA MESTSKEJ REČI VO ZVOLENE¹

URBANCOVÁ, L.: Morphology level of urban speech in Zvolen. Slovenská reč, 72, 2007, No. 2, pp. 87 – 104. (Bratislava)

The paper deals with urban speech in Zvolen, depicting its typical features in morphology level at the beginning of the 21st century. The research was carried out in Zvolen in the period 2000 – 2005, specifically with a direct method of data collecting including interviews, observation and written questionnaires (62 people were interviewed and completed questionnaires from 182 people were received back). Analyses in morphology level focus on inflectional parts of speech. The aim is to present development of declension types and also individual features. The author describes stable dialect elements, as well as variables connecting urban speech to standard language.

Výskum živého hovoreného jazyka sa dlho zameriaval na vidiek, ktorý poskytoval pomerne homogénny materiál v podobe nárečia. Spoločenská situácia a meniace sa podmienky utvorili vhodné podmienky na migráciu obyvateľstva, rozvoj miest a celkovú zmenu životného štýlu. Tieto procesy musela reflektovať aj veda zaoberajúca sa človekom a začali vznikať urbánne zamerané disciplíny. Vzhľadom na charakter nášho územia je len prirodzené, že výskum v mestách, či už sociologický, alebo lingvistický, sa oneskoril oproti niektorým európskym krajinám alebo Amerike. Naše územie malo dlho agrárny charakter s prevládajúcimi vidieckymi sídlami. Zmena spoločnosti na urbánu prebiehala pomaly a až v 80. rokoch 20. storočia sa zaznamenala prevaha urbánneho obyvateľstva nad rurálnym (porov. Ondrejovič, 1981). Do približne rovnakého obdobia zaradujeme aj sústavnejší záujem slovenských lingvistov o jazyk mesta alebo mestskú reč. Vzhľadom na vývin jazyka a potrebu skúmať reálnu jazykovú situáciu sa mesto javí ako ideálny, aj keď veľmi náročný priestor. Je pochopiteľné, že po jazykovo pomerne jednoliatom dedinskom kolektíve a jeho výskume v dialektológii sa sociolingvistika vysporadúva so zložitým mestským spoločenstvom a rieši náročnú úlohu opisu jazyka mesta.

Na realizáciu výskumu mestskej reči sme si zvolili stredoslovenské mesto Zvolen, ktoré má takmer 44 000 obyvateľov. Výskumný materiál sme získavali v rokoch 2000 – 2005 predovšetkým použitím priamej metódy získavania dát rozhovorom (so 62 komunikantmi). Takto získaný materiál sme doložili údajmi z pozorovania a dotazníka (analyzovali sme 182 dotazníkov).

Zvýšenie počtu komunikačných situácií vyžadujúcich štandardnú varietu národného jazyka ovplyvnilo mestskú reč vo Zvolene tak, že sa postupne znižuje za-

¹ Príspevok je napísaný v rámci riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR a SAV č. 1/4713/07 s názvom Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny.

stúpenie regionálne príznakových prvkov, avšak niektoré nárečové prvky sa udržujú. Na to, ako sa zachovávajú nárečové prvky flexie v mestskej reči, sú rôzne názory. M. Krčmová zistila, že niektoré tradičné morfológické javy sú veľmi stabilné a ústup tradičnej flexie je spojený s jednotlivými výrazmi a jednotlivými tvarmi slov a neprebieha priamočiaro (Krčmová, 1981, s. 98). Výskum bežne hovoreného jazyka v Brne ukázal, že v morfológickej rovine si táto varieta udržiava kontinuitu s tradičnými nárečiami okolia mesta. Zachovanie nárečových javov v reči komunikantov súvisí aj s tým, či si tieto javy uvedomujú. J. Chloupek tvrdí, že neuvedomované javy takmer nezanikajú (Chloupek, 1978, s. 64). Pri analýze súčasnej hovorenej češtiny zistila I. Bogoczová (2000, s. 104), že pri verejných prejavoch s vysokou mierou oficiálnosti dokáže používateľ dialektu potlačiť zvyklosti z oblasti morfológie úspešnejšie ako výslovnostné javy či javy zo slovnej zásoby. Zároveň však I. Bogoczová uvažuje o prirodzenej odolnosti morfológického systému jazyka proti cudzím vplyvom. Predpokladáme, že ak si komunikanti uvedomujú príznakové morfológické javy viac ako iné, budú mať tendenciu nahrádzať ich aj v bežnej neoficiálnej reči.

V nasledujúcej analýze sa zameriame na javy, v ktorých sa nárečie Zvolena odlišuje od spisovného jazyka, a budeme sledovať, ako sa tieto javy udržiavajú v mestskej reči. Zároveň budeme venovať pozornosť aj javom, ktoré sa vyskytujú v mestskej reči, ale nemajú základ ani v nárečí, ani v spisovnom jazyku.

Frekvencia tvarov slov je v bežnej komunikácii rôzna a príklady skúmaných typov majú pomerne nízke zastúpenie v materiálovom korpuse. Túto skutočnosť potvrdzuje aj Retrográdnny index tvarov (súčasť monografie *Frekvencia slov a konštrukcií v slovenčine*, Mistrík, 1985), napr. tvary inšt. pl. substantív a adjektív majú v indexe väčšinou frekvenciu 1 – 3 (Mistrík, 1985, s. 148 – 151), alebo práca *Frekvencia slov v slovenčine* (Mistrík, 1969), kde je doložené napríklad to, že slová zakončené na *-ca*, ktoré patria k typu *záujemca*, majú v textoch malú frekvenciu. Niektoré skúmané javy sa buď vôbec nevyskytli v rozhovoroch, alebo mali minimálne zastúpenie, preto sa dotazník stal rozhodujúcim pri overovaní používania jednotlivých tvarov slov.

Menné gramatické kategórie

Menné gramatické kategórie mestskej reči Zvolena sa zhodujú so spisovným jazykom. Rovnaký stav je aj v nárečí.

V kategórii rodu sa vyčleňuje maskulínium – s kategóriou životnosti (osobnosti a neosobnosti) a neživotnosti, feminínium a neutrum. Nezaznamenali sme príznakové použitie kategórie rodu. Traja oslovení respondenti sa síce v dotazníku vyjadrili, že Zvolenčania používajú substantívum *pivo* v spojení s číslovkou *dva – dva pivá –* (oproti spisovnému *dve pivá*), čo naznačuje zaradenie k neživotným maskulínam, avšak uvedené tendencie sa v analyzovanom materiáli nevyskytli. Nejednotnosť je v mestskej reči pri skloňovaní zvieracích substantív v pluráli, kde sa používa paradigma životných aj neživotných maskulín.

Katégoria čísla pracuje so singulárom a plurálom v zhode so spisovnou slovenčinou.

Katégoria pádu rozoznáva 6 pádov, vokatív sa používa v ustálených prípadoch, predovšetkým v náboženskom diskurze – *Bože, otče, synu* – alebo už ojedinele v menách členov rodiny – *švagre, bratku*. Vo funkcii oslovenia sa používa nominatív. Tento stav vychádza z nárečia, pretože v stredoslovenských nárečiach tvar vokatívu zanikol všade okrem uvedených príkladov, a odtiaľ prešiel do spisovného jazyka.

Slovesné gramatické kategórie

Katégorie osoby, čísla, času, spôsobu, rodu a vidu majú v mestskej reči Zvolena rovnaké členenie ako v spisovnom jazyku. Tento stav je pokračovaním stavu z nárečia, ktoré sa systémom gramatických kategórií nelíši od spisovného jazyka. Rôzne je v niektorých prípadoch vyjadrenie gramatických kategórií, ako ukážeme pri analýze ohybných slovných druhov.

Sledovali sme používanie 2. os. sg. alebo pl. slovesného tvaru pri vykání v ženskom aj mužskom rode, resp. tvary 3. os. sg. (onikanie). V bežnej komunikácii používajú Zvolenčania tvary 2. os. sg. aj pl., tvary 3. os. sg. nie sú v korpuse doložené; dotazníkové odpovede preukázali zvýšené používanie tvaru plurálu, avšak vo všetkých vekových skupinách sa vyskytujú obe formy.

Tabuľka 1: Vykání v ženskom rode

Vek	Počet	<i>Urobila ste to?</i>	<i>Urobili ste to?</i>	Neuvedené
8 – 15	40	13	24	3
16 – 23	28	3	25	–
24 – 39	31	10	21	–
40 – 60	62	22	37	3
61 –	21	9	12	–
Spolu	182	57	119	6

Tabuľka 2: Vykání v mužskom rode

Vek	Počet	<i>Kedy ste bol?</i>	<i>Kedy ste boli?</i>	Neuvedené
8 – 15	40	7	30	3
16 – 23	28	5	23	–
24 – 39	31	11	20	–
40 – 60	62	22	37	3
61 –	21	6	15	–
Spolu	182	51	125	6

Flexia

Gramatické morfémy v inštrumentáli plurálu

V nárečí sa v inšt. pl. substantív vzoru *chlap, kost'* a substantív *oči, uši*, adjektív (neživotných maskulín, feminín a neutier), pronomína *ten* a numerálií vzoru *pät'* uvádzajú gramatické morfémy *-ima/ima/-yma/-ýma* (*s chlapima, s husima, s očima, s ušima, s peknýma, s týma, s piatima*) a *-ma* pre neživotné maskulína (*s kostolma, s koňma*), ktorým v spisovnom jazyku zodpovedajú morfémy *-mi* (*s chlapmi, s kostolmi, s koňmi*), *-ami* (*s husami, s očami, s ušami*), *-ými* (*s peknými, s tými*) či *-imi* (*s piatimi*). V opise nárečia sa uvádza tvar v inšt. pl. *s dieučenci* (namiesto *s dieučatami* alebo *dieučencami*) a *s vojaci* (oproti spisovnému *s vojakmi*). Nárečové morfémy sme v rozhovore ani pozorovaním nezaznamenali pri substantívach a adjektívach. Tento stav potvrdili aj výsledky dotazníkového výskumu pri tvare inšt. pl. *chlap* (tabuľka 3).

Tabuľka 3: Inšt. pl. *chlap*

Vek	Počet	<i>s chlapima</i>	<i>s chlapami</i>	<i>s chlapmi</i>	<i>s chlapami/ chlapmi</i>	Neuvedené
8 – 15	40	–	2	36	1	1
16 – 23	28	–	–	28	–	–
24 – 39	31	–	3	28	–	–
40 – 60	62	1	2	57	1	1
61 –	21	–	1	19	1	–
Spolu	182	1	8	168	3	2

Nárečová deklinácia ukazovacieho pronomína *ten* v inšt. pl. *tíma* bola zaznamenaná len u jedného hovoriaceho zo staršej generácie: *preťima volbami / čo majú bit'je prečasné volbi* //. Ten istý respondent používa nárečovú morfému *-íma* v inšt. pl. pronomína *niekolký* a substantíva *rok*: *jeden čaz na sliači / že / to ešte bolo / pred niekoľkíma rokma / bol na sliači keď bol obet / tag na každom stole boú křčah minerálki* //.

V mestskej reči dochádza k zániku nárečových tvarov v inšt. pl.

Substantíva

Maskulína

Deklinácia maskulín s rozlišovaním kategórie životnosti a neživotnosti je väčšinou zhodná so spisovným jazykom, čo vyplýva aj z faktu, že nárečový základ mestskej reči Zvolena je súčasťou nárečí, ktoré boli podkladom na utváranie spisovného jazyka (rovnaký argument platí pre celú morfológickú rovinu). Životné maskulína sa skloňujú podľa vzorov *chlap* a *hrdina*, neživotné maskulína majú paradigmatu

vzorov *dub* a *stroj*. Skloňovanie neživotných maskulín podľa životných vzorov je pozostatkom nárečia a aplikuje sa len na niektoré slová, napr. názvy kariet – *dostať dolníka, horníka*. (E. Pauliny uvádza ďalšie príklady z nárečia, napr. *zoťat' buka, odvaliť kláta, zatĺcť kola, dostať zrádnika* (1983, s. 67–68), tieto sa však v mestskej reči používajú zriedkavo a v korpuse nie sú doložené.)

Typ *chlap*

V nom. pl. sú morfémy *-i, -ovia, -ia*. V mestskej reči sa používajú tak ako v spisovnom jazyku, čo je zároveň v súlade s nárečím. Pôvodný nárečový dvojtvar *sinoviã/siňia* sa zjednotil na *sinoviã*. Pri názvoch členov rodiny sa v nom. pl. používa morféma *-ovia: otcovia, dedovia, švagrovia*, menej *-ia: bratia* v zhode so spisovným jazykom.

Typ *záujemca*

V bežnej komunikácii respondenti používajú v type *záujemca* tvary nom. pl. *záujemci* i spisovný tvar *záujemcovia* (korpus neobsahuje príklady), čo potvrdili aj respondenti a respondentky v dotazníku takmer rovnakým používaním obidvoch foriem – 56% *záujemci*, 46% *záujemcovia*. Z tohto počtu 2 respondenti označili obidve formy (podobná situácia je pozorovaním zistená pri ďalších maskulínach zakončených na *-ca: dôchodca, predajca, predchodca* atď.). V strednej slovenčine bola rozšírená morféma *-ovia*, ktorá vytlačala morfému *-ia*. Ako uvádza J. Stanislav (1967b, s. 70), táto morféma „bola dlhá, preto aj výrazná. Niekedy stoja popri sebe v nom. plur. až trojaké tvary, a to s pôvodným *-i*, s kombinovanou koncovkou *-ovia...* a napokon zrejme chronologicky z nich najmladšia koncovka *-ia: páni – pánovia, susedi – susedovia – susedia, svatí – svatovia, švagri – švagrovia*.“ V type *záujemca* ide o konkurenciu morfém *-i* a *-ovia*, čo jednak vyplýva z nárečového základu, jednak je to vplyv životných maskulín zakončených v nom. pl. v spisovnom jazyku morfému *-i*, pred ktorou je *-c-*: *herec – herci, vojak – vojaci, dobrák – dobráci, žobrák – žobráci*. V bežnom celoslovenskom úze je pri slovách zakončených na *-ca* produktívna morféma *-i*. L. Dvorník (1984, s. 29) to vysvetľuje nadväznosťou na slová s príponou *-ista, -ita*, ktoré majú v nom. pl. morfému *-i: huslista – huslisti, internista – internisti*.

Tabuľka 4: Nom. pl. *záujemca*

Vek	Počet	<i>záujemci</i>	<i>záujemcovia</i>	<i>záujemci/záujemcovia</i>	Neuvedené
8 – 15	40	15	21	1	3
16 – 23	28	13	15	–	–
24 – 39	31	19	11	1	–
40 – 60	62	34	27	–	1
61 –	21	14	6	–	1
Spolu	182	95	80	2	5

Typ dub

V gen. sg. typu *dub* sa v pôvodnom nárečí používala najmä morféma *-a*, potom *-u* a v niektorých prípadoch sa používali variantne: *zo stroma*, *zo stromu*, *z mosta*, *z mostu*. V súčasnosti v mestskej reči tento stav čiastočne pokračuje, skúmaná vzorka a pozorovanie dokazujú používanie morfém v gen. sg. podľa štandardnej variety. Konkrétne neživotné maskulína domáceho pôvodu majú častejšie morfému *-a* (*chleba*, *plota*, *stola*), pri abstraktných maskulínach a slovách cudzieho pôvodu prevláda *-u* (*reflexu*, *plastu*). V niektorých prípadoch dochádza v mestskej reči k striedavému použitiu morfém, napr. *do Pezinka/do Pezinku*, *z mosta/z mostu*, *z roka/z roku*. Tento stav je sčasti výsledkom vplyvu nárečia a sčasti vplyvu štandardnej variety národného jazyka, v ktorej sa pri vzore *dub* mení pomer *-a* a *-u* v prospech morfémy *-u* (porov. Dvonč, 1984, s. 31).

Neživotné substantíva mužského rodu vzoru *dub* si v lok. pl. zachovali nárečovú koncovku *-ach* (oproti spisovnému *-och*) len v reči hovoriacich zo staršej generácie: *fčera bol na hríbox a na malinách*; *moje prexácki sú na sliáči / to je moje / a gor v tíxto oňix t'eplix časox / t'ieto horúčosti / tam je príjemne / po tíxodňíkax a tak //*. O nepevnosti alebo rozkolísanosti typu svedčí fakt, že respondent zo staršej generácie nepoužil v tomto texte rovnakú gramatickú morfému vo všetkých neživotných maskulínach (v *tíxto oňix t'eplix časox* – nie *časax*). U strednej a mladej generácie sa príklady s morfému *-ach* nevyskytujú. Dotazník potvrdil, že pri deklinácii neživotných maskulín respondenti používajú kodifikované tvary.

Tabuľka 5: Lok. pl. čas

Vek	Počet	<i>o starých časach</i>	<i>o starých časoch</i>	Neuvedené
8 – 15	40	1	38	1
16 – 23	28	–	28	–
24 – 39	31	1	30	–
40 – 60	62	1	60	1
61 –	21	1	20	–
Spolu	182	4	176	2

Pri deklinácii neživotných maskulín zakončených na *-r* alebo *-l* patriacich do vzorov *dub* alebo *stroj* sa v lok. sg., nom. a akuz. pl. v mestskej reči alternatívne využívajú gramatické morfémy oboch vzorov (napr. *cukor* – nom. pl. *cukre*, *cukry*; *pedál* – lok. sg. *na pedále*, *na pedáli*). Jav má pôvod v nárečí, v ktorom sa *-e* v nom. pl. vyskytovalo aj v slovách, kde v súčasnosti stojí spisovné *y*, resp. vo výslovnosti *i*, napr. *milodare*, *rukáve* (*aj rukávi*) (Stanislav, 1967b, s. 73).

Typ vták

Zvieracie substantíva sa skloňujú v singulári podľa vzoru *chlap* a v pluráli podľa vzorov *dub* a *stroj*. V spisovnom jazyku sa slová *pes*, *vlk*, *vták* v pluráli skloňujú podľa vzoru *dub* alebo *chlap* (nom. pl. *psy/psi*, *vlky/vlci*, *vtáky/vtáci*, gen. a akuz. pl. *psy/psov*, *vlky/vlkov*, *vtáky/vtákov*) a gramatické morfémy vzoru *chlap* majú v pl. zvieracie mená pri zosobnení. Pozorovaním sme v mestskej reči zaznamenali používanie deklinácie vzoru *chlap* aj pri neosobných tvaroch, napr. *pavúci* oproti *pavúky* v nom. pl., v gen. a akuz. pl. je v mestskej reči frekventovaná morféma *-ov*, napr. *vidím pavúkov*, *levov*, *tuleňov*.

V opise nárečia sú v nom. pl. zvieracích substantív doložené tvary: *vtáke*, *kocúre* oproti spisovným podobám *vtáky*, *kocúry*. V mestskej reči sa tvar *vtáke* nevyskytuje, čo potvrdzuje pozorovanie a aj výsledky dotazníka. Respondenti používajú gramatickú morfému vzoru *dub* (tabuľka 6). Pri deklinácii slova *kocúr* pozorovanie ukázalo používanie gramatických morfém vzorov *dub* alebo *stroj* – predpokladáme, že tento jav súvisí aj s neistotou komunikantov pri deklinácii neživotných maskulín zakončených na *-r* a *-l*.

Tabuľka 6: Nom. pl. *vták*

Vek	Počet	<i>vtáke na strome</i>	<i>vtáky na strome</i>	Neuvedené
8 – 15	40	–	40	–
16 – 23	28	–	28	–
24 – 39	31	–	31	–
40 – 60	62	3	57	2
61 –	21	–	21	–
Spolu	182	3	177	2

Jednotlivosti

Objavujú sa prvky (všeobecne považované za nespisovné, ale patriace do štandardnej variety s celonárodnou platnosťou), ktoré poukazujú na odlišnú deklináciu pri konkrétnych slovách.

Pri deklinácii proprií – maskulín – sa v skúmanej vzorke nevyskytli javy odlišné od normy spisovného jazyka. Pozorovaním sme zaznamenali proprium *Marek*, ktoré sa v bežnej hovorenej komunikácii na celom území Slovenska vyskytuje v gen. sg. v tvare *od Mareka* (oproti spisovnému *od Marka*). Dotazník potvrdzuje naše zistenia. Tvar *od Marka* pripisujú komunikanti menu *Marko*. Podľa toho, čo ukázalo pozorovanie, v ostatných prípadoch, v menách ako *Peter*, *Jozef*, sa rozkolísanosť nevyskytuje a deklinácia je zhodná s kodifikovanými tvarmi.

Tabuľka 7: Gen. sg. *Marek*

Vek	Počet	<i>od Mareka</i>	<i>od Marka</i>	Neuvedené
8 – 15	40	40	0	–
16 – 23	28	27	1	–
24 – 39	31	29	2	–
40 – 60	62	54	6	2
61 –	21	14	7	–
Spolu	182	164	16	2

Pozorovaním sme zistili, že pri deklinácii pomnožných proprií (napr. *Donovaly, Králiky, Kordíky*) sa vyskytujú v genitíve dva tvary: *Donovaly – z Donovalov, z Donovanál, Králiky – z Králikov, z Králik, Kordíky – z Kordíkov, z Kordík* (oproti spisovným podobám *z Donovanál, Kordík, Králik*). V pôvodných nárečiach sa pri miestnych menách používala forma s nulovou gramatickou morférou: *Hájniky – z Hájnik* a pri substantívach súvisiacich s apelatívami bola gramatická morféma *-ov*: *z Kútov*, čo prevzal aj spisovný jazyk.

Feminína

Typ žena

Zakončenie *-i* (namiesto spisovného *-e*) v dat. sg. a lok. sg. typu *žena* sa v získanom korpuse vyskytlo u dvoch reprezentantiek strednej generácie: *vi-účtovaťie som dala ať podnájomníkom / ať moniki; domestoz mám f skriyki*. Pôvodná nárečová morféma *-i* v lok. sg. (*na miski, ruki*) je v mestskej reči skutočne zriedkavá. Pozorovaním sme jej výskyt zistili ojedinele u príslušníkov staršej generácie. Dotazníkové výsledky potvrdzujú tendenciu uprednostniť spisovnú deklináciu u všetkých generácií.

Tabuľka 8: Lok. sg. *miska*

Vek	Počet	<i>Haluške na miski.</i>	<i>Halušky na miski.</i>	<i>Halušky na miske.</i>	<i>Haluške na miske.</i>	Neuvedené
8 – 15	40	0	1	39	–	–
16 – 23	28	0	–	27	1	–
24 – 39	31	1	1	27	1	1
40 – 60	62	1	6	53	1	1
61 –	21	1	3	16	1	–
Spolu	182	3	11	162	4	2

V nom. a akuz. pl. substantív zakončených na *-ka, -ha, -cha* je v nárečí pozostatkom palatalizácie velár výskyt gramatických morfém vzoru *ulica* (nom. pl. *haluške*,

miske, ruke, nohe, muche). Tento jav sme v korpuse ani pozorovaním nezaznamenali. Substantívum *halušky* sa takmer vždy skloňuje podľa vzoru *žena*, v pluráli s morfé-
mou *-y* – v dotazníku sa tak vyjadrilo 97% opýtaných. Najmladšia a mladšia generácia zakončenie skloňovania vzoru *ulica* pri substantívach vzoru *žena* už nepozná. Sub-
stantívum *halušky* sme zvolili preto, že sa používa najmä v bežnej komunikácii, len
zriedkavo v polooficiálnej a oficiálnej komunikácii (okrem komunikačných situácií
z oblasti gastronómie, prípadne cestovného ruchu), a tak by sme mohli predpokladať,
že si zachovalo znaky nárečovej deklinácie viac ako iné slová rovnakej paradigmy.
Zistený stav poukazuje na dominantnosť spisovnej flexie.

Tabuľka 9: Akuz. pl. *haluška*

Vek	Počet	<i>Navarili sme haluške.</i>	<i>halušky</i>	Neuvedené
8 – 15	40	0	40	–
16 – 23	28	0	27	1
24 – 39	31	2	29	–
40 – 60	62	2	59	1
61 –	21	1	20	–
Spolu	182	5	175	2

Tabuľka 10: Nom. pl. *haluška*

Vek	Počet	<i>Haluške na miski.</i>	<i>Haluške na miske.</i>	<i>Halušky na miski.</i>	<i>Halušky na miske.</i>	Neuvedené
8 – 15	40	0	0	1	39	–
16 – 23	28	0	1	0	27	–
24 – 39	31	1	1	1	27	1
40 – 60	62	1	1	6	53	1
61 –	21	1	1	3	16	–
Spolu	182	3	4	11	162	2

V tradičnom nárečí sa gen. pl. vyskytuje s morféomou *-oŭ* (*metloŭ, tehloŭ, ih-
loŭ*), ktorá v mestskej reči zanikla v prospech spisovných tvarov s nulovou grama-
tickou morféomou a s vkladným vokálom, napr. *metiel, tehiel/tehál, ihiel/ihál*. V na-
šom korpuse sme tradičnú morféomu nezaznamenali.

Typ ulica

V gen. sg. typu *ulica* sa nárečová morféma *-i* oproti spisovnému *-e* vyskytla
u všetkých vekových kategórii: *že prečo ňedali zo sporitel'ni list; tam som robila f
kuxi'ni / a potom som s tađe prešla / do práčov'ni / kím som sa ňevídala //; zme sa*

pozreli do mapi / xceme gde ist' / do jaskiňi už ňie / lebo zme boli pár dní pretím v harmaňeckeĽ. Źiak základnej školy pouŹil: do tatraľandi-i v liptovskom mikuláše / mikuláši – gramatická morféma -i v gen. sg. vzoru ulica sa vyskytuje aj u mladej generácie, pozorovali sme formulácie: do bistrici, do spáľňi, z ulici, do plavárňi, do cukrárňi, do veŹi.

Výsledky dotazníkového výskumu ukazujú dominantné postavenie spisovnej deklinácie pri substantívach Źenského rodu tohto typu. AŹ 80% respondentov sa vyjadrilo, Źe pouŹíva tvar z *Bystrice*, u príslušníkov strednej generácie pouŹíva formu z *Bystrici* 26%, sú to prevaŹne ľudia so základným a stredným odborným vzdelaním. Vysvetlením tohto výsledku môže byť skutočnosť, Źe spojenie z *Bystrici* sa často pouŹíva na charakterizáciu reči Zvolenčanov, preto si v tomto spojení Zvolenčania dávajú pozor. KeďŹe sa však podobný výsledok ukázal aj pri slove *ulica* (najviac – 23% – respondentov, ktorí označili tvar z *ulici*, je zo staršej generácie), konštatujeme, Źe respondenti sa pri písanej podobe priklonili k paradigme spisovného jazyka.

Tabuľka 11: Gen. sg. *Bystrica*

Vek	Počet	z <i>Bystrici</i>	z <i>Bystrice</i>	z <i>Bystrice</i> /z <i>Bystrici</i>	Neuvedené
8 – 15	40	3	35	2	–
16 – 23	28	3	24	–	1
24 – 39	31	8	23	–	–
40 – 60	62	16	45	–	1
61 –	21	6	15	–	–
Spolu	182	36	142	2	2

Tabuľka 12: Gen. sg. *ulica*

Vek	Počet	z <i>novej ulici</i>	z <i>novej ulice</i>	z <i>ulici</i> /z <i>ulice</i>	Neuvedené
8 – 15	40	3	37	–	–
16 – 23	28	2	26	–	–
24 – 39	31	2	28	–	1
40 – 60	62	9	51	1	1
61 –	21	5	16	–	–
Spolu	182	21	158	1	2

Pozorovanie ukázalo, Źe pri deklinácii proprií typu *Táňa* sa uprednostňuje morféma -i v gen. sg. a morféma -e patriaca do spisovného jazyka je ojedinelá. Potvrdili to aj výsledky dotazníka: *od Táni* (85%), *od Soni* (84%).

Tabuľka 13: Gen. sg. *Táňa*

Vek	Počet	<i>od Táni</i>	<i>od Táne</i>	Neuvedené
8 – 15	40	30	10	–
16 – 23	28	24	4	–
24 – 39	31	27	4	–
40 – 60	62	54	5	3
61 –	21	17	4	–
Spolu	182	152	27	3

Tabuľka 14: Gen. sg. *Soňa*

Vek	Počet	<i>od Soni</i>	<i>od Sone</i>	Neuvedené
8 – 15	40	30	10	–
16 – 23	28	21	7	–
24 – 39	31	28	3	–
40 – 60	62	54	5	3
61 –	21	17	4	–
Spolu	182	150	29	3

Typ *dlaň*

V type *dlaň* prevládajú spisovné morfémy. V niektorých prípadoch dochádza k používaniu gramatických morfém vzoru *kosť*, napr. *zo zemi* (gen. sg.) oproti spisovnému *zo zeme*. Nárečový tvar nom. pl. *reľazi* oproti *reľaze* sme nezaznamenali. Mestská reč sa v tomto type zhoduje so štandardnou varietou jazyka.

Typ *kosť*

V type *kosť* sa neprejavujú špeciálne znaky charakterizujúce mestskú reč Zvolena oproti spisovnému jazyku. Tendencie odlišné od spisovného jazyka patria do štandardnej variety slovenčiny, ktorú charakterizuje prechod slov zo vzoru *kosť* k vzoru *dlaň*.

Jednotlivosti

Slovo *pani* sa používa väčšinou ako nesklonné vo všetkých pozíciách, aj vtedy, ak nasleduje za zhodným atribútom – *sťahovali ňejakú starú paňi*.

Neutrá

Flexia neutier vo všeobecnosti nenesie znaky charakteristické len pre územie Zvolena, je až na jednotlivosti zhodná so spisovným jazykom.

Typ *zdravie*

Nárečovú gramatickú morfému *-ia* v strednom rode v nom. sg. namiesto *-ie* sme nezaznamenali. Používajú sa tvary s morfému *-ie*: *zdravie, vysvedčenie, šťastie*.

Typ *mesto*

V gen. pl. sa nárečová morféma *-oŕ*: *šidloŕ, jadroŕ, krídloŕ* v mestskej reči úplne nahradila nulovou morfému spisovnej paradigmy: *šidiel, krídel/krídiel, jadier*.

Typ *dievča*

Typ *dievča* má v reči Zvolena paradigmu spisovného jazyka. Nezaznamenali sme nárečové tvary v lok. pl. *o dievčencach* (namiesto *o dievčencoch*)

Adjektíva

Deklinácia adjektív je v mestskej reči u mladej a strednej generácie zhodná s normou spisovného jazyka, u staršej generácie pozorujeme ešte výskyt nárečových prvkov.

Typ *pekný/pekná/pekné*

Predstavitel' staršej generácie uplatnil nárečovú deklináciu v nom. sg. neutier s morfému *ŕo*: *dobrŕo – narezaŕ to / to bolo peknŕo meso to bolo / také červenkasté* – príklad poukazuje na to, že respondent nepoužíva rovnaké zakončenie adjektív v rovnakom páde napriek tomu, že sa vyskytujú v jednej replike – použil *červenkasté*, nie *červenkastŕo*; nárečová deklinácia adjektív sa podľa zistených údajov nahrádza spisovnou deklináciou aj u najstarších komunikantov. V tradičnom nárečí sa v nom. pl. neživotných maskulín, feminín a neutier vyskytovala morféma *-ie*: *mladie ženy, dobre deti*. Dotazníkový výskum ukázal preferovanie spisovných tvarov u všetkých generácií (tabuľky 15, 16).

Tabuľka 15: Nom. sg. *dobré*

Vek	Počet	<i>dobrô slovo</i>	<i>dobré slovo</i>	Neuvedené
8 – 15	40	1	38	1
16 – 23	28	–	28	–
24 – 39	31	1	30	–
40 – 60	62	1	60	1
61 –	21	–	21	–
Spolu	182	3	177	2

Tabuľka 16: Nom. pl. *mladá*

Vek	Počet	<i>mladie ženy</i>	<i>mladé ženy</i>	Neuvedené
8 – 15	40	1	37	2
16 – 23	28	1	27	–
24 – 39	31	1	30	–
40 – 60	62	3	58	1
61 –	21	1	20	–
Spolu	182	7	172	3

Pre tradičné nárečie sa v gen. sg. maskulín a neutier uvádzajú tvary *mladiho*, *božího* s morféomou *-iho*. Konkuruje im v spisovnom jazyku morféma *-ého*, ktorá sa v mestskej reči používa u všetkých generácií. Prípad nárečovej morfémy sme nezaznamenali.

Typ *cudzí/cudzia/cudzie*

Rovnaký stav ako pri type *pekný/pekná/pekné* konštatujeme aj pri type *cudzí/cudzia/cudzie*. Všetky nárečové morfémy zhodné s typom *pekní/pekná/pekné* sa v mestskej reči nahrádzajú spisovnými morféomami.

Typ *otcov*

V nom. sg. neutier typu *otcov* je v spisovnom jazyku morféma *-ovo*: *otcovo slovo* a v nom. pl. neživotných maskulín, feminín a neutier je morféma *-ove*: *otcove domy*. V idiolekte niektorých komunikantov sa vyskytuje používanie *-ove* namiesto *-ovo* v nom. sg. neutier: *otcove kreslo*. Tento jav nemá nárečový základ; nemáme ho doložený v takom rozsahu, aby sme ho mohli zovšeobecňovať, hodnotíme ho ako individuálny.

Pronominá

Osobné pronomíná

Deklinácia osobných pronomín sa prevažne zhoduje so spisovnou deklináciou. V gen. sg. pronomín *ja*, *ty* sa v získanom korpuse uprednostňujú krátke tvary *ma*, *ťa*; pri zdôraznení sa vyskytujú aj tvary *mňa*, *teba*, v korpuse sme tvar *mňa* zaznamenali u jednej respondentky z najmladšej generácie: *vlasne mňa bolelo strašne koleno tam vo francúsku / a mňa paňi učiteľka ňexala tam u ňix fknížnici na počítači //*, tvar *ťeba* namiesto *ťa* sa v korpuse nenachádza.

V nárečí sa pri deklinácii *ja* v inšt. používa tvar *so mňou*, ktorý je ovplyvnený tvarmi gen. a akuz. *mňa*, dat. a lok. *mne*. Jav prechádza do mestskej reči u všetkých generácií. Vyskytujú sa tvary *so mnou* aj *so mňou*.

Akuz. pronomina *ona* sa v nárečí vyskytuje v tvare *hu* (podľa tvaru akuz. *on – ho*) a prechádza aj do mestskej reči popri spisovnom tvare *ju*. V iných pádoch je spisovná deklinácia.

Ďalšie osobné pronomína nemajú v mestskej reči odlišnosti v porovnaní so spisovným jazykom.

Ostatné pronomína

Typ *môj*

Deklinácia privlastňovacích pronomín je zhodná so spisovným jazykom. Ojedinelý tvar pronomína *moje: moja ňie / dakoho*, ktorý nemá pôvod v nárečí Zvolena, sme zaznamenali u komunikantky zo staršej generácie.

Numeráliá

Pri vyjadrení číselných príznakov si komunikanti vyberajú predovšetkým z inventára prostriedkov spisovnej a štandardnej variety národného jazyka.

Verbá

Tvary *prézenta*

Konjugácia sa v mestskej reči Zvolena väčšinou zhoduje so spisovným jazykom. V strednej slovenčine sa v *prézente* vyskytovali krátke tvary *mre, žre, dre* popri *mrie, žrie, drie* (Stanislav, 1967b, s. 477). V mestskej reči dochádza pri niektorých slovesách u hovoriacich zo všetkých skupín k používaniu monoftongu na mieste diftongového tematického infixu v tvaroch *prézenta*; tento jav neprebíha pravidelne u všetkých sloves daného vzoru, vyskytuje sa za sonórou *r*. Ide o nasledovné vzory: 5. vzor: *triet' – triem* (napr. *zazrem, nazreš, prezrem, vydreš, umreš, vystre, prestre* – oproti spisovnému *zazriem, nazrieš, prezriem, vydrieš, umrieš, vystrie, prestrie*), ale *smiem, nie smem*; 6. vzor: *brat' – beriem* (napr. *berem* oproti kodifikovanému *beriem*). Pri slovesách 3. vzoru: *niest' – nesiem* je diftong ako tematický infix, nedochádza však k jeho nahrádzaniu (*pradiem, pletiem, rastiem, pečiem, tečiem, tlčiem* – nepoužíva sa *pradem, pletem, rastem, pečem, tečem, tlčem*). V niektorých nárečiach na strednom Slovensku sa v tvaroch typu *ňesiem* nahrádzal infix za *-i-*: *ňesím, pečím, rastím*, čo bolo výsledkom analógie podľa *trpím* a *prosím* (porov. Stanislav, 1967b, s. 425). V mestskej reči Zvolena sme to nezaznamenali.

Préteritum

Tvary *préterita* sa v mestskej reči tvoria rovnako ako v spisovnom jazyku z *l-*ového tvaru významového verba a zo samostatnej gramatickej morfémy na vyjadrenie osoby. Nárečové javy v *préterite* sa objavujú len u príslušníkov staršej generácie. Výskyt *u v l-*ovom tvare verba je len u staršej generácie: *on zberaũ vpravím / vždi*

si to roskroï; boŭ krčah minerálki /; minule boŭ na malinách / boŭ / robil ta het /; otkril tú plaxtu / kamarát / narezaŭ to /; ja som fčera jablka po-oberaŭ /; a toto je ten oní / paŭifón / tu si ma už nahraŭ //, to mi on vraveŭ / no a otix čiaz je tu // museŭ aŭ hore / ņbud'e ņteŭko xodit' //. Niektorí respondenti používajú *u*-ový tvar stále (v korpuse traja respondenti), jedna respondentka staršej generácie (SCH) strieda *l*-ový a *u*-ový tvar – časti s rýchlejšim tempom sú charakteristické *u*-ovým tvarom: *on zberaŭ / vravím / vždi si to roskroï / ag je to červivé / zahot' // načo som to zberaŭ / keť to ti vihadzuješ fšetko // no ale bol ņťasní ako blxa / minule boŭ na malinách / robil ta het / bol zlatí teras //*. Dotazníkový výskum ukázal minimálne používanie *u*-ových tvarov (tabuľka 17).

Tabuľka 17: Tradičný *u*-ový tvar/spisovný *l*-ový tvar verba *robiť*

Vek	Počet	<i>robiu</i>	<i>robil</i>	Neuvedené
8 – 15	40	–	39	1
16 – 23	28	–	28	–
24 – 39	31	1	30	–
40 – 60	62	3	58	1
61 –	21	1	20	–
Spolu	182	5	175	2

Verbum *byť*

3. os. sg. verba *byť* sa len zriedkavo u komunikantov zo staršej generácie používa v nárečovom tvare *sa*. V dotazníku sa väčšina opýtaných (91 %) vyjadrila, že používa formu *sú doma*.

Tabuľka 18 3. os. sg. *byť*

Vek	Počet	<i>Deti sa doma.</i>	<i>Deti sú doma.</i>	<i>sú/sa</i>	Neuvedené
8 – 15	40	1	38	–	1
16 – 23	28	–	28	–	–
24 – 39	31	2	28	–	1
40 – 60	62	9	52	1	–
61 –	21	4	17	–	–
Spolu	182	16	163	1	2

Byť sa v nárečí v 3. os. pl. používalo v tvare *jesto*. V korpuse sa dôkaz na daný jav nenachádza a ani pozorovaním sme ho nezaznamenali. V dotazníku sme skúmali používanie formy *Ešte je chlieb?* alebo nárečovej formy *Ešte jesto chleba?*. Väčšina – 73 % – sa priklonila k tvaru *Ešte je chlieb?*.

Tabuľka 19: 3. os. pl. *byť*

Vek	Počet	<i>Ešte jesto chleba?</i>	<i>Ešte je chlieb?</i>	<i>je chlieb/ jesto chleba</i>	<i>je chleba</i>	<i>máme chleba</i>	Neuvedené
8 – 15	40	6	32	1	–	–	1
16 – 23	28	8	19	–	1	–	–
24 – 39	31	7	24	–	–	–	–
40 – 60	62	17	40	1	–	1	3
61 –	21	8	13	–	–	–	–
Spolu	182	46	128	2	1	1	4

Záporný tvar 3. os. sg. *byť* sa vyskytuje predovšetkým vo forme *neni* [ňeňi], v 3. os. pl. vo forme *nie sú*, jedna respondentka uviedla nárečový tvar: *u nás kopce ňieto*.

Nárečové tvary imperatívu sa pri *byť* tvorili s morférou *c*: *buc*, *bucte*. Tieto tvary v mestskej reči nahradili spisovné tvary: *buť/d', bu>'e/bu'e*.

Infinitív

Tvary infinitívu niektorých slovies majú v mestskej reči namiesto diftongového infixu monoftong. Ide o nasledovné vzory: 2. vzor: *rozumieť* – *rozumiem* (používa sa napr. *rozumieť*, *šaleť*, *vyhovieť* – kodifikované sú tvary *rozumieť*, *šalieť*, *vyhovieť*); 5. vzor: *trieť* – *triem* (napr. *zazrieť*, *nazrieť*, *prezrieť*, *vydrieť*, *umrieť*, *vystrieť*, *prestrieť* – oproti *zazrieť*, *nazrieť*, *prezrieť*, *vydrieť*, *umrieť*, *vystrieť*, *prestrieť*), 13. vzor: *vidieť* – *vidím* (napr. *boleť*, *horeť*, *mušeť*, *sedieť*, *vravieť*, *hrmieť* – kodifikované tvary sú *bolieť*, *horieť*, *musieť*, *sedieť*, *vravieť*, *hrmieť*). Tento stav má pôvod v nárečí, v ktorom sa používali dlhé aj krátke formy. J. Stanislav (1967b, s. 477, 494) vysvetľuje pôvod prenikania monoftongu tým, že sa používal podľa pôvodne dvojslabičných slovies s krátkym koňom a tiež podľa *l*-ového tvaru, ktorý je obyčajne krátky: *trel*, *mrel*, *vrel*.

Neurčité tvary verb

Neurčité tvary verb ako prechodník (napr. *robiac*, *kričiac*), činné prídavné príslovie (*píšuci*, *kričiaci*) a činné prídavné príslovie minulé (*písavší*) sa v mestskej reči Zvolena nepoužívajú.

Nárečové tvorenie trpného prídavného príslovia sme v korpuse nezaznamenali, pozorovanie potvrdilo zriedkavé používanie nárečovej morfémy *-ô* v trpnom prídavnom prísloví u staršej generácie: *je to zamknutô* – *je to zamknuté*. Dotazník preukázal minimálne zastúpenie sledovaného javu v bežnej komunikácii.

Tabuľka 20: Trpné príčastie verba *zamknúť*

Vek	Počet	<i>zamknutô</i>	<i>zamknuté</i>	<i>zamknuté/zamknutuo</i>	Neuvedené
8 – 15	40	–	39	–	1
16 – 23	28	1	27	–	–
24 – 39	31	1	29	–	1
40 – 60	62	3	57	–	2
61 –	21	1	19	1	–
Spolu	182	6	171	1	4

Zhrnutie

Flexia mestskej reči Zvolena je všeobecne charakterizovaná uprednostňovaním kodifikovaných tvarov a tvarov z celonárodnej štandardnej variety. Nárečové javy sa vyskytujú najmä u komunikantov zo staršej generácie a postupne s ubúdajúcim vekom ich frekvencia klesá. Pri výskume vo Zvolene sme zistili snahu substituovať nárečové javy predovšetkým u mladej a strednej generácie (len tie javy, ktoré si komunikanti uvedomujú ako odlišné od spisovného jazyka) a pevné zastúpenie niektorých deklinačných typov pochádzajúcich z nárečia: v gen. sg. sa prejavujú u feminín unifikačné tendencie smerujúce k používaniu morfémy *-i*. Pôvodne v nárečí bola tendencia k splyvaniu vzorov feminín zakončených na *-a*: *na nohi* (lok. sg.), *v bistrički* (lok. sg.), *ruke* (nom. a akuz. pl.), *nohe* (nom. a akuz. pl.). V súčasnosti tento proces nepokračuje a oddeľuje sa mäkké a tvrdé skloňovanie feminín zakončených na *-a* okrem gen. sg. V konjugácii dochádza v tvaroch prézenta k substituovaniu diftongového infixu po *-r-* monoftongom. Tento proces sa uplatňuje aj pri tvaroch infinitívu, avšak je rozšírený aj na slová, v ktorých infixu nepredchádza sonóra *r*. V tabuľke 21 sumarizujeme dotazníkové výsledky pri výskume používania nárečových alebo spisovných tvarov; zo zistení vyplýva, že v mestskej reči Zvolena sa z pôvodných nárečových tvarov ešte držia najmä tvary z *Bystrici* a *jesto*.

Stav v morfolologickej rovine mestskej reči Zvolena, jej približovanie sa k štandardnej variete národného jazyka, výrazne súvisí s faktom, že základom spisovnej slovenčiny bola pôvodne kultúrna stredoslovenčina, preto sa mnohé javy z nárečia dostali do spisovného jazyka a tie, ktoré sa nedostali, si hovoriaci zväčša uvedomujú, a preto ich najmä stredná a mladá generácia substituuje spisovnými tvarmi.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť druhá – úvod, komentáre. Red. Jozef Štolc. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978. 192 s.
 Atlas slovenského jazyka. Zv. 2. Flexia. Časť prvá – mapy. Red. Jozef Štolc. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1981. 316 s.

- BOGOCZOVÁ, I. et al.: Tváře češtiny. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, č. 132, 2000. Ostrava: Ostravská univerzita 2000. 266 s.
- DAVIDOVÁ, D.: Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 85, 1994. Ostravská univerzita: Sfinga 1994. DAVIDOVÁ, D.: Jmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 96, 1996. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1996. 153 s.
- DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1984. 124 s.
- FALŤAN, E. – PAŠIAK, J.: Regionálny rozvoj Slovenska. Východiská a súčasný stav. Bratislava: Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied 2004.
- Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I., II. Referáty a diskusné príspevky z konferencie konanej 6. – 9. 10. 1965. Ed. Ján Horecký. Bratislava: Združenie slovenských jazykovedcov 1972. 370 s.
- HORÁK, J.: Nárečie. In: VANÍKOVÁ, V.: Zvolen. Martin: Neografia 1993, s. 295 – 314. CHLOUPEK, J.: Perspektívy dialogu ve vývoji národného jazyka. In: Současná vesnice. Lidová kultura a současnost. Zv. 4. Ed. Václav Frolec. Brno: Blok 1978, s. 63 – 66.
- KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 343 s.
- KRČMOVÁ, M.: Běžně mluvený jazyk v Brně. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1981. 198 s.
- KRČMOVÁ, M.: Současná běžná mluva v českých zemích. In: Daneš, František et al. Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia 1997, s. 160 – 172.
- Mesto a jeho jazyk. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2001. 300 s.
- MISTRÍK, J.: Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1985. 320 s.
- ONDREJOVIČ, S.: Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka. In: Nárečia a národný jazyk. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1999, s. 113 – 120.
- PATRÁŠ, V.: Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici. [Rukopis kandidátskej práce.] Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1990. 274 s.
- PAULINY, E.: Historický a nárečový základ spisovnej slovenčiny. I. Hláskoslovie a tvaroslovie. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, Vysoká škola lesnícka a drevárska vo Zvolene 1983. 146 s.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Morfológia. Druhé, doplnené vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967b.
- URBANCOVÁ, L.: Jazyk mesta – parciálna analýza vo vybranej oblasti. In: Mesto a jeho jazyk. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2000, s. 213 – 216.
- URBANCOVÁ, L.: Niekoľko poznámok k reči najstaršej generácie v meste Zvolen. In: Jazyková komunikácia v 21. storočí. Ed. Janka Klincová. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001, s. 278 – 281.
- VANÍKOVÁ, V. ed.: Zvolen. Martin: Neografia 1993. 376 s.

František Kočíš

EŠTE RAZ O VÝRAZOCH NAPRIAHNUŤ A NÁPRAH

V časopise Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 255 – 256, v rubrike Rozličnosti sa S. Ondrejovič pokúsil čitateľov presvedčiť, že výrazy *napriaгнуť* a *náпrah* slovenčina naozaj potrebuje. Túto potrebu zdôvodňuje odmietnutím slovenských ekvivalentov *načiahnuť*, *vystrieť*, *natiaгнуť*, ktoré uvádza druhé vydanie Česko-slovenského slovníka z r. 1981 na s. 244. Argumentuje, že ide o „neživé“ spojenia, ktoré sa v športe nepoužívali v čase koncipovania tohto prekladového slovníka a ani dnes ich v slovenčine nijaký vyhľadávač nenašiel. Slovenské ekvivalenty *načahovať*, *vystierať*, *naťahovať* S. Ondrejovič považuje za vykonštruované a ekvivalent *rozohnať* k českému výrazu *náпrah* pokladá za použiteľný iba v limitovaných kontextoch. Jeho záver na konci článku je taký, že ani slovenčina sa nemôže vyhnúť vyjadreniu *napriaгнуť* (*sa*) a výrazu *náпrah* ako odborným termínom z oblasti športu a že ťažko sa dá obhájiť mienka, že tieto pôvodne české výrazy náš jazyk nepotrebuje.

Veľká škoda, že sa S. Ondrejovič uspokojil iba s jedným prameňom pri riešení tohto česko-slovenského problému. Mal siahnuť po Slovníku slovenského jazyka alebo aj po Krátkom slovníku slovenského jazyka a bol by našiel niekoľko súcich slovies a od nich odvodených substantív alebo adverbií a presvedčil by sa, že súčasná spisovná slovenčina si naozaj nemusí pomáhať českými výrazmi, keď ide o vyjadrenie príslušného pohybu rúk hokejistov pri prudkom nasmerovaní puku na súperovu bránu alebo pohybu futbalistu pri priamom kope na súperovu bránu. Vo 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka (1964) na s. 477 máme sloveso *švihnúť*, ktoré má tri významy. Dva z nich sa hodia aj na vyjadrenie prudkého pohybu pri strieľaní na bránu. Do pozornosti S. Ondrejovičovi ponúkame príslovku *švihom* s významom „prudkým, rýchlym pohybom sa rozohnať alebo aj kopnúť loptu na bránu“. A je tu aj substantívum *švih* vo význame „švihnutie“ prútom, bičom a pri hokeji aj hokejkou alebo pri futbale nohou.

K dispozícii máme aj sloveso *rozmachnúť sa* vo význame „zoširoka, prudko sa rozohnať, zahnať sa“. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) na s. 634 uvádza aj substantívum *rozmach* vo význame „prudký pohyb rukou, nohou a pod., mávnutie“. V Slovníku slovenského jazyka (4. zv., 1964, s. 431) sa uvádza aj sloveso *šmahnúť* vo význame „urobiť prudký pohyb rukou“. Označuje sa ako hovorové, a tak ho možno v expresívnej polohe využiť napr. aj vo význame slovies *hodiť*, *vrhnúť*. Ten istý zväzok SSJ ponúka v tejto súvislosti aj sloveso *šibnúť*. Pravda, na adekvátne využitie všetkých spomínaných výrazov, ich významov a spojení by športoví novinári

a reportéri mali mať preštudované všetky príslušné slovesné, substantívne či adverbálne výrazy, aby ich mohli využívať pri slovnej charakteristike strelárania na bránu súpera nielen v hokeji a pri futbale, ale aj v iných športových hrách.

Táto ponuka výrazov vyexcerpovaných z našich základných slovníkov slovnej zásoby spred mnohých rokov sa bude S. Ondrejovičovi a možno aj iným jazykovedcom zdať priam smiešna alebo aj provokatívna z hľadiska súčasnej slovnej zásoby používanej v reči športovcov a športových redaktorov, možno aj športových fanúšikov. A ona je naozaj taká, smiešna i mne, ale touto ponukou som chcel poukázať najmä na to, ako sme my Slováci bez výčitiek svedomia zavrhlí množstvo výrazov vhodných a adekvátnych na charakteristiku niektorých spôsobov strelárania gólov v hokeji, vo futbale, rovnako aj v iných športových hrách a športoch.* Darma je, v spomínaných slovníkoch sa všetky výrazy hodia iba na švihanie, švih bičom, prútom, palicou, mečom, sekerou a pod. Ani chýru o hokejke, či nohe a o góloch!

A tak aj S. Ondrejovič rezignoval s konštatovaním, že je ťažké obhájiť mienku o nepotrebnosti dvojice slov *napřáhnout* a *náprah* v slovenskej podobe *napriahnúť* a *náprah*, najmä keď sa tieto výrazy, vraj zaváňajúce češtinou, tak zoširoka používajú.

Podľa môjho názoru a úsudku sa veci majú úplne ináč. Vráťme sa preto ešte raz k slovesám *napriahnúť* a *napriahnúť sa*, ktoré autori Krátkeho slovníka slovenského jazyka z neznámych príčin vypustili, ale ktoré sú zaradené do Slovníka slovenského jazyka II, 1960, s. 271. Okrem týchto slovíes sa na s. 269 uvádza aj slovo *náprah* ako telovýchovný termín. Treba hneď povedať, že tieto slovesá a výraz *náprah* nie sú podľa môjho názoru české a potvrdzuje to aj V. Machek, autor Etymologického slovníka jazyka českého (Praha, 1971, s. 490). Ich základ sa vyskytuje aj v spojení s predponami *na-*, *za-*, *vy-* vo všetkých slovanských jazykoch, ako to dokladá V. Machek aj o slovenčine. V slovenčine sú podoby *vypriahnúť*, *vypriahať*, *zapriahnúť*, *zapriahať* a základná podoba *priahať*. Od slovíes *zapriahnúť*, *zapriahnúť sa* vznikol derivát *záprah* (konský, volský, kravský, psí) a od tohto derivátu aj prídavné meno *záprahový*. To ďalej ukazuje, že aj ďalší derivát, a to od slovíes s predponou *na-* (*napriahnúť*, *napriahnúť sa*) sa celkom regulárne tvorí v podobe *náprah*, pravda, vôbec nie vo význame *natiehnutie*, *vystretie* (ako sa to uvádza v Česko-slovenskom slovníku), ale v tom istom význame, aký majú už spomenuté substantíva *švih*, *rozmach*, *švihnutie*, resp. príslovky *švihom*, *švihnutím*, *rozmachom*, možno povedať, že tvrdou priamou strelou na bránku, kôš – teda *náprahom*.

* Tu však svoje uvažovanie musím prerušiť a do istej miery svoju skúsenosť z čítania správ o našom športe skorigovať. V športovej prílohe denníka Sme z 12. 12. 2007 na s. 32 som si prečítal článok O. Gajdoša s titulom Boston chce byť v play off. Autor v ňom cituje hokejistu Z. Cháru: „Už pred nájazdom som si zaumienil, že puk strelím medzi nohy. Keď som už medzi betónmi zbadal malú medzierku, tak som tam švihom poslal puk. Vyšlo to“. Hokejový svetobežník Z. Chára nezabudol na svoju rodnú reč: a tak som švihom poslal puk! Tu treba pochváliť autora článku O. Gajdoša, že doslova odcitoval irečité rozprávanie Z. Cháru: teda *švihom*, nie *náprahom*.

Jozef Mlacek

ŠTVRŤSTOROČIE ČINNOSTI FRAZEOLOGICKÝCH KOMISIÍ

MLACEK, J.: Twenty-Five Years Long Work of Phraseological Commissions. Slovenská reč, 72, 2007, No. 1, pp 107 – 114. (Bratislava)

International Commission on Slavonic Phraseology Research was established twenty-five years ago. On the occasion of the anniversary presents author of this article a brief view of the commission's work, its projects and achievements.

Na začiatku tejto rozhľadovej správy o činnosti Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov, ktorá bola ustanovená Medzinárodným komitétom slavistov, a Slovenskej frazeologickej komisie treba uviesť dva dátumy, ktoré určujú časový rámec doterajšej práce i všetkých aktivít obidvoch uvedených komisií. Konkrétne ide o tieto údaje: V dňoch 12. – 14. októbra 1981 bolo prvé sympóziu organizované medzinárodnou komisiou, a to v Mannheime (organizačne ho pripravil vtedajší riaditeľ Slavistického inštitútu mannheimskej univerzity a potom dlhoročný predseda medzinárodnej komisie prof. Josip Matešić), takmer presne po 25 rokoch (konkrétne v dňoch 17. – 19. septembra 2006) sa uskutočnilo nateraz posledné sympóziu na chorvátskom ostrove Rab (hlavnou organizátorkou bola prof. Željka Fink-Arsovski).

Naznačené jubileum predstavuje skôr vonkajšiu motiváciu tohto rozhľadového i sumarizujúceho textu, jeho hlbším zámerom je vecne aj interpretujúco pripomenúť našej odbornej slovakistickej verejnosti, ktorej podstatnú časť tvoria práve spolupracovníci aj čitatelia Slovenskej reči, aspoň niektoré fakty, projekty aj výsledky štvrťstoročnej činnosti spomenutej medzinárodnej komisie i jej participujúcej slovenskej zložky, totiž Slovenskej frazeologickej komisie. Pred vlastným výpočtom faktov a stručnou analýzou či interpretáciou aspoň niektorých spomedzi týchto faktov sa žiada uviesť malú poznámku o povahe nasledujúcich častí textu: Budú sa v ňom prelínať poznámky o práci aj výsledkoch činnosti obidvoch uvedených komisií (tak, ako sa v skutočnosti prelínala sama ich činnosť) a zároveň sa v ňom budú prelínať – čo je pri úmysle isté veci aj interpretovať celkom logické – objektívne informácie a objektívne analýzy s istými subjektívnejšie orientovanými prístupmi k téme, resp. k niektorým jej častiam.

Ak sa v súlade so zámermi tohto textu hneď na jeho začiatku vrátime k východiskovým pozíciám práce uvedených komisií, môžeme už na základe spomenutého prvého sympózia a všeličoho, čo s ním súviselo, konštatovať niekoľko symptomatických skutočností, ktoré v mnohom predznamovali a priamo určujú takmer všetky

činnosti komisií až doteraz. Máme tu na mysli predovšetkým tieto fakty a sprievodné okolnosti:

A/ Rozhodnutie o kreovaní Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie slovanských jazykov prijal Medzinárodný komitét slavistov (ďalej MKS) na slavistickom zjazde v roku 1978. Zaiste v tom bol aj kus politickej i pragmatickej prezieravosti, že hoci sa v tých rokoch frazeologická teória rozvíjala najmä vo vtedajšom Sovietskom zväze a v ďalších krajinách východného bloku, designovaným predsedom medzinárodnej komisie sa stal práve J. Matešić, slavista a frazeológ pôsobiaci na slavistickom pracovisku vo vtedajšom západnom Nemecku. Oná prezieravosť a predvídavosť členov MKS v tomto bode bola motivovaná celkom reálne: Profesor J. Matešić ako uznávaný slovanský bádateľ v tejto oblasti (v tom čase už bolo známe, že zakrátko mu vyjde pomerne veľký frazeologický slovník srbochorvátčiny – ako sa vtedy tento jazyk označoval –, ktorý naozaj vyšiel v Záhrebe v r. 1982, a že už má silno rozbehnuté práce aj na nemecko-srbochorvátskom frazeologickom slovníku; aj ten pomerne skoro vyšiel) a zároveň ako popredný organizačný pracovník západonemeckej slavistiky bol priam predurčený na to, aby tento zámer realizoval (spomenutá pragmatická stránka uvedeného rozhodnutia súvisela napríklad aj s ekonomickým zabezpečením účastníkov podujatia: Len organizátor v spomenutom postavení prof. Matešića mohol v pozývacom liste – išlo o iný pozývaci list, nie o ten pamätný z r. 1968! – nádejným účastníkom prvého sympózia napísať: „Všetky náklady na cestu z Vašej krajiny do Mannheimu a späť, ako aj na pobyt v Mannheime beriem na seba.“ – To sa už opakovalo, tuším, už iba raz, keď v r. 1995 podobne zabezpečil spoločnú konferenciu komisie a združenia EUROPHRAS v Grazi prof. W. Eismann). Bolo celkom zákonité, že po úspešnom rozbehu práce tejto komisie mal jej predseda vysoký kredit aj u členov samotnej komisie, aj v celej frazeologickej komunite, ako aj u členov MKS: Predsedníckej funkcie sa prof. J. Matešić sám vzdal až na ľubľanskom slavistickom zjazde v roku 2003.

B/ Hoci medzinárodná komisia bola ustanovená ako komisia pre výskum frazeológie slovanských jazykov (preto mala po zástupcovi z oblasti každého slovanského jazyka, ako aj niekoľkých zástupcov z tých neslovanských krajín a národov, kde sa slavistika už tradične široko rozvíjala; preto tu boli napr. reprezentanti nemeckej slavistiky), už zloženie účastníkov spomenutého prvého sympózia napovedá (bol na ňom napr. popredný teoretik a zberateľ nemeckej frazeológie a paremiológie H. Burger alebo švédska bádatelka v oblasti frazeológie baltských jazykov V. Ruke-Dravina), že ambíciou organizátorov bolo prekonávať evidentnú izolovanosť jednotlivých bádateľských škôl v rámci výskumu slovanskej frazeológie, ako aj izolovanosť medzi pracoviskami z Východu a Západu, a to predovšetkým častejším organizovaním spoločných konferencií a sympózií (azda málokto z ostatných komisií pri MKS uskutočnila v rozpätí spomínaných 25 rokov toľko podujatí ako práve frazeologická komisia).

Mnohé z týchto zámerov sa naozaj postupne darilo realizovať, všeličo však narážalo na okolnosti súvisiace s vtedajším politickým aj iným rozdelením sveta: Ukázalo sa, že bádatelia z Východu sa predsa len ťažšie dostávajú na konferencie organizované v západných krajinách (podobne ako na spomenuté prvé podujatie v Mannheime viacerí sa nedostali ani na tretie, ktoré sa uskutočnilo vo švajčiarskom Zürichu v r. 1984; takáto je aj osobná skúsenosť pisateľa tohto príspevku, keď sa na jeho žiadosť o vycestovanie v oboch uvedených prípadoch reagovalo „zadivenou“ otázkou: a načo potrebuje slovakista ísť na konferenciu do západného Nemecka, resp. do Švajčiarska?).

Pragmatickým dôsledkom takejto skúsenosti viacerých spolupracovníkov komisie bolo, že sa ďalšie podujatia komisie organizovali vo východných krajinách (príznačné pritom je, že hosťiteľom prvých dvoch konferencií organizovaných na Východe bola národná Poľská frazeologická komisia, už v r. 1982 – teda krátko po Mannheime – v mestečku Jablonna pri Varšave a v r. 1985 vo Varšave). Iným pragmatickým dôsledkom uvedenej situácie bolo to, že predovšetkým bádatelia frazeológie germánskych jazykov pocítili potrebu istej koordinácie – výskum frazeológie či u nich skôr idiomatiky už v tom čase zaznamenal aj tu veľký rozmach –, a tak si najskôr organizovali pokračujúce stretnutia nazvané EUROPHRAS a v nadväznosti na ne neskôr vzniklo aj rovnomené vedecké združenie. Naznačenú dvojkoľajnosť (na jednej strane uvedená medzinárodná slavistická frazeologická komisia, na druhej strane združenie EUROPHRAS) sa v ostatných 10 – 15 rokoch darí postupne prekonávať, a tak sa na viacerých akciách slovanskej frazeologickej komisie zúčastňujú spolupracovníci druhého spoločenstva (z našej strany je zaujímavé, že prvý krok v tomto smere sa urobil na medzinárodnej konferencii u nás v Nitre v r. 1992 a že medzi vrcholné prejavy súčinnosti oboch spoločenstiev sa popri už spomenutej konferencii v Grazi v r. 1995 zreteľne zaraďuje aj konferencia v Liptovskom Jáne v r. 1997). Výrazom prehlbovania tejto spolupráce je aj fakt, že viacerí členovia slovanskej frazeologickej komisie (okrem jej predsedu V. M. Mokijenka a prof. W. Eismanna z Grazu aj náš P. Ďurčo) sú zároveň členmi druhého združenia (ba uvedený doc. P. Ďurčo je akýmsi koordinátorom z oboch strán). Tým sa v súčasnosti zreteľne naplňa jeden zo zámerov, ktorý pre svoju prácu vytýčila už v samých začiatkoch svojej činnosti slovanská komisia.

C/ Úsilie o integráciu výskumov frazeológie slovanských jazykov sa premietalo vždy aj do náplne spomínaných konferencií a sympózií. Každému takémuto podujatiu sa určila istá ústredná téma. Ak si z tohto hľadiska všimneme aspoň prvé z nich, konštatujeme, že v Mannheime (1981) to bola téma Frazeológia a jej úlohy, v Jablonnej (1982) problémy a perspektívy slovanskej porovnávacej frazeológie a táto téma sa s malým rozšírením riešila aj v r. 1984 v Zürichu, vo Varšave (1985) bola v centre záujmu slovanská historická a nárečová frazeológia atď. Naznačená stratégia mala však popri usmerňovaní celej tematickej orientácie výskumu aj niektoré ďalšie dôsledky.

Keď tu totiž bola snaha, aby každý rok bolo nejaké podujatie a aby podľa možnosti materiály z neho vyšli v samostatnom zborníku (to sa takmer vždy dosiahlo, iba v dvoch či troch prípadoch sa uverejnili iba tézy príspevkov), bolo evidentné, že sa tu počítala nielen s prácou členov medzinárodnej komisie, ale že na jej činnosti budú participovať podľa jednotlivých krajín a slovanských jazykov osobitné národné komisie. V tomto duchu sa konštituovala od samého začiatku aj Slovenská frazeologická komisia (veľmi skoro sa tu prekonalo isté váhanie okolo otázky, či vo vtedajšej ČSSR má pôsobiť jedna, československá, alebo dve komisie). Práve vďaka tomu môžeme konštatovať, že po spoločenských aj politických premenách z prelomu 80. a 90. rokov mohlo sa na Slovensku uskutočniť už päť podujatí organizovaných spoločne slovenskou aj medzinárodnou komisiou. Povaha tohto textu si priamo žiada, aby sa tu sumarizujúco uviedli. Ide teda konkrétne o tieto vedecké podujatia:

1992 – medzinárodná konferencia v Nitre spojená so zasadnutím príslušnej medzinárodnej komisie (zopakujme, že to bolo prvé podujatie slovanskej frazeologickej komisie, na ktorom sa zúčastnili aj niekoľkí spolupracovníci združenia EUROPHRAS, medzi nimi aj vtedy čelná predstaviteľka tohto združenia G. Grecianová);

1993 – na slavistickom kongrese v Bratislave mala komisia osobitnú subsekciiu (rovnako sa už postupovalo aj na nasledujúcich slavistických kongresoch);

1997 – Liptovský Ján: spoločná konferencia obidvoch frazeologických spoločentiev (jej materiály vyšli v ďalšom zväzku zborníka EUROPHRAS, jeho editorom bol P. Ďurčo; na konferencii sa pripomenulo vtedy aktuálne životné jubileum pisateľa týchto riadkov);

2002 – menšie sympóziu v Bratislave (ale za účasti vtedajšieho predsedu medzinárodnej komisie prof. J. Matešiča i viacerých ďalších zahraničných hostí); uskutočnilo sa na počesť životného jubilea aktívnej spolupracovníčky obidvoch komisií doc. J. Skladanej. Téma sympózia (Intertextovosť a frazeológia) bola v tom čase ústredným projektom celej komisie, a tak jej spracovanie v osobitnom zborníku našich Frazeologických štúdií III s príspevkami bádateľov zo siedmich krajín sa stalo najreprezentatívnejšou frazeologickou publikáciou k ľubľanskému zjazdu slavistov (2003);

2004 – medzinárodná konferencia s témou Frazeológia v odbornej komunikácii; uskutočnila sa v Bratislave a jej účastníci si pripomenuli životné jubileum doc. Petra Ďurča, ktorému bol venovaný aj zborník materiálov z konferencie, publikovaný ako nateraz posledný, štvrtý zväzok série Frazeologické štúdie.

D/ V osobitnej poznámke sa treba pristaviť pri vedeckých projektoch, ktoré sa v slovanskom frazeologickom výskume realizovali práve vďaka súčinnosti medzinárodnej komisie a národných komisií. Kým v prvých fázach činnosti komisií išlo predovšetkým alebo iba o určenie ústrednej témy jednotlivých konferencií a sympózií, neskôr (zhruba od začiatku 90. rokov) medzinárodná komisia na svojich zasad-

nutiach formuluje aj isté širšie výskumné projekty, do riešenia ktorých sa naplno zapájajú jednotlivé národné komisie a širší okruh ich spolupracovníkov. Takýchto projektov bolo viacero. Spomeňme tu aspoň niektoré: Jedným z prvých projektov bolo hľadanie možností aplikácie koncepcie tzv. frazeologickej parametrizácie v jednotlivých tematických oblastiach frazeológie, najmä vo sfére slovníkového spracovania frazém (práve v týchto súvislostiach sa výraznejšie uplatnil pojem aj termín frazeografia; špecificky tejto otázke sa venovali viaceré podujatia, naposledy v Opo- le), medzi najnovšie patrili výskumy intertextovosti vo frazeológii a v jej uplatňovaní, skúmanie frazeológie v odbornej komunikačnej sfére (už sme zaznamenali, že to boli témy ostatných dvoch bratislavských stretnutí), skúmanie pragmatických dimenzií frazeológie (Ráb 2006).

Azda s najväčším ohlasom sa v práci národných komisií stretlo spracovanie bibliografie frazeologických prác v jednotlivých jazykoch i všeobecne, ako aj príprava slovníka termínov z oblasti frazeológie. Ak tu obrátíme pozornosť smerom k slovenským realizáciám týchto projektov, môžeme konštatovať isté zreteľné výsledky: Už v r. 1992 vyšla v dvoch vydaniach Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie (1. vyd.: Bratislava – Nitra, 76 s. a 1068 záznamov; 2. vyd.: Bratislava, 112 s. a 1212 záznamov). V r. 1995 vyšla naša Frazeologická terminológia – J. Mlacek, P. Ďurčo a kol.; Bratislava, 160 s. a vyše 500 termínov.

Celú túto poznámku možno uzatvoriť konštatovaním, že hoci sa ani jeden z uvedených či naznačených projektov nerealizoval naplno, teda vo všetkých slovenských jazykoch a v ich frazeológii, aj tak sú výsledky takejto výskumnej stratégie celkom hmatateľné, a to aj pokiaľ ide o konkrétne publikačné výstupy, aj pokiaľ ide o rozvoj samej metodológie i teórie v celom frazeologickom bádání. Rozvitie pôvodne určených tém jednotlivých konferencií do širšie koncipovaných výskumných projektov teda možno hodnotiť ako jeden z hlavných prínosov činnosti medzinárodnej komisie, ale vlastne aj celej práce čiastkových národných frazeologických komisií.

Hoci všetky naše predchádzajúce poznámky chceli v prvom rade zachytiť to, čo dostala do vienka práca frazeologickej komisie na samej štartovacej čiare, teda konkrétne na prvej konferencii v Mannheime, priamo či nepriamo, širšie alebo aspoň náznakom sa dotýkali aj všeličoho z nadväzujúcich činností za celé sledované štvrtstoročie. Aj napriek tomuto zahrnutiu novších vecí do rámca uvedených poznámok spomenutá jubilejná motivácia tohto textu nás priam vyzýva zachytiť aj všeličo z ďalších faktov a súvislostí, ktoré môžu obraz o činnosti medzinárodnej komisie aj našej domácej komisie doplniť a istým spôsobom aj kompletizovať.

Aj po tom, čo sme o organizačnej stránke práce medzinárodnej komisie i národných komisií spomenuli alebo aspoň naznačili už v predchádzajúcich poznámkach, treba sa aj na tomto mieste trochu pristaviť v prvom rade pri niektorých bo-

doch činnosti týchto čiastkových komisií, pravdaže, predovšetkým činnosti našej slovenskej komisie. Zo širšieho hľadiska tu pokladáme za potrebné aj účelné pripomenúť najmä tieto fakty:

A/ Ak sme v charakteristike činnosti medzinárodnej komisie zdôraznili jej kontakty so združením EUROPHRAS, ako aj s MKS (frazeologické subsekcie v programoch posledných slavistických zjazdov), vo vzťahu k práci národných komisií treba zaznamenať jednak ich domáce aktivity (medzi také môžeme v našich reláciách zaradiť napríklad nitriansku konferenciu z r. 1999, z ktorej vyšiel o dva roky nato metodologicky aj koncepcne zaujímavý zborník K aktuálnym otázkam frazeológie: dodajme, že konferenciu zorganizovala – podobne ako spomínanú medzinárodnú z r. 1992 – dnes už nebohá veľmi aktívna, a preto dodnes citeľne chýbajúca členka našej komisie prof. Ema Krošláková; spoluzostavovateľom zborníka bol jej nitriansky spolupracovník Ľ. Kralčák) a jednak niektoré také domáce aktivity, ktoré príslušná národná komisia organizovala v spolupráci s inými domácimi inštitúciami alebo podujatiami (tu sa žiada osobitne spomenúť napríklad v Česku prepájanie frazeologických sympózií s Olomouckými dňami rusistov, v Rusku zasa medziuniverzitné – tradičné „mežvuzovskije“ – frazeologické stretnutia). Z mnohých takýchto podujatí vychádzajú osobitné zborníky alebo aspoň zborničky téz či abstraktov, len škoda, že s mnohými tematicky aj metodologicky pozoruhodnými materiálmi z nich sa širšia frazeologická verejnosť nemôže oboznámiť.

B/ Pokiaľ ide o súčinnosť týchto národných komisií a medzinárodnej komisie, treba vyzdvihnúť, že najviac zo spomínaných medzinárodných konferencií a sympózií usporiadala poľská komisia (spočiatku to boli aktivity varšavského centra vedeného prof. M. Basajom v spolupráci s lublinským centrom, ktoré viedol A. M. Lewicki; v tomto centre veľmi aktívne pracuje aj bádatelka slovenského pôvodu prof. Božena Rejakowa; v súčasnosti v tomto smere tón udáva Opole a popredný pracovník tamojšieho centra prof. W. Chlebda: štafetu od polonistov evidentne prevzali v tejto sfére poľskí rusisti; podobná je situácia v Čechách: Praha – Olomouc). Podľa počtu zorganizovaných medzinárodných podujatí je hneď za poľskou naša slovenská komisia: usporiadali sme spomínaných päť medzinárodných podujatí. A hoci sú tieto údaje akokoľvek dôležité pre charakteristiku rozvoja frazeologických výskumov (veď rozvoj vedy ide ruka v ruke aj s jej organizačným rozvojom a zabezpečením), ešte dôležitejšie je v sledovaných súvislostiach konštatovanie, že práve s týmito komisiami a s ich predstaviteľmi a spolupracovníkmi sú späté azda všetky tie mnohotvárne, ale vždy v nejakom smere podnetné a produktívne prúdy slavistického frazeologického myslenia či diskurzu: Bez zaznamenania prínosu spomenutých poľských škôl, osobitného metodologického prínosu mokijenkovskej petrohradskej a v súčasnosti aj greifswaldskej školy, bez zaznamenania prínosu mannheimského centra, bez evidovania českej (najmä pražskej, čermákovskej, ale aj olomouckej) koncepcie i koncepcie slovenskej,

chorvátskej, slovinskej (záujem vzbudzujú okrem starších prác prof. J. Toporišića najmä novšie práce a výsledky prof. E. Kržišnikovej), bieloruskej (prof. A. Aksamitau) či bulharskej, teda bez aspoň takéhoto zaznamenania výpočtom by bol obraz o celej činnosti národných komisií, ale vlastne aj uvedenej medzinárodnej komisie značne zjednodušený. Bez aspoň takéhoto zaznamenania by bol sploštený aj obraz o celom výskume frazeológie slovanských jazykov za posledných dvadsaťpäť rokov.

C/ V snahe o kompletizáciu obrazu činnosti sledovaných komisií treba aspoň čo-to povedať o osobnostiach, s ktorými sa všetko uvedené spája. Všetličo sa v tomto smere už spomenulo, niekoľko vecí sa ešte žiada pridať.

Predovšetkým tu treba evidovať fakt, že po uvedenom dlhoročnom pôsobení prof. J. Matešića sa na ľubľanskom zjazde slavistov predsedom medzinárodnej komisie stal prof. Valerij M. Mokijenko, ktorý svojou koncepčnou rozhladenosťou aj osobnostným a organizačným dynamizmom výrazne usmerňoval prácu komisie už dosť dávno predtým, ako sa stal novým predsedom. Nejde však iba o predsedu a jeho dielo i celú činnosť. Aby sa ukázal sledovaný obraz činnosti tejto komisie ešte plastickejšie, treba tu okrem predsedov a už spomínaných ďalších frazeológov z viacerých krajín zasa aspoň výpočtom zaznamenať, že na práci komisie sa v istých etapách jej činnosti podieľali také osobnosti, akými sú alebo boli z krajín bývalého Sovietskeho zväzu tvorcovia osobitných frazeologických koncepcií V. N. Telija, A. I. Molotkov alebo M. A. Kopylenko, ako aj veľký bádateľ v oblasti hľadania súvislostí medzi frazeológiou a etnológiou N. Tolstoj, z Nemecka R. Eckert, z Chorvátska A. Menac, zo Srbska D. Mršević-Radović, z Poľska znalec kašubskej frazeológie J. Treder alebo teoretik a bibliograf poľskej frazeológie S. Baba, z Bulharska M. Leonidova a mnoho ďalších. Každá z týchto osobností vniesla do rozvoja slovanskej frazeologickej teórie svoj zreteľný a nezmazateľný vklad.

Ak sa v nadväznosti na predchádzajúce riadky pristavíme pri personálnom rozmere našej slovanskej frazeologickej komisie, môžeme konštatovať, že aj tu je už aspoň niekoľko zaznamenaniahodných skutočností. Keď aj tu zostaneme pri celkom stručnom zachytení faktov, žiada sa uviesť aspoň toto: Ako potvrdzuje zachovaný onen pozývaci list prof. J. Matešića (s dátumom 25. február 1981), členom medzinárodnej komisie je od jej ustanovenia pisateľ týchto riadkov. Pomerne skoro k nemu pribudla doc. J. Skladaná, ktorá aktívne absolvovala azda všetky konferencie a sympóziá od Varšavy 1985. O niečo neskôr pribudol doc. P. Ďurčo, o ktorom sa už povedalo, že je aj v predstavenstve združenia EUROPHRAS, a tak jeho práca i dielo sú známejšie v zahraničí ako doma (väčšia časť jeho prác bola uverejnená v zahraničí). Takmer dve desaťročia s komisiou spolupracuje aj rusistka M. Jankovičová. Z ďalšej generácie sa do činnosti komisie zapájajú M. Dobříková a najmä D. Baláková. Na realizácii niektorých projektov, napríklad na spracovaní bibliografie, resp. terminológie, sa zúčastnili aj ďalší bádatelia, predovšetkým prof. F. Miko (ktorý ako tvor-

ca osobitného prístupu k frazeológii – porov. jeho úvod ku kolektívnej nitrianskej práci *Frazeológia v škole* – stál pri prvotnom usmernení záujmu pisateľa tohto textu na oblasť frazeológie) a folkloristka Z. Profantová. Príležitostne rozličnými spôsobmi (príspevkami do našich zborníkov alebo na domácich frazeologických konferenciách, recenziami a inými podnetmi) činnosť našej komisie zreteľne obohatili viacerí naši lingvisti. Bez nároku na vyčerpávajúce zachytenie týchto faktov tu pripomeňme aspoň toto: teóriu evidentne obohacujúce príspevky profesorov J. Dolníka a J. Horeckého (porov. *Frazeologické štúdie II*), J. Furdíka (ide najmä o jeho cennú štúdiu o motivácii vo frazeológii a v derivatológii zo 6. zväzku významnej poľskej a medzinárodnej série *Z zagadnień frazeologii polskiej i slowiańskiej*), J. Kačalu (príspevky o okrídlených slovách ako o zdroji novej frazeológie a o hraniciach lexikalizovaných a frazeologických spojení; k tejto poslednej téme veľmi významne v ostatnom čase prispela aj A. Jarošová), príspevky prof. I. Ripku a P. Žiga, príspevky G. Horáka a K. Palkoviča, príspevky aj knižné práce vysokoškolských učiteľov na katedrách cudzích jazykov, predovšetkým prof. L. Trupa, docentov M. Vajičkovej, E. Meškovej, M. Olejárovej a P. Kvetka. Ak k tomuto výpočtu pridáme aspoň zmienku o domácich začiatkoch modernej frazeologickej teórie v 50. rokoch (V. Lapárová, V. Budovičová, J. Mihál, F. Kočiš a najmä E. Smiešková, ktorá sa spracovaniu našej frazeológie najmä v slovníkoch venovala prakticky celý svoj produktívny vedecký život), dostávame už náčrt celých dejín výskumu frazeológie na Slovensku, to už však prekračuje zámery tohto textu. Namiesto toho už len vecne konštatujeme: Bez pričinenia tejto domácej komisie a jej spolupracovníkov by asi nebolo štyroch zväzkov *Frazeologických štúdií*, ani dvoch vydaní *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie*, nebolo by ani všeličo iné. Aby ostatné riadky neprechádzali do nejakej samochvály, pripomeňme aj to, čo mohlo či malo byť: Mohol, ba mal tu už byť primerane veľký slovenský frazeologický slovník. Táto úloha zostáva aktuálna aj smerom k celej našej jazykovede i k celej kultúrnej verejnosti, rovnako ako aj smerom k slovanskému aj ostatnému svetu.

A už len celkom stručný záver: Našej jazykovednej verejnosti je všeličo z faktov aj súvislostí, ktoré sa uvádzajú v predchádzajúcich častiach tohto textu, známe, všeličo z toho aj sám autor tohto textu aj ďalší členovia komisie už pripomenuli v rozličných príležitostných textoch (jubilejné medailóniky, recenzie a iné ohlasy publikovaných zborníkov atď.), naznačené jubileum činnosti uvedených komisií bolo však príležitosťou práve na takúto sumarizáciu a kompletizáciu, príležitosťou aj na sebareflexiu. Na konci ostáva autorovi vysloviť už iba nádej, že celý predchádzajúci text naznačenú príležitosť primerane využil, a zároveň vysloviť želanie, aby sa konštatovania o istých otvorených otázkach aj bielych miestach v činnosti komisií i v celom frazeologickom výskume stali skromným podnetom na ďalší rozvoj tejto pozoruhodnej a rovnako pre jazykovú teóriu, ako aj pre jazykovú prax potrebnej jazykovednej disciplíny.

NIŽNÍKOVÁ, J.: Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na korpusovom základe). Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2006. 166 s.

Posudzovaný 2. zväzok valenčného slovníka slovenských slovies je teoreticko-metodologickým a systémovo-štruktúrnym pokračovaním 1. zväzku, ktorý vyšiel pod názvom *Valenčný slovník slovenských slovies* od autoriek J. Nižníková – M. Sokolová a kol. (Prešov, FF PU 1998).

J. Nižníková v 2. zväzku valenčného slovníka slovenských slovies materiálovo (dokladovo) vychádza zo Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), pričom každú analyzovanú slovesnú lexému ako systémovú a komunikačnú jednotku preverovala práve cez túto celonárodnú sieťovú databázu údajov. To, okrem iného, svedčí o skutočnosti, že 2. zväzok tohto slovníka reflektuje súčasné dynamické významové dimenzie (lexie) komunikačne aktuálnych slovies (autorka poznamenáva, že zastarané, teda dnes neaktuálne a v SNK nezachytené významy takýchto slovies vo svojej práci neuvádza).

Druhý zväzok slovníka je tematicko-kontinuálnym, analyticko-syntetizujúcim (s rovnakou metodickou orientáciou) pokračovaním 1. zväzku; slovenské slovesá sú v ňom usporiadané podľa frekvenčných kritérií vypracovaných J. Mistríkom (Mistrík, J.: *Frekvenčný slovník slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.).

O význame funkčnej (z hľadiska tematického obsadenia práce a jej koncepcie ako lexikografického a lexikálno-syntaktického diela) orientácie 2. zväzku na súčasný dispozičný korpusovo-materiálový (dokladový) potenciál slovenských slovies svedčí najmä rozširujúci sa priestor ich lexíí, ako to autorka ilustruje na konkrétnom príklade slovesa *jestvovať* (z jeho jedného pôvodného významu na korpusom zachytených súčasných 9 významov).

J. Nižníková spracovala v 2. zväzku slovníka ďalších 565 slovies s 1531 lexiami, ktoré sa systémovo zaraďujú do priestoru (im zodpovedajúcich) valenčných štruktúr, resp. do valenčných potenciálov ovplyvňujúcich syntaktickokonštrukčný (typologický) charakter slovenskej vety.

Už na začiatku sme konštatovali, že 2. zväzok valenčného slovníka je koherentno-kohéznym pokračovaním jeho (v slovenskej a zahraničnej lingvistike už známeho) predchodcu – 1. zväzku, pravda, s výkladom ďalších, abecedne zoskupených slovesných lexém. Zásadný rozdiel medzi nimi je v princípe ekonomický: autorka nezaradila do 2. zväzku teoreticko-metodologické východiská (aspekty) práce, prí-

slušné explikácie terminologicko-pojmového aparátu (podstata a princípy valenčnej teórie, konfrontačné zábery zahraničnej a domácej teórie s relevantným rešpektovaním prínosov domácich autorov, najmä E. Paulinyho (kategória intencie a jej axiologický status), J. Ružičku a najnovšie J. Kačalu a M. Sokolovej, typológiu a charakteristiku predikátov a ich príslušné klasifikácie. Rovnako nezaradila explikačnú časť práce o typoch a chápaniach slovesných doplnení, ktoré sa, ako na to presvedčivo upozorňuje, priam trieštia (čo je v zásadnom protiklade s jednoznačnosťou a terminologickou vyhranenosťou ako vlastnosťou či znakom obsahovej modelovej štruktúry náučného, teda aj vedeckého textu) v terminologicko-pojmovom aparáte, a nakoniec nezaradila ani sémantickú a gramatickú charakteristiku participantov (valenčných doplnení – aktantov). Znova však zdôrazňujeme: autorka vníma (a rovnako aj čitateľ slovníka) obidva zväzky ako monotematické dielo, v ktorom sú všetky výklady zahrnuté do jeho prvej – úvodnej časti, preto by ich potenciálne (opätovné) zaradenie do 2. zväzku vyznievalo ako redundantný text, ktorý je vo vecnom (tu vedeckom) texte z hľadiska jeho formálnej modelovej štruktúry nesystémový. Obidva zväzky (podobne aj iné monotematické viaczväzkové slovníky) tak fungujú v inkluzívnom operatívno-komunikačnom vzťahu k čitateľovi či používateľovi.

Kvalitu predloženého textu zvyrazňujú (aj) tieto hodnotiace aspekty:

- presvedčivé teoreticko-metodologické východiská akceptujúce z jednej strany zahraničnú a najmä domácu tradíciu valenčnej teórie slovíes a vypracovanie vlastnej interpretácie valencie a jej vzťahu k intenčnej potencii slovesa ako ústredného pojmu celkového explikačného inštrumentária slovníka;
- novší pohľad na sémantickú klasifikáciu slovíes na základe ich širšej (než doterajšej dichotomickej) typologickej stratifikácie opierajúcej sa o štyri sémantické príznaky (akčnosti, dynamickosti, mutačnosti a rozčlenenosti);
- zvýraznenie centrálneho postavenia slovesa vo vete, resp. v jej rečovej realizácii – vo výpovedi ako konkretizácii systémového „vetného vzorca“ („modelu“) – a s tým súvisiace zdôraznenie funkcie plnovýznamového slovesa (na pozadí jeho príznakovej triády – akčnosť, procesnosť a statickosť) ako indikátora istého typu textu (naratívneho, deskriptívneho, explikačného, argumentačného...) a zároveň syntetizátora textových jednotiek – viet (na tomto mieste sa už dostávame aj do priestoru nadvetnej syntaxe, kde práve plnovýznamové slovesá a ich valenčná či intenčná potencia „zabezpečujú“ koherentno-kohéznu „stabilitu“ textu);
- zjednotené a zjednodušené (pre používateľa slovníka akceptovateľnejšie) terminologické označenie typov slovesných doplnení – participantov (zriedkavejšie aktantov), ktoré majú v slovenskej lingvistike istú tradíciu (napr. v prácach J. Horeckého);
- aj keď autorka správne tvrdí, že slovosledná štruktúra slovenskej vety a najmä jej slovesné participantské okolie nemá obligátne (teda konvencionalizované)

poradie, valenčná teória potvrdzuje, že slovenská veta má systémový slovosledný charakter „usmerňovaný“ nepríznakovým – objektívnym slovosledom s centrálnym postavením predikátu a od neho sa odvíjajúcim ľavovalenčným a pravovalenčným doplnením či doplňovaním;

- dôkladná gramatická a predovšetkým sémantická charakteristika slovesných participantov vhodne dopĺňa všeobecnú teóriu lexikálnej, predovšetkým slovesnej sémantiky, ako ju poznáme napr. z prác J. Dolníka, K. Buzássyovej, M. Sokolovej a i.;
- rukopis práce má prehľadne vypracovaný valenčný systém príslušného hesla zasadeného do valenčnej schémy v takej podobe, ako ju autorka predstavila v 1. zväzku valenčného slovníka, preto sú jednotlivé slovesné lexémy a ich valenčné okolia čitateľom veľmi dobre vnímané a teoreticko-prakticky akceptovateľné.

Konštatujeme, že posudzovaný 2. zväzok Valenčného slovníka slovenských slovies predstavuje významné slovenské lingvistické dielo, ktoré vedno s prvým zväzkom (už úspešne reprezentujúcim slovenskú lingvistiku) bude mať výraznú recepciu v teoreticko-bádateľskom i aplikačno-didaktickom priestore v slovenskom a nepochybne aj zahraničnom lingvistickom zábere.

František Ruščák

BŮHMEROVÁ, A.: Slovak for You: Slovak for Speakers of English (for Beginners and Intermediate Students) – Slovenčina pre vás: slovenčina pre začiatočníkov a stredne pokročilých po anglicky hovoriacich študentov. Bratislava, Perfekt 2006. 160 s.

Autorka vysokoškolskej učebnice, ktorá vznikla na základe vyučovania slovenčiny na Univerzite Johna Carrola v Clevelande, USA, vytvorila vynikajúcu pomôcku pre študentov a učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka na univerzitách či iných typoch škôl na Slovensku i v zahraničí, kde sprostredkujúcim jazykom je angličtina.

Učebnica je určená predovšetkým pre študentov, ktorí chcú získať základy slovenčiny. Jej cieľom je, aby záujemcov spoľahlivo viedla k osvojeniu komunikačných zručností a pomohla im porozumieť slovenčine a aktívne ju používať. Knižka je určená aj pre Slovákov alebo pre študentov slovenského pôvodu žijúcich v USA či v iných krajinách sveta, ktorí sa zaujímajú o svoju slovenskú identitu. Táto učebnica poslúži aj učiteľom slovenského jazyka v anglicky hovoriacom prostredí.

Učebnica pozostáva zo šesnástich lekcí, z ktorých každá obsahuje úvodný článok, slovnú zásobu z článku a jej preklad do anglického jazyka, informácie o gramatických a lexikálnych pravidlách, lingvistické explanácie a početné cvičenia. Úvodné články majú formu dialógu alebo monológu, čím znázorňujú fungovanie slovenského jazyka v praxi a slúžia ako jazykové úvody k jednotlivým základným témam. V textoch sa používa štandardná slovenčina, pričom väčšina lexikálnych jednotiek v texte je z bežnej slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. V textoch sa objavujú aj niektoré kolokvializmy patriace takisto do moderného jazyka. Cieľom učebnice je poskytnúť komunikačne prirodzené a autentické ukážky textov. Preto sú gramatické javy uvádzané v jednotlivých článkoch volené tak, aby slúžili textovej komunikácii a prezentovali základy fungovania slovenského jazyka. Na záver každej lekcie sa uvádza text niektorej slovenskej (najčastejšie) ľudovej piesne spolu s notami.

Slovná zásoba obsiahnutá v úvodných textoch sa prezentuje ako graficky aj farebne vyčlenená súčasť každej lekcie spolu s gramatickými údajmi, komunikačnou charakteristikou a anglickým ekvivalentom. Kompletný zoznam slovnej zásoby použitej v jednotlivých lekciami je zhrnutý na konci učebnice. Systémové gramatické údaje sa uvádzajú pri každom slove počnúc prvou lekciov. Na 5. strane sú vysvetlivky ku skratkám, symbolom a spôsobu uvádzania lexikálnej kategórie. Keďže učebnica bola vytvorená v americkom prostredí, niektoré ekvivalenty použité v preklade slovnej zásoby sú amerikanizmy.

Gramatické vysvetlenie pomáha pochopiť cudzí jazyk a jeho fungovanie, a tak súčasťou každej lekcie je gramatická časť, v ktorej sa vysvetľujú zákonitosti slovenského jazyka po anglicky a z pohľadu študenta s materinským jazykom anglickým. Dôraz sa kladie nie na konvenčný opis gramatických javov, ale na ich systematickú kontrastívnu anglicko-slovenskú prezentáciu a na ich prediktabilitu a transparentnosť. Učebnica nemá byť vyčerpávajúcou príručkou slovenskej gramatiky, ale má zabezpečiť vysvetlenie vybraných gramatických javov relevantných pre komunikatívne potreby začiatočníkov a mierne pokročilých študentov. Keďže učebnica môže poslúžiť aj študentom z neakademického prostredia, niektoré vysvetlenia sú čiastočne zjednodušené, v istých prípadoch sa používa jednoduchšia terminológia a niektoré javy nie sú vysvetlené v ich celkovej komplexnosti. Tí, ktorí nemajú radi gramatiku a domnievajú sa, že jazyk sa dá naučiť aj bez nej, sa s ňou môžu oboznámiť aspoň v prehľadných tabuľkách v rámci gramatickej časti každej lekcie.

Keďže slovenčina je dosť zložitý jazyk, jednotlivé texty boli vytvorené takým spôsobom, aby predstavili čo najviac komunikatívnych funkcií a nezmiatli a nepreťažili študentov veľkým množstvom gramatických javov naraz. Výber gramatických javov bol založený na ich komunikatívnej relevantnosti, frekvencii a predpokladanom ľahkom osvojení si týchto javov študentmi hovoriacimi po anglicky.

Hoci jednotlivé pasáže, ktoré vysvetľujú gramatické javy, sú rozsiahle, samotná gramatika sa podáva v malých a systematických krokoch. Numerické zoradenie explanačných nielenže sprehľadňuje organizáciu jazykových informácií, ale umožňuje aj vzájomné odkazovanie. Autorka vo svojej učebnici dokázala podať explicitné vysvetlenie gramatických javov a poukázať na medzijazykové javy, ktoré doposiaľ neboli spomenuté alebo formulované.

Posledná časť každej kapitoly patrí cvičeniam, ktoré zabezpečujú rôzne receptívne a produktívne využitie materiálu použitého na vyučovaní a pri domácich zadaniach. Slúžia na precvičenie jazyka a jeho javov v rozličných kontextoch. Pri vytváraní jednotlivých cvičení autorka využila svoje skúsenosti z vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka, ako aj dlhoročné pedagogické skúsenosti z vyučovania angličtiny a anglickej jazykovedy a z uskutočňovania kontrastívneho anglicko-slovenského lingvistického výskumu. Na rozšírenie kontaktu so slovenčinou sa niektoré zadania k cvičeniam uvádzajú v slovenčine. Ilustrácie v učebnici, zväčša farebné, sú vhodným zdrojom inšpirácie na komunikáciu v slovenskom jazyku.

Informácie o súčasných slovenských reáliách tvoria dôležitú súčasť každej kapitoly. Okrem jazykových informácií sa autorka rozhodla vsunúť do učebnice aj základné údaje o Slovensku, aby sa tak študenti slovenčiny mohli oboznámiť aj s krajinou, ktorej obyvatelia týmto jazykom hovoria.

Príloha v záverečnej časti učebnice slúži na poskytovanie odkazov a ďalšieho štúdia. Obsahuje napríklad niektoré údaje o pravopise, tabuľky vysvetľujúce konverziu jednotiek miery a váhy, slovenské mužské a ženské krstné mená v kalendári, slovenské sviatky, aktualizovanú bibliografiu príručiek slovenského jazyka a kníh o Slovensku, krátky prehľad slovenskej histórie a slovník.

Toto nové vydanie učebnice (pôvodná vyšla v roku 1995) bolo prepracované, zrevidované, aktualizované a rozšírené o dve kapitoly s článkami o zdravom životnom štýle, prírodných katastrofách, autách, premávke a o komunikácii v treťom milénií. Gramatická časť je obohatená o dva pády (datív a lokál) a o niektoré tvaroslovné javy.

K novému vydaniu učebnice sa pripravuje aj CD ako pomôcka na nácvik výslovnosti, počúvania a komunikačných zručností. Nahrávky môžu slúžiť aj ako kľúč k niektorým cvičeniam. CD bude obsahovať aj cvičenia, ktoré sa nenachádzajú v učebnici, a ktoré majú pomôcť študentom rozšíriť a otestovať si schopnosť počúvať a porozumieť ústnym inštrukciám.

Vďaka približne 2500 lexikálnym jednotkám obsiahnutým v textoch, základným schémam vybraných gramatických javov a množstvu cvičení pomáha učebnica študentovi pochopiť slovenčinu a používať ju v bežných každodenných situáciách, čítať a komunikovať na mnohé bežné témy. Po zvládnutí obsahu tejto učebnice by mal študent dosiahnuť mierne pokročilý stupeň ovladania slovenského jazyka.

Nazdávame sa, že učebnica je vhodným, kvalitne lingvisticky a metodicky spracovaným materiálom pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka a cennou príručkou pre učiteľa slovenského jazyka v anglicky hovoriacom prostredí.

Edita Hornáčková Klapicová

DUVERGER, J.: L'enseignement en classe bilingue (Vyučovanie v bilingválnej triede). Paríž: Hachette Livre, 2005. 136 s.

Bilingválne vzdelávanie je horúcou témou dnešných dní. V súčasnosti, keď sa európske krajiny spájajú do jednotnej Európy, otvárajú nielen svoje trhy produktov, ale aj pracovných síl. Migrácia pracovníkov neustále narastá. Ľudia pociťujú potrebu vzdelávať sa v cudzom jazyku a otázka bilingvizmu a multilingvizmu je čoraz aktuálnejšia.

Kniha autora Jeana Duvergera *L'enseignement en classe bilingue – Vyučovanie v bilingválnej triede* vyšla koncom roku 2005 vo vydavateľstve Hachette Livre v Paríži. Autor sa v nej na 136 stranách venuje problematike bilingválneho vzdelávania.

V úvode si kladie niekoľko závažných otázok, ako napríklad komu je bilingválne vzdelávanie určené, ako vyučovať dva jazyky v bilingválnom vzdelávaní. Zaoberá sa aj tvrdeniami, že nie je možné používať dva jazyky na to, aby sa dieťa naučilo čítať, lebo sa mu miešajú, a že bilingválne vzdelávanie môže zapríčiniť pomalší intelektuálny vývin dieťaťa a podobne. V nasledujúcich piatich kapitolách hľadá odpovede.

V prvej kapitole sa venuje všeobecne bilingválnemu vzdelávaniu a vymedzuje tento pojem. Podľa neho sa vzdelávanie nazýva bilingválnym, ak sú dva jazyky oficiálne prítomné v škole paralelne na komunikáciu i na vyučovanie. Pričom prvý jazyk je oficiálny a väčšinový jazyk krajiny, ktorý nemusí byť totožný s materinským jazykom učiaceho sa, a druhý jazyk je cudzí jazyk. O bilingválnom vzdelávaní podľa Duvergera hovoríme, ak sa oboma jazykmi vyučujú jednotlivé predmety. Za bilingválne vzdelávanie nepovažuje posilnenie vyučovacích hodín v nultom ročníku bilingválnych škôl ani výuku cudzieho jazyka v MŠ alebo ZŠ.

Bilingválne vzdelávanie je vyučovanie nejazykového predmetu v dvoch jazykoch.

Autor uvádza 6 kritérií spôsobu uvedenia a používania druhého jazyka. Prvým kritériom je moment uvedenia druhého jazyka ako vyučovacieho jazyka. Môže to byť na ZŠ s prvými kontaktmi v MŠ, na 2. stupni ZŠ aj na strednej škole. Druhým krité-

riom sú spôsoby uvedenia druhého jazyka a jeho používanie ako vyučovacieho jazyka. Druhý jazyk môže byť používaný ako vyučovací jazyk od začiatku vyučovania – tzv. vnorenie sa do jazyka, alebo sa najprv vyučuje rýchlym tempom 4 – 6 hodín do týždňa dva roky a až potom sa stáva vyučovacím jazykom. Tretí spôsob je, že sa druhý jazyk učí intenzívne jeden rok – 20 hodín do týždňa – a potom sa stáva vyučovacím jazykom. Tento spôsob sa využíva na bilingválnych gymnáziách u nás. Tretie kritérium sa týka výberu predmetov vyučovaných čiastočne v druhom jazyku. Môže to byť akýkoľvek predmet. Štvrté kritérium súvisí s rozdelením rozvrhu týkajúceho sa dvoch vyučovacích jazykov. Môže byť vyvážené, alebo sa v cudzom jazyku vyučuje predmet iba 1 hodinu týždenne. Piate kritérium je spôsob certifikácie. Dvojitá certifikácia znamená, že absolventi dostanú maturitné vysvedčenie v dvoch jazykoch. Iný spôsob certifikácie je priradenie skúšok v cudzom jazyku k národným záverečným skúškam, čo umožňuje osobitnú klasifikáciu. V súčasnosti sa často stretávame s európskou maturitou umožňujúcou vstup na ktorúkoľvek európsku univerzitu. Šieste kritérium sa týka prijímania a vzdelávania profesorov druhého jazyka. Ak učia predmet domáci profesori v dvoch jazykoch, predpokladá sa, že aj druhý (cudzí) jazyk ovládajú na veľmi dobrej úrovni. Na mnohých školách však pôsobia aj učitelia, pre ktorých je druhý vyučovací jazyk materinským jazykom, čo zvyšuje úroveň vzdelávania v cudzom jazyku.

V druhej kapitole sa autor zaoberá otázkou, prečo zavádzať bilingválne vzdelávanie. Uvádza štyri výhody: jazykové, kultúrne, sociálno-ekonomické a kognitívne.

Jazykové výhody spočívajú v lepšom osvojení si druhého jazyka, pretože sa v ňom človek vzdeláva aj odborne. V dôsledku toho sa rozširuje aj slovná zásoba a zvyšuje sa lexikálna i syntaktická úroveň vyjadrovania sa. Výskumami sa zistilo, že sa dosahujú lepšie výsledky aj v prvom jazyku. Dôvodom môže byť skutočnosť, že ak poznáme jeden cudzí jazyk, lepšie chápeme, ako funguje náš materinský jazyk. Čo sa týka kultúrnych výhod, môžeme hovoriť o otvorenosti svetu a o záchrane ohrozených jazykov. Sociálno-ekonomické výhody sa týkajú motivácie odborníkov a ich profesionálneho uplatnenia. Ľudia čoraz viac využívajú jazykové a študijné pobyty. V kognitívnej oblasti sa u dieťaťa prejavujú výhody najmä v jeho kompetenciách. Rôzne výskumy potvrdili, že bilingválne deti sú zvedavejšie, živšie, majú kreatívnejšie myslenie, pociťujú radosť zo schopnosti vyjadrovať sa v dvoch jazykoch.

V tretej kapitole autor uvádza niekoľko rád a pripomienok, ako vypracovať projekt bilingválneho vzdelávania. Na tento typ vzdelávania sú vhodné všetky jazyky, ale je dobré, ak bude druhý jazyk učitelia využívať v praxi. Bilingválne vzdelávanie môže byť zvolené na všetkých stupňoch, je možné ho zaviesť vo štvrtom, ale aj v štrnástom roku dieťaťa. Pozitívom pri zavádzaní bilingválneho vzdelávania v predškolskom veku je, že malé dieťa pri vytvorení prirodzených podmienok absorbuje viac vedomostí a rýchlejšie. Rizikom je však možnosť zastavenia rozvoja rečo-

vej funkcie. Podľa výskumov sa autorovi zdá najvhodnejším na zavedenie bilingválneho vzdelávania obdobie medzi piatym a siedmym rokom. V tomto veku veľmi dobre fungujú aj auditívne, aj fonetické orgány a dieťa si bez problémov a správne osvojí aj zvukovú stránku jazyka. Často sa diskutuje o tom, že bilingválne vzdelávanie si vyžaduje nadanie na jazyky. Otázkou zostáva, ako môžu študenti, ktorí majú problémy pracovať s jedným jazykom, pracovať s dvomi. Takéto tvrdenia neboli nikdy overené, ani potvrdené. Po skúsenostiach z návštev škôl sa u žiakov, ktorí nedosahovali dobré výsledky, nenašli príčiny v bilingválnom vzdelávaní, ale išlo o extralingvistické príčiny. Dôležitou súčasťou projektu je aj hodnotenie a certifikácia.

Štvrtá kapitola je venovaná metodike výučby. Ide najmä o makro a mikroalternáciu jazykov. Pri makroalternácii sa jedna časť látky vyučuje v prvom jazyku a druhá časť v druhom jazyku. Jeden predmet môže vyučovať v oboch jazykoch buď jeden profesor, alebo dvaja: jeden učí v jednom a druhý v druhom jazyku. Výhodou výučby jedného predmetu dvomi profesormi je možnosť vzájomného vymieňania názorov, nevýhoda sa prejaví pri zostavovaní rozvrhu. Ak predmet vyučuje jeden profesor, musí dobre ovládať oba jazyky. Pri mikroalternácii sa v rámci jednej kapitoly pri vyučovaní používajú dva jazyky. Ide o ich plánované striedanie. Makro a mikroalternácia sú prepojené, majú rovnaký cieľ, ale kým makroalternácia je plánovaná a vyžaduje sa, mikroalternácia je flexibilná a účinná. Dôležitá je aj spolupráca medzi vyučujúcim druhého jazyka a odborného predmetu pri výbere materiálov na vyučovanie, ako aj pri hodnotení a vytváraní cvičení a testov.

Žiaci pracujú na rozličných bilingválnych projektoch, ako je tvorba bilingválnych časopisov, nových hier, kalendárov, básní, kreslených príbehov, plagátov, ankiet, reportáží, násteniek, divadelných predstavení. Náročnosť sa, samozrejme, prispôbuje veku. U malých detí sa odporúča začať s bilingválnym vyučovaním tých predmetov, v ktorých je zapojené telo (telesná výchova) a cítenie (hudba, umenie), kde sa môže zapájať mimika a gestikulácia. Odporúča sa trvanie cca 20 minút.

Piata kapitola je venovaná úlohe školského zariadenia, ďalšiemu vzdelávaniu učiteľov, zapájaniu sa do rôznych európskych programov. Ak má byť projekt úspešný, vyžaduje si premyslený rozvrh hodín, rozpočet, dobre vybavenú mediatéku, kvalitných lektorov, družby so školami v krajine druhého jazyka, zapojenie rodičov do práce školy a zapojenie sa školy do práce na európskych projektoch. EÚ podporuje zakladanie a rozvoj škôl s bilingválnym vzdelávaním aj výchovu pedagógov prostredníctvom rozličných programov, ako sú aj u nás známe programy Leonardo, Sokrates a ich podprogramy – Komenius, Erasmus, Lingua... Podieľa sa aj na príprave „jazykového portfólia.“

Na záver niekoľko postrehov. Bilingválne vzdelávanie nie je módna záležitosť, ale reálna potreba. Dosahujú sa ním dobré výsledky, ale často doň vstupujú rôzne politické, ekonomické či iné faktory. Napríklad obyvatelia niektorých krajín sa mu-

sia učiť nejaký jazyk z donútenia. Také boli a sú prípady kolonizácie a okupácie. Ekonomické faktory súvisia takisto s politikou: ide o získanie zahraničných trhov na predaj výrobkov. Rozvoj bilingválneho vzdelávania často brzdia prehnané nacionalistické prejavy a silné národnostné tlaky.

Bilingválne vzdelávanie má smerovať k vyučovaniu plurilingválnemu. Treba si uvedomiť si, že bilingválne vzdelávanie nie je zatiaľ dostatočne preskúmané. Naďalej musíme hľadať spôsoby, ako vytvoriť vhodné podmienky pre študentov, a hľadať nové cesty na dosahovanie optimálnych výsledkov.

Mária Partová

250 rokov od narodenia Štefana Lešku

Tento rok si pripomíname 250. výročie narodenia Štefana Lešku, významného slovenského filológa, básnika, spisovateľa, jazykovedca, prekladateľa, novinára a redaktora.

Š. Leška sa narodil v r. 1757 vo Vrbovciach pri Senici v rodine chudobného krajčírca, ktorý ho učil písať a čítať po slovensky a po latinsky. Na živobytie si musel zarábať sám a štúdiá na evanjelickom lýceu v Bratislave skončil v r. 1781 za veľmi ťažkých podmienok. Pri tamojšej maďarsko-slovenskej evanjelickej cirkvi pôsobil ako učiteľ a organista, bol korektorom a neskôr redaktorom *Prešpurských novín* – prvých slovenských novín. Z finančných dôvodov prenechal redaktorskú prácu svojmu priateľovi Jánovi Vyskydenskému a na žiadosť Michala Institoris-Mošovského odišiel do Čiech. Desiat rokov pôsobil ako kňaz na dedinských farách vo východných a severných Čechách. Nakoniec prešiel za kazateľa do Prahy, kde viedol aj krúžok prvej novočeskej básnickej školy. V marci 1796 dosiahol vysokú hodnosť superintendenta (biskupa) českých evanjelických zborov. Bieda ho však v r. 1798 donútila vrátiť sa do Uhorska a prijať lepšie platené miesto dedinského kňaza medzi dolnozemskými Slovákmi v Dunaegyháze pri Pešti. Po dvanástich rokoch odišiel do Kiskőrösu, kde v r. 1818 zomrel. Jeho manželkou bola jedna z prvých slovenských poetiek Rebeka Laučeková.

Š. Leška dlhé roky zbieral jazykovedný materiál. Pred svojím odchodom z Prahy ho ochotne poskytol Dobrovskému, ktorý ho použil pri zostavovaní veľkého *Nemecko-českého slovníka*, aj českému filológovi Josefovi Jungmanovi pre *Česko-německý slovník*. Svojimi príspevkami, najmä zbierkou nárečových slov z Nitrianskej stolice, pomohol pri zostavovaní Palkovičovho celoživotného diela, *Česko-nemecko-latinského slovníka*. Do Palkovičovho vydania Kralickej biblie z r. 1808 pripravil krátky česko-slovenský diferenciálny slovník s názvom *Vysvětlení slov starých česko-slovenských*. V rukopise ostalo dielo *Slova slovenská, moravská a některá česká, kteráž se mají k Slováři připojiti* a v súčasnosti nezvestná práca *Doplňky k Thámovmu a Tomsovmu slovníku*.

V lexikografickej práci *Hungaria polyglota* sa Š. Leška zaoberal pôvodom cudzích slov v maďarčine s osobitným dôrazom na slová slovanského pôvodu. Toto dielo vyšlo tlačou až po jeho smrti v Budíne v r. 1825 zásluhou jeho syna Š. Lešku ml., takisto evanjelického farára a osvetového pracovníka, pod názvom *Elenchus*

vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicorum Magyarici usus (Výber slov európskych, najmä slovanských v maďarčine). V r. 1854 v Pešti vyšlo druhé vydanie a v r. 1863 v Bratislave tretie.

Š. Leška v tomto diele uplatnil svoje jazykové znalosti a zmysel pre etymológiu. Uvádza predovšetkým maďarské slová slovanského pôvodu, ako napr. *akna* (okno), *barát* (brat), *germada* (hromada), *hér* (chýr), *igle* (ihla), *padlás* (podlaha), *szalma* (slna), *útca* (úťza, ulica), *viadal* (vládal); z ostatných najmä slová latinského pôvodu, napr. *gollyóbis* (globus), *bison* (bison), *korál* (coralium) alebo nemeckého pôvodu, napr. *glét* (Glätte), *hertzeg* (Herzog), *pantófely* (Pantoffel). Veľa príkladov slov v hesle je z latinčiny, nemčiny, gréčtiny, prípadne z hebrejčiny. Hlavne pri slovách slovanského pôvodu udáva príklady aj zo slovenčiny, češtiny, ruštiny, poľštiny či chorvátčiny, napr. slovo *hajdú* – „Germani dicunt *Heiduch*, Slavi et Poloni *hajdúch*, Bohemi *heydúk*, Russi *gajdúk* vel *hajdúk*“. Pôvod maďarského slova *hajdú* nachádza v slovenskom slove *hajdy!* vo význame „chod!“, postupuj!“. Slovenské doklady majú rozličnú pravopisnú a nárečovú podobu (*těnký*, *csrjeda*, *ocet*, *džgance*, *žgance*, *pjátek*, *pjátok*). Venoval sa nielen apelatívnej lexike, ale aj niektorým zemepisným názvom (*Balaton*, *Debretzen*, *Zemplin*), menám osôb (*Er'sebet*, *Gergely*, *Tivadori*) a národov (*Horvát*, *Tót*, *Német*). V heslovej stati uvádza, z ktorého jazyka slovo pochádza, a niekedy aj hlbšiu etymológiu. Niektoré heslové state sú dlhé, obsahujú napr. aj historické údaje.

V Prahe našiel Š. Leška priaznivé podmienky pre vlastnú básnickú a novinársku tvorbu. Od r. 1781 uverejňoval príležitostné básne, aj básne oslavujúce českú a slovenskú literatúru. Pavol Jozef Šafárik chválil predovšetkým jeho básnický talent. Pod vplyvom Francúzskej revolúcie písal verše o revolučných nádejach a viere v zrušenie poddanstva. Spolupracoval s významnými českými básnikmi a v zborníku Antonína Puchmayera *Nové básně* (1796) uverejnil viacero svojich básní a epigramov spoločenského zamerania. Od r. 1797 sa orientoval na Dobrovského sylabotonicnú prozódii. Poučné články a básne publikoval aj v Schönfeldských novinách, Krameriusových c. k. vlasteneckých novinách, *Novi Annales* a v Palkovičovom Týždenníku. Veľa jeho básní však ostalo v rukopisoch.

Významná je aj Leškova osvetová tvorba, najmä ľudovýchovné knihy o moderných spôsoboch hospodárenia. V Prahe vydal dielo *Nova lotterie pro Hospodáře a Hospodyně* (1792) zamerané na uľahčenie života nevoľníkov a takmer štyristostranovú knihu ľudového čítania *Poklad národu, aneb prospěšné naučení v pěkných příbězích, tak aby lid byl rozumnější, lepší, možnejší* (1796).

Š. Leška skladal aj cirkevné piesne, zostavoval evanjelické spevníky, najmä najväčší dobový český kancionál. Publikované boli jeho cirkevné diela a náboženský spevník.

Z nemčiny preložil niekoľko piesní a oslavné dielko na Jozefa II. a jeho reformy (1782). Preklad diela *Eneida* rakúskeho spisovateľa Aloya Blumaera ostal v ru-

kopise, ale v r. 1808 vyšiel Leškov preklad knihy pre mládež *Mladší Robinson* od J. H. Campela.

Tvorbu Š. Lešku si cenili také osobnosti, ako Ján Kollár, ktorý ho postavil vo svojej *Slávy dcére* medzi zaslužilých Slovanov, alebo Pavol Jozef Šafárik a František Palacký, ktorí v spoločnom diele *Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie* (1818) vyzdvihli jeho literárnu, vedeckú i novinársku prácu. Profesor bratislavského lýcea J. Palkovič ho označoval za najlepšieho znalca našej reči. Nezabúda na neho ani súčasná jazykovedná obec, veď patrí medzi zakladateľské osobnosti slovenskej slavistiky. Konštantín Palkovič ho právom označil za prvého slovenského etymológa. Jazykovedné dielo Š. Lešku si zasluhuje osobitnú pozornosť a výsledky jeho výskumov možno využiť aj dnes.

Iveta Valentová

ROZLIČNOSTI

Zľutovník. – Pri prekladaní českého náboženského textu do slovenčiny sa prekladateľ pozastavil nad problémom, ako preložiť české slovo *slitovník* do slovenčiny. Hoci sa mu automaticky ponúkal slovenský ekvivalent *zľutovník*, so zreteľom na to, že toto slovo nenašiel ani v Pravidlách slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000), ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003), ba ani v staršom výkladovom slovníku stredného typu, t. j. v Slovníku slovenského jazyka (5. zv. z r. 1965), uvažoval nad tým, či ho môže v slovenskom texte použiť.

O slove *zľutovník* treba konštatovať, že je pravidelne utvorené od slovesa *zľutovať sa* príponou *-ník*, ktorou sa tvoria pomenovania osôb podľa činnosti vyjadrenej slovesom, napr. *bojovať* – *bojovník*, *milovať* – *milovník*, *orodovať* – *orodovník*, *pracovať* – *pracovník*, *tlmočiť* – *tlmočník*. Takýto spôsob tvorenia bol bežnejší v minulosti. J. Horecký v Slovenskej lexikológii 1 z r. 1971 uvádza z Bernoláka slová *dolovník*, *kožovník*, zo Štúrových Slovenských národných novín slová *cestovník* (*cestovateľ*), *výbojník* (*dobyvateľ*), *brúsnik* (*brusič*), *podpisník* (*podpisovateľ*), *predstavník* (*predstaviteľ*) atď. Sem možno zaradiť aj v súčasnosti zastarané slovo *predsedník* (porov. Slovník slovenského jazyka 3 z r. 1963), ktoré vytlačila podoba *predseda*, hoci odvodené slová *predsedníčka*, *predsednícky*, *predsedníctvo* sú utvorené od tejto zastaranej podoby.

Napriek tomu, že súčasné slovníky slovo *zľutovník* ako heslové slovo neregistrujú, používa sa najmä v náboženskej literatúre. Možno sa o tom presvedčiť aj na internete, kde sme našli okrem iných aj tieto doklady: *Nech i vrchy odstúpia a kopce nech sa otrasú: moja milosť neodstúpi od teba, zmluva môjho mieru sa neotrasie, hovorí Pán, tvoj zľutovník* (Dokumenty Katolíckej Cirkvi). – *A myslím si, že ich neporušiteľnosť NEMÁ a NEMÔŽE ovplyvniť ani „príkaz zhora“.* *Ak sa mýlim, nech ma spravodlivý Boh, Zľutovník zľutovný, poučí* (M Rosa, časopis Panny Márie...). Slovo *zľutovník* sa používa aj v prekladoch Svätého písma. Uvedieme aspoň jeden doklad: *Zľutoval sa nad tými, čo prijímajú náuku o Zľutovníkovi a horlivo sa riadia jeho ustanoveniami* (Sväté písmo Starého i Nového zákona. Kniha Sirachovcova, 18,14. Rím 1995).

Slovo *zľutovník* v slovnej zásobe slovenčiny nie je nové. Použil ho aj P. O. Hviezdoslav vo svojich Žalmoch a hymnách (1882 – 1892): *Lebo dobrý je Hospodin, milostivý otec, zľutovník i strážca, spravodlivá i štedrá je pravica jeho, nezlomný jeho štít...* Napokon treba ešte doplniť, že slovo *zľutovník* bolo v minulosti už aj lexikograficky spracované. Uvádza ho M. Kálal vo svojom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí z r. 1924 v podobe *sľutovník* a pred ním ešte aj J. Loos v Slov-

níku slovenskej, maďarskej a nemeckej reči z r. 1871 takisto v podobe *sľutovník* a so synonymom *sľutovateľ*. Ba uvádza sa aj v citovanom 5. zv. Slovníka slovenského jazyka z r. 1965, nie však ako heslové slovo, ale ako synonymum vo výklade významu zriedkavého slova *zmlovník*, ktoré sa vysvetľuje takto: *kto sa vie zmlívať, zľutovník*.

Na záver: Slovo *zľutovník* je utvorené v súlade so slovtvornými postupmi uplatňovanými v spisovnej slovenčine. V slovnej zásobe slovenčiny nie je nové, lexicograficky v minulosti bolo už spracované a v súčasnosti sa predovšetkým používa v náboženskej literatúre. Bolo by vhodné ho lexicograficky spracovať aj v súčasných slovníkoch, a to napr. s výkladom významu „kto prejavuje ľútosť nad niekým, súciti s niekým a je ochotný pomôcť alebo odpustiť mu“.

Matej Považaj